

TB 3AA5

~~69/200~~

H A N D E L I N G E N.

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XVIII
1964

Gent 1964

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St-Amandsberg.
Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent.

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee.

Secretaris voor de publicaties :

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent.

Lidmaatschap :

Bijdrage : 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
S. ASTAES : <i>Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVe eeuw</i>	3
JAN BOON : <i>De Landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen : enkele peilingen</i>	19
J. A. MERTENS : <i>Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkberstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582</i>	31
L. DE RIJCK : <i>Kenmerken van de industriële ontwikkeling te Aalst (1795-1875)</i>	39
H. BALTHAZAR : <i>De Gentse Werkersverenigingen in 1887</i>	59

Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVe eeuw

door

S. ASTAES

De Lisseweegse Watergang

De Lisseweegse watergang is een kleine waterloop geweest van Brugge tot boven Lissewege; op sommige plaatsen is daar nu enkel nog een brede gracht te bespeuren. Over deze zeer oude waterloop zijn reeds een paar artikels verschenen met van elkaar afwijkende conclusies. In dit verband vermeld ik:

- De „Chronique de l'abbaye de Ter Doest” van Carton en Vandeputte¹: hier wordt de stelling verdedigd dat de Lisseweegse watergang een kanaal is, in 1271 gegraven door de monniken van Ter Doest. Zij hadden een weg van 8 roeden breed gekocht en van gravin Margareta hadden zij de toelating verkregen om daarlangs een kanaal te graven van Lisseweg tot Brugge.
Deze uitspraak is gesteund op het XVIIe-eeuwse werk van Carolus De Visch: *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis*².
- J.O. Andries integendeel beweert dat de Lisseweegse watergang een stroom is, een natuurlijke waterloop die in de zee uitmondde³.

Aan de hand van nieuwe gegevens, grotendeels verschaft door bodemkundig onderzoek, zal de oudste geschiedenis van die waterloop bestudeerd worden.

De Lisseweegse watergang wordt voor het eerst uitdrukkelijk vermeld in een onuitgegeven oorkonde van 1219 waarin gravin Johanna van Constantinopel de Cisterciënserabdij Ter Doest vrijstelt van tol⁴. Hoewel een eenvoudige vermelding zal ze verder blijken zeer belangrijk te zijn zowel voor het bepalen van de rol die de abdij gespeeld heeft in de geschiedenis van die waterloop, alsook voor de verklaring van het ontstaan van de Lisseweegse watergang.

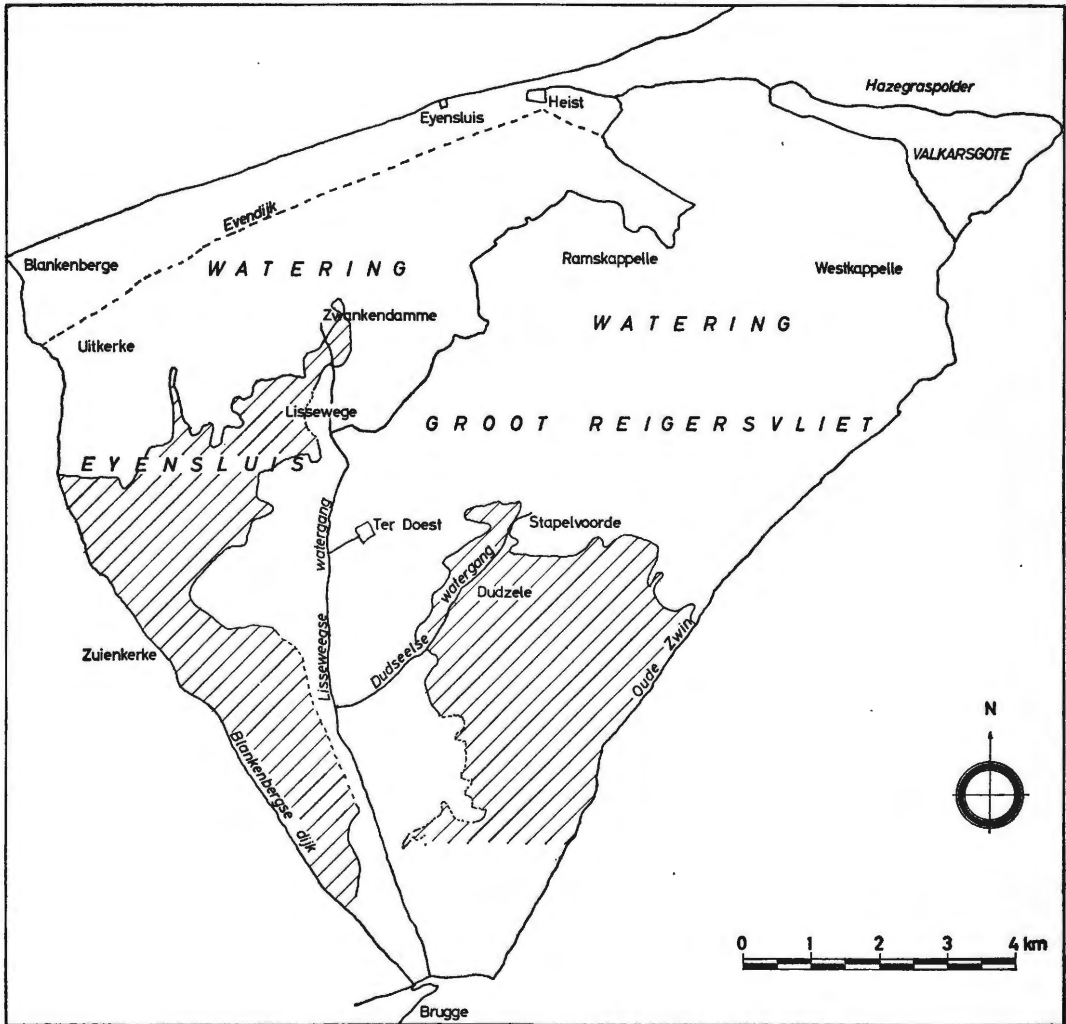
In 1246 en opnieuw in 1276 wordt de abdij Ter Doest door de graaf

(1) Carton en Vandeputte, *Chronique de l'abbaye de Ter Doest* (Soc. Emul. Brug. 1845).

(2) C. de Visch, *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis*. Dowai, 1636.

(3) O. Andries, *Une question historique et une question de droit administratif ou le petit canal de Lisseweghe* (Ann. Soc. d'Emul. Brug. XXIII, 1871, pp. 153-188).

(4) Arch. van het Groot Seminarie te Brugge, oork. nr. 287 „Precipio etiam ut omnes vias tam nave quam curru liberas habeant quas longe retro habuerunt et nominatim de *Liswegerhe* in abbatiam suam”.

Kaartje van de wateringen van Groot Reigersvliet en Eyensluis. Het gearceerde deel duidt gebieden aan die niet door de D-III-A-transgressie werden overstroomd.

van Vlaanderen bevestigd in het bezit van talrijke eigendommen; uit beide oorkonden blijkt dat de abdij eigenaar is van een sluis te Brugge op de Reie⁵. In beide gevallen wordt ongetwijfeld dezelfde sluis bedoeld. De oorkonde van 1276 preciseert de ligging van die sluis: op de samenloop van Lisseweegse watergang en de Reie. Ook in 1246 bestond de Lisseweegse watergang: hoe zou anders het bestaan van vóornoemde sluis betekenis hebben en welke waarde zou ze gehad hebben voor de abdij? Zoals verder zal blijken was die sluis zeer belangrijk voor de abdij omdat ze langs de Lisseweegse watergang een vaste verbinding met Brugge verzekerde. De ligging van die sluis, meteen beginpunt van de Lisseweegse watergang, wordt nog meer gepreciseerd in 1279⁶ en in 1282⁷. De in beide oorkonden vernoemde „Frerinnen” zijn een kloostergemeenschap van nonnen; meer bepaald wordt hier het klooster der rijke Claren-Urbanisten bedoeld⁸, gesticht in 1260 te Brugge, op de plaats van het huidige klooster der Capucijnen aan de Kalvariebergstraat.

De Lisseweegse watergang mondde dus uit in de Oude Reie, juist achter dit klooster. In de oorkonden van 1246 en 1276 wordt immers zeker de Oude Reie bedoeld⁹; uit de richting Lissewege komend, moest de Lisseweegse watergang immers noodzakelijkerwijze eerst de Oude Reie kruisen in Brugge. De Oude Reie nu liep juist op de plaats van de huidige Kalvariestraat en Sinte Clarastraat. Deze gegevens laten dus toe op het huidige stadsplan van Brugge nauwkeurig die sluis te lokaliseren aan de Kalvariebergstraat, iets ten noorden van het klooster der Capucijnen. Vanaf die plaats liep de Lisseweegse watergang noord-oostwaarts naar Lissewege.

Het eindpunt van de Lisseweegse watergang is niet gemakkelijk te lokaliseren. De naam van de waterloop wijst er op dat hij naar Lissewege liep. Op XVIIIe-eeuwse kaarten loopt de Lisseweegse watergang van Brugge in de richting van Lissewege; wat vóór het dorp maakt hij een lichte zwenking zodat hij langs dit dorp voorbijloopt om te eindigen te Zwankendamme, een gehucht ongeveer 1 km ten noorden van Lissewege. In de loop der eeuwen nu heeft de Lisseweegse watergang zeer weinig verandering ondergaan, en mogen we zelfs haar eindpunt in de Middeleeuwen situeren te Zwankendamme. Heel wat gegevens wijzen immers in die richting. In vóornoemde oorkonde van 1279 loopt de watergang „toten damme benoerden Boudekins Blonden”. Zoals blijkt uit de oorkonde ligt die dam in het ambacht Lissewege. Volgens XIVe-eeuwse rekeningen van de wa-

(5) Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica*, II, p. 1322 „Spoyam inter Roiam et Lisseweghe”. *Ibid.*, III, p. 130 : „Item spoyam inter Roiam et Lissewegher Hei”.

(6) Archief van het Gr. Seminarie te Brugge, oorkonde nr. 1180.

(7) Van de Putte, *Chronica et Cartularium de Dunis* (Brugge 1864), nr. DLXXV, blz. 629-630 : schenking aan Ter Doest van een stuk grond te Brugge „ligghende bachten Frerinnen, noerdover de Reye, bider moneke spoie van der Does ande westzide, beghinnende anden diec van de Reye ende streckende noerdward tote Raven Danwils ende Hannekins Lamsins Hamers soens lande, ande westzide van denwelken lande voerseit leghet 's Pieters Buggers land, an dostzide der meentuch zidelinghe die utwatert te Heyensluus”.

(8) Gilliodts-van Severen, *Invent. des arch. de Bruges*, Introduction, p. 342.

(9) J. de Smet, *De oude hydrografie van de stad Brugge* (Ann. Soc. Emul. Brug., 1949, pp. 5-22) p. 13 : de Oude Reie liep gedeeltelijk op de plaats waar nu de Ste Clarastraat is ; de lange Reie is te vereenzelvigen met de huidige Potterierei.

tering Eyensluis wordt regelmatig hout langs die waterloop vervoerd van Brugge naar Zwankendamme¹⁰. Het verdere vervoer naar Heist geschiedt per wagen. De plaats Zwankendamme van de XIVe eeuw en die van de XVIIIe eeuw mogen zeker vereenzelvigd worden. Daaruit kunnen we dus besluiten dat de Lisseweegse watergang in de XIVe eeuw niet verder liep dan Zwankendamme en dus niet tot aan de Evendijk. Welnu in 1279 liep hij reeds verder dan de abdij Ter Doest en anderzijds ook niet tot aan de Evendijk¹¹; de veronderstelling nu dat de waterloop tussen 1279 en 1367 met enkele honderden meter zou ingekort zijn mag als zinloos verworpen worden. Met zekerheid mag men dus besluiten dat reeds in 1279 de Lisseweegse watergang eindigde te Zwankendamme.

In 1219 liep de Lisseweegse watergang reeds voorbij de abdij Ter Doest: in de oorkonde van dit jaar immers¹² wordt volledige verkeersvrijheid beloofd op het kleine kanaaltje vanaf de Lisseweegse watergang tot aan de abdij. De abdij immers lag niet vlak bij de waterloop. Om het vervoer gemakkelijker en vlotter te doen vooruitgaan hebben de monniken een kanaaltje gegraven vanaf de Lisseweegse watergang tot aan hun abdij¹³. Op die kleine waterweg mocht niemand het verkeer van de abdij belemmeren omdat hij haar eigendom was. In dit jaar liep de Lisseweegse waterweg dus reeds voorbij de abdij Ter Doest, tot aan Zwankendamme¹⁴.

De abdij Ter Doest heeft dus zeer vlug na haar ontstaan in 1175 de verbinding met de Lisseweegse watergang verzekerd door het graven van „den Doest arm”, en langs die waterloop een vaste verbinding met Brugge tot stand gebracht door het verwerven van de centrale sluis op de samen-vloeiing van de Lisseweegse watergang en de oude Reie.

Ter Doest was immers, evenals alle Cisterciënserabdiën, een centrum van landontginning en grondbewerking. De talrijke hoeven van de abdij lagen verspreid in Kust-Vlaanderen, Binnen-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen en de Vier Ambachten. Het transport van de opbrengst der hoeven geschiedde dan ook vanaf Brugge naar de abdij langs de Lisseweegse watergang. In 1209 wordt de abdij van tol vrijgesteld door Jan van Nesle, burggraaf van Brugge¹⁵. Een erf te Brugge aan de Reie, vermeld in 1246, wordt in 1267 gebruikt als aanlegplaats voor de schepen van de abdij¹⁶. De oorkonde van 1219 door de gravin verleend bewijst het bestaan van een scheepvaart van de abdij. In voornoemde oorkonde van 1279 wordt expli-

(10) Arch. St. Janshospit. nr. 333 : rekeningen van de jaren 1366, 1367, 1369, 1373.

(11) De dam, vermeld in de oorkonde van 1279 is zeker de Evendijk niet; de Evendijk wordt immers steeds bij zijn naam genoemd. Vgl. Arch. Gr. Sem. te Brugge, oork. nr. 1263 : oorkonde v. 1288 : „... van allen coste van dikinghen, van zedike ende van Hevendike, die welke Hevendijk strecket van Utkerke oest toten wintgate.”

(12) Cfr. voetnota 4.

(13) Op alle kaarten van de Lisseweegse watergang is dit kanaaltje afgebeeld onder de naam „den Doest arm” of „t verloren eynde van Doest”.

(14) Over het ontstaan van de Lisseweegse watergang zie verder pp. 10-12.

(15) M. Vermander, *Handelsbedrijvigheid der abdij Ter Doest* (Citoux in de Nederlander, 1957, pp. 139-146) p. 141.

(16) *Ibid.*, p. 142.

ciet het gebruik van de Lisseweegse watergang door de abdij als verbindingskanaal met Brugge vermeld¹⁷.

Samenvattend mag dus besloten worden dat de abdij Ter Doest vlug na haar ontstaan langs de „Doest Arm” en de Lisseweegse watergang een verbinding verwezenlijkte met Brugge. Het bezit van de sluis op de Reie betekende meteen het beheer over die waterloop: de sluis regelde immers het waterpeil in de Lisseweegse watergang en meteen haar bevaarbaarheid.

In 1297 wordt de Lisseweegse watergang een stuk ingekort door het aanleggen van de nieuwe vestingen rondom Brugge. Het stuk binnen de Brugse stadsmuur werd waarschijnlijk kort daarna opgevuld, evenals later de Oude Reie zelf. Buiten de Brugse stadsmuren mondde de Lisseweegse watergang nu uit in de Ieperleet. De kosten van de bouw van een nieuwe sluis „de Moneken Speie” op de Ieperleet waren voor rekening van de stad Brugge¹⁸. De verbinding met Brugge geschiedde nu langs de Lisseweegse watergang en de Ieperleet, die aan de Dampoort uitmondde in de Lange Reie.

Ondertussen echter had de Lisseweegse watergang een totaal andere betekenis gekregen, en wel als gevolg van de tamelijk duistere ontwikkeling van een overheidsinstelling die in de 2e helft van de XIIIe eeuw verschijnt in deze streken, namelijk de watering.

De Lisseweegse watergang en de wateringen

De geschiedenis van onze wateringen is nog maar weinig onderzocht en zeer ingewikkeld. Daarom worden hier dan ook enkel de wateringen onderzocht in zoverre ze direkt in verband staan met de geschiedenis van de Lisseweegse watergang op het einde van de XIIIe eeuw.

In de reeds genoemde oorkonde van 1279 verschijnen de wateringen van Eyensluis en Groot Reigersvliet voor het eerst in de oorkonden, en dit, zoals later gewoonte blijkt te zijn, naar aanleiding van een ruzie¹⁹. Het water van de Lisseweegse watergang dreigt het omliggende land te overstromen; anderzijds kunnen de gronden langs dit kanaal niet afgewaterd worden. Wouter Heinries, controleur van het land van beide wateringen, dient daarom een klacht in bij de schepenbank van het Vrije. Deze beslist dat aan beide zijden van de waterloop een „zidelinghe” of dijk moet opgeworpen worden. Die oorkonde geeft ons enkele zeer belangrijke inlichtingen over de instanties die betrokken zijn bij het gebruik en onderhoud van die waterloop. De schepenbank van het Brugse Vrije verdeelt de kosten van het werk als volgt: het stuk van de dijk ten westen van de waterloop vanaf de sluis tot aan het ambacht Dudzele wordt opgeworpen ten voordele van de watering van Eyensluis en van de abdij Ter Doest: de watering betaalt de kosten van aanleg en onderhoud van de dijk, terwijl de abdij voor haar scheepvaart en ook ten voordele van de watering de kosten en het beheer van de sluis voor haar rekening neemt. De dijk aan de oostzijde

(17) Zie blz. 5.

(18) Gilliodts van Severen, *Inv. Arch. Ville de Bruges*, I, Introduction, p. 391.

(19) Cfr. voetnota 6, blz. 5.

van de Lisseweegse watergang, bezuiden het ambacht Dudzele, moet de abdij op haar kosten laten aanleggen en onderhouden, en wel zo dat de ingelanden van de watering van Groot Reigersvliet er geen last van ondervinden.

Er wordt dus een overeenkomst bereikt tussen de twee partners: de abdij en de watering van Eyensluis. Beiden hebben belang bij die waterloop, de eerste voor haar scheepvaart en de afwatering van haar gronden, de tweede eveneens voor de afwatering. Op basis van dit belang worden de onkosten verdeeld.

Deze verdeling is op het eerste zicht eigenaardig: de watering, een openbare instelling, en de abdij Ter Doest worden in die zaak als gelijkwaardig beschouwd. Toch is dit logisch als men de stelling aanvaardt dat het gebruik van een waterloop en de onderhoudskosten ervan evenredig moeten zijn. Anderzijds is de verdeling nadelig voor de abdij: de dijk ten oosten van de waterloop beschermt niet alleen haar eigen gronden maar ook die van andere bezitters: deze laatsten moeten niet tussenkomen in de onkosten om de eenvoudige reden dat ze geen gebruik maken van die waterloop. Dit laatste bewijst dus reeds het kunstmatig karakter van die watering: er zijn gronden, vlakbij de Lisseweegse watergang gelegen, die uitwateren in een ander kanalenstelsel.

Er is echter een ander verschijnsel bij de onkostenverdeling dat veel belangrijker is: de verdeling is niet volledig. In de oorkonde wordt enkel gewag gemaakt van aanleg en onderhoud van dijken vanaf de monnikensluis in Brugge tot aan de uiterste grens van het ambacht Dudzele. De vraag wie de dijken daarbij aansluitend in het noorden, dus in het ambacht Lissewege, zal aanleggen en onderhouden, schijnt voor de schepenen overbodig te zijn geweest.

De oplossing van dit probleem ligt besloten in dezelfde oorkonde, in de uitspraak van de schepenen hoe de toestand van de Lisseweegse watergang na de herstellingswerken zal moeten blijven: „Ende twater binder Scipleet te houdene van der moenekenspoeye van den Does toten damme bi Boudekens Blonden besloten binnen desen voerseiden zidelinghen ende open te houdene ter Scipleed ter kerken en tsonvents boef van der Does ende ter meentucht boef van Heyensluus onghescaed den ambachte van Lisseweghe ende van dien dat utwatert te Heyensluus ende onghescaed den ambachte van Dudsele ende al dien dat utwatert te Reinghervlieten”.

De waterloop mag dus geen schade meer berokkenen enerzijds aan het ambacht Lissewege en de watering van Eyensluis en anderzijds aan het ambacht Dudzele en de watering van Groot-Reigersvliet.

Er is een zekere samenhang tussen ambacht en watering²⁰; de ingelanden van het ambacht Lissewege ressorteren meteen onder de watering van Eyensluis; anderzijds zorgt Groot Reigersvliet voor de afwatering van het ambacht Dudzele.

Als we die samenhang voor ogen houden, dan is het duidelijk waarom in voornoemde oorkonde de kosten in het ambacht Lissewege niet vermeld worden: die waren volkomen logisch voor rekening van de wate-

(20) Over dit verband tussen ambacht en watering zie verder p. 14.

ring Eyensluis; discussie hierover was uitgesloten. De moeilijkheden begonnen echter bij de verdeling van de onkosten van dat gedeelte van de dijk dat buiten het ambacht Lissewege lag. Meteen stip ik reeds aan dat in de watering van Eyensluis een onderscheid dient gemaakt tussen de grond in het ambacht Lissewege en de gronden er buiten. De verdeling van de rechten en plichten tussen de oude instelling, de abdij, en de watering, jonge instelling van openbare macht, hadden de schepenen van het Brugse Vrije dus opgelost op een logisch-praktische manier. Op gelijkvormige wijze zal dezelfde schepenenbank uitspraak doen in 1284.

In dit jaar immers, of kort daarvoor, werd een kanaaltje gegraven vanaf Stapelvoorde, een wijk ten noord-oosten van het dorp Dudzele, tot in de Lissewege watergang. Dit kanaaltje, de Dudseelse watergang, lag in het ambacht Dudzele en dus meteen ook in de watering van Groot Reigersvliet. Een nieuwe onkostenverdeling was dus nodig: een gedeelte van de ingelanden van de watering van Groot Reigersvliet waterde immers uit langs het nieuwe kanaaltje in de Lissewege watergang.

De uitspraak luidt als volgt: vanaf de plaats waar de Dudseelse watergang in de Lissewege watergang uitmondt tot aan de monnikensluis zullen beide wateringën alle onkosten gelijk verdelen, d.w.z. elk langs hun kant. Alle andere onkosten ten westen van de Lissewege Watergang blijven voor rekening van de watering van Eyensluis; aan de oostzijde echter, in het ambacht Dudzele, moeten de kosten gedeeld worden door de watering van Groot-Reigersvliet en Ter Doest.

Ook hier wordt dus een onderscheid gemaakt tussen de grond van het ambacht Dudzele, en de grond ten zuiden van de samenloop van Dudseelse en Lissewege watergang, alhoewel de scheiding niet zeer juist is omdat de samenloop van beide waterlopen nog in het ambacht Dudzele zelf lag. Het onderscheid is dan ook goed te vergelijken met dat tussen Lissewege ambacht en de andere gronden van Eyensluis. De abdij Ter Doest moet betalen voor haar gronden in het ambacht Dudzele: waarschijnlijk heeft ze t.o.v. de andere ingelanden van die watering geen uitzondering gevormd en heeft ze haar aandeel betaald aan de watering van Groot Reigersvliet volgens haar oppervlakte grond, zoals ze anderzijds aan de watering van Eyensluis betaalde voor haar grond in het ambacht Lissewege. Het feit dat de abdij afzonderlijk vermeld werd in de oorkonde moet dan in verband gebracht worden met de onkosten aan de „Doestarm”: dit was immers een kanaal van de abdij, dat ze dan ook zelf moest onderhouden. Meteen is de definitieve regeling gedaan: alle onkosten in het ambacht Lissewege zijn voor Eyensluis evenals alle onkosten ten westen van de waterloop; ten oosten, vanaf de zuidelijke grens van het ambacht Lissewege, zijn alle onkosten voor de watering van Groot Reigersvliet. Die regeling zal blijven gelden tot op het ogenblik dat beide wateringën zullen verenigd worden in de XVIe eeuw. Zeer vlug dus na 1279 hebben de wateringën een vast karakter gehad. Anderzijds blijft de abdij, steunend op een oud privilege, haar sluis, eerst op de Reie, na 1279 op de Ieperleet, verder beheren.

Ontstaan van de Lisseweegse watergang

Na deze uiteenzetting der feiten zal ik nu trachten een paar problemen op te lossen die verband houden met de oudste geschiedenis van de Lisseweegse watergang.

Een eerste vraag die zich stelt is de datering en de wijze waarop de Lisseweegse watergang ontstaan is. Een eerste oplossing dringt zich op: de monniken van de abdij Ter Doest hebben vlug na het ontstaan van de abdij in 1175 een kanaal gegraven naar Brugge om aldus een gemakkelijke verbindingsweg te hebben en meteen ook een afwateringskanaal.

Er zijn echter enkele argumenten die deze veronderstelling onmogelijk maken:

1. De Lisseweegse watergang loopt niet rechtstreeks van Brugge tot bij de abdij: ze loopt een paar honderd meter voorbij de abdij tot boven het dorp Lissewege; de verbinding met de abdij moet geschieden langs de „Doest Arm”. Deze kleine zijarm van de Lisseweegse watergang tot de abdij werd zeker door de monniken gegraven; in de oorkonde van 1219 wordt immers een onderscheid gemaakt tussen de eigenlijke Lisseweegse watergang en de „Doest Arm”: bedoelde oorkonde heeft immers enkel betrekking op deze „Doest Arm”²¹.
2. In de eigendomsbevestiging van 1245 en van 1276 wordt uitdrukkelijk alleen de sluis vermeld en niet de ganse waterloop²². Hadden de monniken het ganse kanaal gegraven, dan zou dit zeker vermeld geweest zijn in die oorkonden.
3. Er is echter een ander bewijs dat duidelijk aantoonde dat de Lisseweegse watergang niet ontstaan is door de werkzaamheid van de abdij Ter Doest. Die waterloop moet immers ontstaan zijn vóór de inrichting van de ambachten in die streek. Hoe kan men anders verklaren dat, tot juist vóór het dorp Lissewege, die waterloop de grens vormt tussen de ambachten Lissewege en Dudzele²³?

Volgens E. Warlop, in zijn onuitgegeven licentiaatsverhandeling over de ambachten in het Brugse Vrije, zijn de ambachten door de graaf ingericht in het tweede kwart van de XIIe eeuw. Het is logisch dat men er naar streefde aan deze bestuurlijke omschrijvingen zoveel mogelijk natuurlijke grenzen te geven; anderzijds vormde de parochie de kern van het ambacht. Deze bewering is in volledige overeenstemming met de twee besproken ambachten. Tussen de ambachten Lissewege en Dudzele immers werd de Lisseweegse watergang, tot vóór het dorp Lissewege, als grens genomen. Daaruit volgt dat die waterloop van oudere datum is. Voor een verdere datering steun ik nu op de geografische gegevens van prof. Ameryckx e.a.,

(21) Zie p. 3, voetnota 4.

(22) Zie p. 5, voetnota 5.

(23) In de oorkonde van 1279 blijkt de Lisseweegse watergang de grens te zijn tussen de twee wateringten, en meteen ook, tot vóór het dorp Lissewege, de grens tussen de ambachten Lissewege en Dudzele. Deze toestand blijft onveranderd tot in de 18e eeuw.

in historisch kader gebracht door prof. Verhulst²⁴. De Lisseweegse watergang is zeker ontstaan na de Duinkerke-III-A-transgressie, een grote overstroming van de zee in de 1e helft van de XIe eeuw, die o.a. bijna het ganse gebied ten noorden van Brugge overstroemde. In de 2e helft van de XIe eeuw verschijnen in die streek reeds de plaatsnamen Lissewege en Uitkerke²⁵, wat reeds op vaste bewoning wijst. Nog steeds volgens prof. Verhulst immers is het Middelland²⁶ ten noorden en noordoosten van Brugge in de 2e helft der XIe eeuw droog te liggen. Maar vanaf het ogenblik dat er vaste bewoning is mag men toch aannemen dat de inwoners daar gewerkt hebben aan het vruchtbaar maken van de gronden. Alhoewel die gronden vanzelf kwamen droog te liggen, dan nog was een afwateringsstelsel noodzakelijk om het regenwater weg te voeren. Voor de afwatering van zulk een groot gebied was een centraal afwateringskanaal nodig. In deze functie werd de Lisseweegse watergang gegraven, midden in de overstromingsvlakte, tot in de Oude Reie te Brugge.

Het ontstaan van de Lisseweegse watergang is dus te dateren na de D-III-A-transgressie, en vóór de inrichting in ambachten, dus in de 2e helft der XIe of in het begin der XIIe eeuw. Of die waterloop nu een eigenlijk kanaal is, dan wel de verbreding van bestaande grachten is niet uit te maken²⁷. Meteen laat zich gemakkelijk verklaren waarom de Lisseweegse watergang juist tot Zwankendamme liep. Op het ogenblik van het graven was het gebied ten noorden van Zwankendamme waarschijnlijk nog te sterk aan de watersnood onderhevig, terwijl de technische middelen nog niet voorhanden waren om dit gebied reeds af te wateren²⁸. Het is niet uitgesloten dat de Lisseweegse watergang tot aan een dijk liep, die later, na de aanleg van de Evendijk, een inlaagdijk is geworden. Op sommige kaarten loopt immers een dwarsweg van de Dullenweg — ook een oude dijk — over de Zwankendamme in oostwaartse richting²⁹. In de XIVe eeuw blijkt Zwankendamme „anden Dijk” te liggen³⁰. In 1279 loopt de Lisseweegse watergang tot aan een dam. Ten slotte bewijst de naam Zwankendamme zelf het bestaan aldaar van een dam.

Samenvattend mag dus besloten worden dat de Lisseweegse watergang gegraven werd in de 2e helft der XIe of in het begin der XIIe eeuw om

(24) A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, dl. XIV (1959) pp. 1-37.

(25) A. Verhulst, *art. cit.*, p. 19. In 1106 tracht men te Lissewege een Benedictijnerpriorij te stichten (Carton en Van de Putte, *Chronique de l'abbaye de Ter Doest*, 1845, pp. 35-36).

(26) In de streek ten N. van Brugge, tussen het Oudland van Blankenberge dat niet overtroemd werd in het westen, en de streek van het Zwin, die in de 12e eeuw nog eens overtroemd werd, in het oosten.

(27) Volgens Verhulst, *art. cit.*, wordt dit ook als de mogelijke oorsprong van het Oude Zwin voorgesteld. Het is immers opmerkelijk dat de Lisseweegse watergang midden in het Middelland loopt, dat juist boven Brugge zeer smal is. Misschien werden dus bestaande grachten of beken verbreed en gekanaliseerd (zie Verhulst, *art. cit.*, fig. 1; zie ook het kaartje, hierbijgevoegd op p. 4.)

(28) Verhulst, *art. cit.*, p. 21.

(29) Arch. Gr. Sem. Brugge, grote kaart van het grondbezit van Ter Doest in Lissewege en omstreken.

(30) Arch. St. Janshospitaal, nr. 333; rekening van Eyensluis, a° 1378.

het gebied ten noorden van Brugge in de richting van Lissewege af te wateren. Die afwatering geschiedde langs de Lissewegse watergang, de Oude Reie en het Zwin in de zee en misschien ook in de eerste jaren aan de andere zijde van de Lissewegse watergang in de overstromingsvlakte ten noorden van Zwankendamme.

Met de stichting van de abdij Ter Doest in 1175 en haar economische bloei kreeg de Lissewegse watergang een andere functie: een zijarm werd van uit die waterloop tot bij de abdij gegraven, terwijl te Brugge, op de samenloop van de Lissewegse watergang en de Reie, de abdij een sluis mocht bouwen en beheren. De Lissewegse watergang zou dus door de abdij voortaan gebruikt worden voor haar scheepvaart, en in de tweede plaats ook nog voor de afwatering dienen. Met de organisatie van de wateringen in de 2de helft der XIIIe eeuw zou de toestand opnieuw veranderen en zou het accent opnieuw op de afwatering van de streek komen te liggen. Als afwateringskanaal, en in mindere mate voor de scheepvaart, zal dit zo blijven tot in de XIXe eeuw³¹.

De wateringen Eyensluis en Groot Reigersvliet.

Een tweede probleem dat zich stelt in verband met de geschiedenis van de Lissewegse watergang is het ontstaan van de wateringen van Eyensluis en Groot Reigersvliet.

Het probleem van het ontstaan van de wateringen in het algemeen en hun organisatie is nog steeds niet definitief opgelost³²; er is zelfs nog steeds discussie over de aard van die instellingen in de middeleeuwen, over hun definitie³³. M.i. zal men tamelijk moeilijk dit probleem kunnen oplossen omdat allerlei lokale en regionale eigenaardigheden van grote invloed zijn op de vorming en inrichting van deze instellingen. De hierna volgende gegevens hebben dan ook enkel en alleen betrekking op de twee genoemde wateringen ten noorden van Brugge.

Een eerste vraag die zich stelt is de datering van het ontstaan van beide wateringen. Verschillende argumenten wijzen er op dat ze ontstaan zijn kort vóór 1279, datum van hun eerste vermelding.

1. Vanaf het jaar 1279 worden beide wateringen regelmatig vermeld³⁴. Het zou zeer bevreemdend zijn dat beide wateringen bijvoorbeeld op dit ogenblik reeds 50 jaar zouden bestaan, zonder dat daarvan enig schriftelijk spoor is overgebleven, terwijl ze vanaf dit jaar, naar aanleiding van allerlei moeilijkheden, regelmatig in de bronnen voorkomen. De twistpunten tussen beide wateringen, de watersnood in de Lissewegse watergang, of het versterken van één of andere grote dijk, zijn geen

(31) Het artikel van J. O. Andries van 1871 (zie p. 3, voetnota 3) werd geschreven met het praktische doel te onderzoeken welke organisatie in zijn tijd die Lissewegse watergang moest onderhouden.

(32) Verhulst, *art. cit.*, pp. 32-37.

(33) P.H. Gallé, *Beveiligd bestaan* (Delft, 1963), pp. 121-135.

(34) Archief Gr. Sem. te Brugge, rekening nr. 268: Magnum registerum archivi Dunensis: „Tweeden Bouck” (1650), p. 120.

- zelden voorkomende feiten, maar integendeel regelmatige moeilijkheden, zoals uit latere oorkonden blijkt.
2. In 1282 worden de statuten van de watering van Eyensluis in een oorkonde vastgelegd³⁵. Werd na enkele jaren van zoeken en tasten nu definitief de organisatie op punt gesteld?
 3. In de oorkonden van 1279 en 1284 zijn beide wateringën nog geen lang bestaande instellingen: de abdij Ter Doest, als privaatinstelling, speelt nog een belangrijke rol t.o.v. de wateringën; dit is een toestand die in latere oorkonden niet meer voorkomt³⁶.
 4. Volgens de Cisterciënsermonnik Carolus de Visch³⁷ werd de Lisseweegse watergang in 1271 gegraven door monniken van de abdij Ter Doest. Alhoewel we hebben aangetoond dat deze bewering niet juist is, toch is de datering opmerkelijk. Werd op dat ogenblik gewerkt aan de Lisseweegse watergang om de afwatering van die omstreken te verzekeren?

De datering kort vóór 1279 heeft natuurlijk maar betrekking op de wateringën als georganiseerde instellingen, zoals ze vanaf dat ogenblik blijven bestaan. Maar tussen de D-III-A-transgressie en het ontstaan van beide wateringën is een periode van meer dan 200 jaar verstreken. In deze periode werden grote zeeverende dijken aangelegd die het land moesten beveiligen tegen de D-III-B-transgressie, werd een uitwateringsstelsel³⁸ ingericht, werd het land vruchtbaar gemaakt, ontstonden parochies en ambachten.

Er is dus in dit Middelland, vóór het ontstaan van de twee grote wateringën, samenwerking geweest met de bedoeling het land te beschermen en vruchtbaar te maken³⁹; alhoewel het Middelland niet ingepolderd werd, althans zeker niet het gebied ten zuiden van de Evendijk en de Kalveketedijk, maar integendeel door natuurlijke colmatering droog kwam⁴⁰, toch bleef gemeenschappelijke strijd nodig tegen het water. Vanaf dat ogenblik kan men dus reeds spreken van waterschapsorganisatie.

Was die oudste waterschapsorganisatie nu een autonome instelling, of werd ze geleid in het kader van de gewone overheidsinstellingen⁴¹? Uit het reeds herhaaldelijk geciteerde artikel van prof. Verhulst blijkt dat de graaf grote delen van dit gebied in leen heeft gegeven aan belangrijke wereldlijke heren⁴². Blijft dus nu de vraag of die heren een autonome

(35) Van de Putte, *Cronica et Cartularium monasterii de Dunis*, pp. 628-629 (n° 1198 bis).

(36) Hier wordt voorbehoud gemaakt voor het onderhoud van de monnikensluis op de Lisseweegse watergang te Brugge; zelfs in 1400 is het beheer van die sluis in handen van de abdij (Gilliodts van Severen, *Inv. Arch. Ville de Bruges*, I, Introduction, p. 391).

(37) Zie p. 3, voetnota 2.

(38) In dit verband worden meer bepaald bedoeld de Lisseweegse watergang en het Oude Zwin, die allebei kanalen of gekanaliseerde kreken zijn.

(39) Verhulst, *art. cit.*, p. 34 en S.J. Fockema Andreae, *Studiën over waterschaps-geschiedenis*, V, Zeeuws-Vlaanderen, p. 6 vlgg.

(40) Verhulst, *art. cit.*, p. 19.

(41) Die vraag werd nog steeds niet afdoende beantwoord: zie Verhulst, *art. cit.*, p. 34 vlg.; Gallé, *Beveiligd bestaan*, p. 121 vlg.

(42) *Art. cit.*, p. 20, voetnota 4.

waterschapsorganisatie hebben geschapen, buiten de ambachtelijke organisatie.

In welke gevallen zal een waterschapsorganisatie zelfbesturend zijn? Als het openbaar bestuur niet bij machte is de wateringsproblemen op te lossen, ofwel als ditzelfde openbaar bestuur zich van deze specifieke moeilijkheden distancieert. In de XIIe en de 1e helft der XIIIe eeuw waren de wateringsproblemen nog niet kompleks en konden in het kader der ambachten opgelost worden. Pas later, in de 2e helft der XIIIe eeuw, bij een dichtere bevolking, door het gebruik van meer technische middelen, en dus bij de noodzaak aan een betere organisatie, zullen de watering en afwatering instellingen worden, hoewel nog sterk aan het openbaar bestuur verbonden.

De tweede mogelijkheid, volgens dewelke de openbare instellingen zich niet zouden geïnteresseerd hebben voor de wateringsproblemen, mag eveneens van de hand gewezen worden. De problemen van bedijking en afwatering waren toch van het allergrootste belang voor de ganse bevolking. Er is echter nog een andere reden voor deze afwijzing. De edelen van die streek, tevens ook grootgrondbezitters geworden, zijn de ambachtsschepenen en ammans geweest: zij hadden dus de mogelijkheid om in het kader van de ambachten een waterschapsorganisatie in te richten die in de eerste plaats hun eigen bezittingen ten goede kwam. Is het dan niet logisch te veronderstellen dat de oudste waterschapsorganisatie in het kader van de openbare instellingen het privaat belang van enkele grote heren diende? Die oudste waterschapsorganisatie had dus wel de bedoeling van een autonome instelling, nl. zelf de eigen belangen verdedigen, maar de uitwerking geschiedde langs de openbare instellingen. Later zal het accent verlegd worden en zullen het de openbare instellingen zijn die het belang van alle ingelanden zullen verdedigen.

In de latere inrichting van de watering Eyensluis is nog een overblijfsel van deze oude toestand terug te vinden: de kasselrijschepenen konden optreden als dijschepenen van de watering, op voorwaarde dat ze gronden bezaten binnen deze watering⁴³. Ook in 1279 speelt een grootgrondbezitter in casu de abdij Ter Doest, nog een vrij belangrijke rol tegenover de watering als openbare instelling⁴⁴.

De uitwatering van het Middelland geschiedde langs een kanalenstelsel dat ook in de afwatering van de stad Brugge voorzag: langs Lisseweegse watergang, Oude Reie, Oude Zwin en Reigersvliet in de zee. De Reigersvliet was een kreek ten oosten van Westkapelle die in de zee uitmondde.

In de XIIe en een groot deel van de XIIIe eeuw vormde gans het Middelland ten noorden van Brugge één grote „watering” met de Reigersvliet als lozingspunt. Deze toestand zou echter veranderen in de 2de helft der XIIIe eeuw. De bevolking groeide immers aan zodat een betere organisatie nodig werd. Anderzijds werden de technische mogelijkheden groter zodat een nieuwe zeesluis kon aangelegd worden te Heist.

Het Middelland had dus twee centrale uitwateringspunten, en zou dan ook als zodanig in twee stukken — watering en — verdeeld worden. De

(43) Oorkonde van 1282; zie ook A. Verhulst, *art. cit.*, blz. 36, voetnoot 2.

(44) Zie blz. 7 vlg.

begrenzing van de twee wateringen werd geografisch bepaald door de mogelijkheid zelfstandig af te wateren. Voor het gebied dicht bij de zee-sluizen, namelijk het ambacht Lissewege bij de Eyensluis en het ambacht Dudzele bij de Reigersvliet, waren er geen moeilijkheden. Moeilijkheden ontstonden echter wel voor de gebieden ten zuiden van beide ambachten. Als scheidingsgrens werd de Lissewege watergang aangeduid. Hoeft het te verwonderen dat hier de eerste moeilijkheden rezen ⁴⁵?

Beide wateringen waren goed georganiseerd en waren sterk verbonden met de andere openbare, grafelijke instellingen ⁴⁶. Hiervoor kunnen twee redenen worden genoemd.

1. De ambachtelijke organisatie bestond reeds lang in het Middelland en was gewoon geweest mee te werken aan waterstaatszaken.
2. Het grote belang van de wateringen voor het Middelland alsook voor de stad Brugge⁴⁷.

Tamelijk vlug na het ontstaan van beide wateringen, en wel na de grote vloed van 1287 zijn er pogingen geweest beide wateringen te verenigen ⁴⁸. Er is immers steeds samenwerking geweest:

- in 1279 waterde een deel der ingelanden van Eyensluis uit in de Lissewege watergang, die langs de Oude Reie in verbinding stond met het Oude Zwin ⁴⁹.
- in 1284 ontstond nauwe samenwerking na het graven van de Dudzeelse watergang ⁵⁰.
- door de overheid werd het gebied als één geheel beschouwd: in de genoemde oorkonde van 1279 blijkt één man, als controleur van beide

(45) Ruzie van 1279 over de kwestie welke watering de Lissewege watergang moet onderhouden.

(46) De ambachten spelen in de wateringen een grote rol: in 1279: zie vermelding op blz. 12; in 1288 ... onghescaet den ambachten dat ute watert te Reinghershvliete. (Origineel, Arch. Sem. Brug. nr. 1265). Als in 1347 Eyensluis oorkondt dat een nieuwe dijk moet aangelegd worden, dan spreekt iemand voor Lissewege ambacht, een tweede voor Uitkerke ambacht en een derde voor Zuienkerke ambacht (Arch. St. Janshospit. nr. 333, rekening van 1347). In 1367 krijgen de drie ammans van dezelfde ambachten een vergoeding (Arch. St. Janshospit. nr. 333). Zie Gallé, *Beveiligd bestaan*, blz. 132-135 over de organisatie van beide wateringen.

(47) Beide wateringen zorgden immers gedeeltelijk voor de afwatering van de stad: Gill. v. Severen, *Inv. Arch. Ville Brug.* I, Introduction, blz. 432: Brugge betaalt de helft van een nieuwe sluis te Reigersvliet. Zie ook Gallé, *Beveiligd bestaan*, blz. 132.

(48) Orig. Arch. Gr. Sem. Brug. Oorkonde nr. 1265 (a° 1288): „Vort die sluis die leghet te Heis hebben wie abbet van den Does vorseit metten vorseiden Bouden ende Diedriche den Vos overeendraghende ghewijst verblent ende ute te doene ende te waterne in die havene te Reighershvliete waert al daer ment nuttelige mach doen onghescaet den ambachten dat ute watert te Reinghershvliete...”

(49) De watering van Eyensluis had dus twee uitwateringssluizen: de zeesluis waaraan ze haar naam ontleende en de monnikensluis te Brugge, zeer lang door de monniken beheerd.

(50) Zie blz. 9.

wateringen, bevoegd te zijn klacht in te dienen bij de schepenbank van het Vrije.

De oorzaak van het besluit de zeesluis van Eyensluis te elimineren, moet echter vrijwel zeker in verband gebracht worden met de moeilijkheden van onderhoud en werking van die sluis. De rekeningen van Eyensluis uit de XIVe eeuw spreken in dit verband immers zeer duidelijke taal⁵¹. Pas in de XVIe eeuw zullen beide wateringen geünifieerd worden.

Besluit

Resumerend mogen dus volgende besluiten betreffende de Lisseweegse watergang worden geformuleerd:

- 1) Deze waterloop is ontstaan in de 2de helft der XIe eeuw of in het begin der XIIe eeuw. Hij is een belangrijk onderdeel geweest van een kanalenstelsel, of beter van een stelsel van gekanaliseerde waterlopen dat moest voorzien in de afwatering van Brugge en van het Middelland boven Brugge. Dit wateringsstelsel bestond uit drie hoofdwaterlopen: de Oude Reie dat al het water van Brugge en omstreken verzamelde, het Oude Zwin dat langs de Reigersvliet afwaterde in de zee, en de Lisseweegse watergang die ontstaan is op de meest geschikte plaats, namelijk daar waar de D-III-A-transgressie krachtig is geweest en tot Brugge reikte. De Lisseweegse watergang is dus ontstaan als gevolg van de overstroming waardoor wellicht grachten of kreken werden gevormd, terwijl anderzijds het overstromingsgebied moest afgewaterd worden: een tweede bestaansreden was het afvoeren van het water van Brugge en de hoger gelegen zandgronden.
- 2) De abdij Ter Doest heeft vlug na haar ontstaan dit kanaal weten te gebruiken voor haar scheepvaart, door het graven van de „Doest Arm” en door het verwerven van het privilege om de sluis op de samenloop van de Lisseweegse watergang en de Oude Reie te mogen beheren.
- 3) Kort vóór of in 1284 werd de Dudzeelse watergang gegraven tot Stapelvoorde; hij liep grotendeels in het niet door de D-III-transgressie overstroomde Oudland. Dit kanaal dankt misschien zijn ontstaan aan de turfexploitatie aldaar, waardoor honderden ha. uitgeveende grond lager kwamen te liggen en dus beter moesten afgewaterd worden. Het zou dan tevens dienst hebben gedaan voor het turftransport naar Brugge⁵².
- 4) In 1297 werd de Lisseweegse watergang te Brugge ingekort zodat hij uitmondde in de Ieperleet juist boven Brugge⁵³.

(51) Archief van St.-Janshospitaal, 333, rekeningen van de jaren 1367, 1369, 1373, 1375.

(52) J. Amerijckx en F. Moormann, *Daringdelven in de polders* (Biekorf 1956, 225-230), p. 230.

(53) Die nieuwe sluis kreeg later, waarschijnlijk wegens de talrijke ruzies tussen de abdij en de wateringen, de typische naam van „krakeelsluis” (Archief v. Gr. Seminarie te Brugge, kaarten; Rijksarchief te Brugge, fonds Mestdagh n° 275).

- 5) Kort vóór 1279 werd het Middelland boven Brugge ingedeeld in twee grote wateringen, Eyensluis en Groot-Reigersvliet, tussen dewelke de Lisseweegse watergang, tot aan het ambacht Lissewege, als grens fungeerde. Na 1284 werd de waterloop door beide wateringen onderhouden, terwijl de abdij Ter Doest zeker gedurende de XIVe eeuw en zelfs nog later het beheer over haar monnikensluis waarneemt. Met het verval van de abdij echter vanaf de XIVe eeuw neemt het belang van de Lisseweegse watergang af als scheepvaartkanaal en zal het een gewoon afwateringskanaal worden in het netwerk van andere, later gegraven kanalen.

De Landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen : enkele peilingen

door

Jan BOON

De XIVe en XVe eeuw zijn in Europa een periode van economische schommelingen en crisissen. De overgang van middeleeuwen naar moderne tijden ging met grote schokken gepaard. Tot ca. 1300 was het bevolkingsaantal voortdurend toegenomen¹, waren wilde gronden ontgonnen en polders ingedijkt. Maar dan volgde een reactie. Men mocht geen bossen meer ontginnen wegens het steeds groter wordend houtgebrek. Sedert de XIIIe eeuw was men reeds begonnen met het steken van turf en het ontginnen van kolen (in het Luikse). Ook werden in die periode de marginale gronden ontgonnen².

In de XIVe en XVe eeuw echter worden Vlaanderen en West-Europa geteisterd door een reeks rampen, die op economisch gebied grote gevolgen hebben veroorzaakt. Pestepidemies in 1358/60, 1368/71, 1400, 1438; hongersnood in 1315/17, 1368/71, 1437/39; schaarste aan levensmiddelen met hoge graanprijzen in 1338, 1343/44, 1350/51, 1359/60, 1415/17, 1481/83, 1489/90. Dergelijke rampen hebben ongetwijfeld een vermindering van de landbouwbevolking voor gevolg gehad³. Dit had een weerslag op de agrarische productie. Zeer veel bedrijven werden niet meer uitgebait en bleven verwilderd liggen. In de pachtcontracten⁴ treffen we daarvan een weerklank aan. Enerzijds zijn er bedrijven die *bloot* moeten gelaten worden, anderzijds zijn er contracten die de verplichting inhouden het goed te roden. We zullen trachten na te gaan welke betekenis aan deze terminologie gehecht moet worden.

(1) Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*, Utrecht, Antwerpen, 1960, blz. 74.

(2) L. Voet, *Het Platteland* in *Alg. Gesch. Nederl.*, II, blz. 465-475.

(3) A. Verhulst, *L'économie rurale de la Flandre et la dépression économique du bas moyen-âge* in *Etudes Rurales*, n° 10, 1963, blz. 70.

(4) De pachtcontracten waarvan in dit artikel sprake zijn opgetekend in de Gentse Jaarregisters van de Keure (S.A.G., reeks 301, registers 1 tot 66) en werden door ons bestudeerd in onze licentiaatsverhandeling *Aspecten van de landbouw in het graafschap Vlaanderen van het laatste kwart der XIVe eeuw tot het einde van de XVe eeuw*, voorgelegd in 1963/64 aan de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte der Rijksuniversiteit te Gent o.l.v. prof. Verhulst. Deze contracten werden geïnventariseerd door A. De Vos, *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 1e deel 1339-1501, Gent, 1958, 200 blz.

A. *Bloot laten.*

Bloot roept het beeld op van *niet begroeid, verlaten*, en dit doet denken aan verwoeste of woest gelaten gronden⁵. De contracten waarin de vermelding voorkomt van *bloot laten* zijn in tabel 1 chronologisch bijeen gebracht⁶. De teksten luiden ongeveer als volgt: *dat hij bloet vant dat hijt bloet laten sal*⁷; *ende dit goed anverden sii bloet ende sy sullent bloet moghen laten*⁸. De pachter komt dus op het goed en vindt het goed *bloot*. Lindemans geeft als uitleg: bedrijven waar de nieuwe pachter noch „vette” in de grond of in de messing, noch stro, noch oorten in de schuur, geen bewerkte grond en ook gewoonlijk geen houtwas meer vond⁹. De pachter moest het omlopend kapitaal¹⁰ zelf herstellen, d.w.z. dat hetgeen hij zaait, bemest, afsluit, met eigen kapitaal gebeurt. Wanneer de eigenaar op het einde van de pacht niet over het nodige geld beschikte om dit omlopend kapitaal af te kopen of wanneer het wegens de politieke en economische onzekerheid te riskant was eigen kapitaal te gebruiken, deed hij in het contract de bepaling opnemen dat het goed bloot moest gelaten worden¹¹. Soms werd dan ook verboden iets op het bedrijf te laten, de pachter mocht in het laatste pachtjaar niets zaaien, zoals te Gontrode in 1405¹², hij mocht ook niets veranzaden gedurende de laatste drie pachtjaren¹³. Latere contracten voor dit bedrijf vermelden een verbod van veranzaden in de laatste drie pachtjaren maar geven geen lating op¹⁴. Pas in 1446 wordt een lating van bezaaiing vermeld¹⁵. Het contract van 1405 dateert uit de periode na de Gentse opstand tegen Lodewijk van Male. In een contract van 1402 wordt geen lating vermeld¹⁶, de pachtprijs en de duur van de pacht wijzen er op dat er moeilijkheden i.v.m. de uitbating geweest zijn; de pachter die in 1405 een contract afsluit is niet dezelfde als die welke in 1402 het bedrijf heeft gehuurd. We mogen dan ook veronderstellen dat het ten gevolge van de hierboven vermelde moeilijkheden voor de eigenaar — in casu de Sint-Baafsabdij — onmogelijk was het omlopend kapitaal af te kopen vóór 1446. Iets dergelijks treffen we aan te Bambrugge: volgens een contract van 1400¹⁷ vonden de pachters het goed bloot maar moeten het

(5) *Bloot* heeft de betekenis van *kaal, arm, beboefdig*. Zie Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, I, 1321.

(6) Zie tabel I: *Bloot laten*.

(7) S.A.G., 301, 6, f° 105 r°, Oordegem: arr. Aalst, kant. Aalst.

(8) S.A.G., 301, 19, f° 72 v°, Merelbeke: arr. Gent, kant. Oosterzele.

(9) P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, 1952, 2 dln., I, blz. 271.

(10) Omlopend kapitaal omvat zaad en mest, (voeder-)stro en omheining, zie Lindemans, *a.w.*, I, blz. 208.

(11) Zie hierboven.

(12) S.A.G., 301, 18, f° 29 r°: *ende de vors. pachter en sal gheen besaethede laten up wvros. goed maer sal sceeden up de achterste 3 jaer van elken sticke lants in dachterste vrome*. Gontrode: arr. Gent, kant. Oosterzele.

(13) *Ibid.*: *ende niet veransaden in de achterste 3 jaer van sinen pachte*.

(14) S.A.G., 301, 22, f° 74 r° en 30, f° 128 r°.

(14) S.A.G., 301, 38, II f° 89 v°.

(16) S.A.G., 301, 16, II f° 84 v°.

(17) S.A.G., 301, 20, II f° 8 r°, Bambrugge: arr. Aalst, kant. Herzele.

bezaaid achterlaten. In een volgend contract van 1416 treffen we de bepaling van *bloot laten* niet meer aan¹⁸, zodat ook hier het omlopend kapitaal door de eigenaar is overgenomen, hoewel op een veel kortere tijd dan in Gontrode. In Kluizen moet in 1403 het goed ter Kale bloot gelaten worden, maar aan de pachter wordt de verplichting opgelegd al de mest die hij in het laatste jaar zal maken op het goed te laten en niet op het land te voeren¹⁹.

Het schijnt ons toe, na de studie van de andere contracten vermeld in tabel 1, dat een zekere invloed is uitgegaan van de Gentse opstand. Vóór deze datum komt het *bloot laten* praktisch niet voor, na de jaren 1379/84 wordt de bepaling van *bloot laten* tamelijk frequent aangetroffen. Dat in de loop der XVe eeuw dan ook andere factoren — epidemies, hongersnoden e.d. — een rol hebben gespeeld is meer dan waarschijnlijk.

B. Roden en Ploeging maken.

De rampen der XIVe en XVe eeuw zijn van dergelijke omvang geweest dat vele bedrijven bij gebrek aan pachter verwilderd bleven liggen, hoewel in Vlaanderen de Dorfwüstungen niet voorgekomen zijn, in tegenstelling met hetgeen Abel heeft beweerd²⁰. Wanneer een pachter dergelijk bedrijf huurde, stond hij voor een moeilijke taak: de bodem die jaren lang onbewerkt was gebleven moest eerst van onkruid, struiken en bomen worden gezuiverd eer de pachter kon ploegen en zaaien.

Een eerste dergelijk contract in de kasselrij Gent is bestemd voor een goed van het Armen Wevershuis van Gent, de hoeve is gelegen te Landegem. De tekst luidt als volgt: *dat W. ende A. vors. sullen doen suveren dese vors. erve ende makense ploucinghe sonder den cost van den vors. aermen*²¹. Een contract van 1389 voor het goed te Dierdonk te Vinkt geeft volgende verplichting op: *vors. goed binnen 6 jaren eerstcommende rumen van houte ende van baghen ende doernen ende dland ploucinghe maken*²². Op een goed te Bachte-Maria-Lerne moet de pachter al dland *up der tijd met ploucinghe wesende ... zuveren, roden ende ploucinghe maken*²³.

De betekenis van deze teksten is duidelijk: het *ploeging maken* wil zeggen: het land beploegbaar maken, geschikt om bebouwd, beploegd en bezaaid te worden²⁴.

Deze bedrijven herstellen zich vlug. In Deurle bv. verlopen twee jaar eer in een volgend contract een lating wordt vermeld: in 1412 moet het

(18) S.A.G., 301, 23, f° 100 r°.

(19) S.A.G., 301, 17, f° 53 r°: *bloet also biit vant... al tmes dat hii met siinen beesten up vors. achterste jaer up vors. goet maken sal*. Kluizen: arr. Eeklo, kant. Assenede.

(20) W. Abel, *Die Wüstungen des augehenden Mittelalters*, Stuttgart, 1955(2), blz. 12.

(21) S.A.G., 301, 11, f° 55 r°, Landegem: arr. Gent, kant. Nevele.

(22) S.A.G., 301, 11, II f° 23 v°, Vinkt: arr. Gent, kant. Deinze.

(23) S.A.G., 301, 14, f° 26 v°, Bachte-Maria-Lerne: arr. Gent, kant. Deinze.

(24) Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, III, 481.

goed gerood worden²⁵; in 1415 staat de lating van de bezaaiing in het contract reeds opgetekend²⁶. In Petegem (D) is er na vijf jaar reeds een lating vermeld: in 1408 wordt een verplichting tot roden opgelegd²⁷, in een contract van 1413 is de lating opgetekend²⁸. In Aalter verlopen acht jaar eer het goed gerood is²⁹. Te Vinkt duurt het achttien jaar eer de vruchtomloop is hersteld³⁰.

In tabel 2 kan men vaststellen dat de meeste hoeven die in de periode 1380/1420 gerood moeten worden gelegen zijn in de kasselrij Gent³¹. Op enkele uitzonderingen na liggen deze bedrijven niet verder van 20 km. van Gent verwijderd. We kunnen dan ook de Gentse opstand als voornaamste oorzaak van deze woeste erven aanwijzen. We mogen niet uit het oog verliezen dat deze woeste erven voor het eerst opgetekend zijn in de Jaarregisters wanneer een pachter bereid gevonden werd het erf te huren en uit te baten. Dat sommige pachters het na enkele jaren reeds opgaven en de eigenaar een nieuwe pachter moest vinden is begrijpelijk³².

Het aantal woeste erven is gering, rekening houdend met de rampen der XIVe en XVe eeuw. Vergeten we echter niet dat het aantal contracten, vóór 1400 in de registers opgetekend, zeer gering is³³, zodat een groot aantal woeste bedrijven niet bekend zijn.

Hoewel de meeste bedrijven die in ontginning worden genomen hoeven zijn die geleden hebben onder voornoemde rampen, moet voor Wachtebeke toch een uitzondering worden gemaakt. De abdij Marquette van Rijsel bezat er sinds 1233 vijftig bunder *woestine* en zestien bunder moer³⁴. Waarschijnlijk heeft de abdij het pas in de XVe eeuw gunstig geoordeeld die gronden in ontginning te brengen. Een eerste reeks ontginningen grijpt plaats in 1421: 14 bunder worden verpacht, verdeeld over vijftien be-

(25) S.A.G., 301, 22, f° 2 r°, Deurle, arr. Gent, kant. Nazareth.

(26) S.A.G., 301, 22, II f° 47 v°.

(27) S.A.G., 301, 20, f° 26 r°, Petegem (D.): arr. Gent, kant. Deinze.

(28) S.A.G., 301, 22, f° 100 r°.

(29) S.A.G., 301, 25, II f° 58 v°: pachter moet *twors. goed ploughingheel maken ende te lande bringhen toter haghén*, Aalter: arr. Gent, kant. Nevele.

(30) S.A.G., 301, 19, f° 56 v°.

(31) Zie tabel 2: Roden en Ploeging maken.

(32) S.A.G., 301, 11, f° 55 r° en 14, f° 61 r°.

(33) De Jaarregisters van de Keure 1 tot 16 bestrijken de periode 1339/1400 en bevatten 156 pachtcontracten t.o.v. een totaal van 1890 contracten voor de periode 1339/1501.

(34) Een oorkonde van Johanna van Constantinopel dd. 1233, november, bevestigt de aankoop van vijftig bunder *wastine* en zestien bunder moer, gelegen te Wachtebeke, door de abdij van Marquette (M. Vanhaeck, *Cartulaire de l'abbaye de Marquette*, 3 dl., Rijsel, 1937-1940, I, blz. 52). In 1420, februari, bevestigt Raso, buticarius en heer van Gavere, een schenking van vijftig bunder *wastine*, gelegen in *territorio de Kalve* (= Kalf, gelegen te Wachtebeke, zie M. Gysseling, *Toponymisch Woordenboek...*, I, blz. 549) ten voordele van de abdij (Vanhaeck, *a.w.*, I, blz. 89). Een oorkonde van Thomas en Johanna dd. 1244, december, schenkt aan de abdij 500 b. moer gelegen nabij een plaats *que dicitur Scote* (= Schoot), een plaats in het centrum van Wachtebeke gelegen (Vanhaeck, *a.w.*, I, blz. 110). De gronden die de abdij in Wachtebeke bezit, heeft deze verworven voornamelijk onder de regering van Johanna. Waarschijnlijk zijn de moeren in de XVe eeuw reeds uitgedolven, want de oppervlakte die ontgonnen wordt bedraagt meer dan de 100 bunder *wastine* die de abdij in de XIIIe eeuw bezit.

drijven. De hoeven worden alle voor een termijn van veertig jaar verpacht³⁵. Er zijn dus meer gronden aan de abdij geschonken of door de abdij gekocht geworden, vergeleken bij de schenking van 1233. Alle contracten bevatten een gelijk luidende tekst: *te winnende lande te maken*³⁶ of *te winnende lande bringhen*³⁷ of *te winnende lande of te maameersche*³⁸. De pachtprijs is zeer laag: tot 12 d. par. per bunder. In 1455 worden nog eens twee en zeventig bunder verpacht, verdeeld over negen bedrijven³⁹, op dezelfde wijze als in 1421.

Er is absoluut een verschil tussen de ontginning van deze gronden in Wachtebeke en de andere bedrijven. De andere bedrijven worden niet voor veertig jaar verpacht maar voor zes of negen jaar. Er is niet de minste twijfel over dat de gronden in Wachtebeke voor de eerste maal worden ontgonnen. Maar, dit bewijst dan ook dat men in 1421 reeds van oordeel was dat het economisch klimaat gunstig evolueerde.

C. De Pachtprijs.

Een studie van de evolutie van de pachtprijs maken is onmogelijk. De bestudeerde periode is zeer groot, het aantal contracten is gering en heeft betrekking op ongeveer 370 gemeenten, wat neerkomt op een gemiddelde van vijf contracten per gemeente. In het meest gunstige geval krijgen we elke dertig jaar één contract per gemeente. Verder beschikken we niet over een ononderbroken reeks pachtprijzen voor één bepaald bedrijf. We moeten ons dus beperken tot enkele ruwe vaststellingen in verband met enkele economische crisisperiodes. De pachtprijs is uitgedrukt ofwel per bunder, ofwel voor de totale oppervlakte. Deze prijs is geldig voor de ganse duur van de pacht en is jaarlijks te betalen. In bepaalde perioden wordt de prijs echter aangegeven voor zekere jaren van de pachttermijn. Zo bv. wordt het goed Aieshove te Pittem in 1500 voor de duur van 15 jaar verpacht. De prijs bedraagt voor het eerste jaar 45 gr. vl. per bunder, voor het tweede en derde jaar 60 gr. vl., voor de volgende zes jaren 63 gr. vl. en voor de laatste zes jaren 78 gr. vl.⁴⁰. Alle pachtprijzen die op dergelijke wijze te betalen zijn vertonen een zelfde aspect: de prijs vertoont een stijging van de eerste jaren naar de laatste jaren van de pacht toe. Dikwijls wordt voor het eerste jaar van de pacht geen betaling gevraagd. Dit verschijnsel duikt op in de periodes 1455/59 en 1489/1501, crisisperiodes met een schaarste aan levensmiddelen en hoge graanprijzen. Bij dergelijke bedrijven zijn er waarvan de lating in het contract wordt vermeld, andere bedrijven moeten *bloot* gelaten worden.

Lindemans wijst in dit verband op een identiek verschijnsel in Brabant in de XVIIe eeuw, verschijnsel dat vooral in troebele perioden opduikt.

(35) Zie tabel II.

(36) S.A.G., 301, 26, II f° 4 r°, Wachtebeke : arr. Gent, kant. Lochristi.

(37) S.A.G., 301, 26, II f° 4 r°.

(38) S.A.G., 301, 26, II, f° 10 r°.

(39) Zie tabel II.

(40) S.A.G., 301, 66, f° 100 v°, Pittem : prov. West-Vlaanderen, arr. Tielt, kant. Tielt.

Hier zou de pachter in de eerste jaren kosteloos de grond in gebruik gekregen hebben en zou de landhuur geleidelijk gestegen zijn ⁴¹. Dit komt neer op een herstel van de vruchtomloop op kosten van de eigenaar, dus met eigenaarskapitaal, in tegenstelling met hetgeen in Vlaanderen is gebeurd op het einde der XIVe en in het begin der XVe eeuw; daar werd de vruchtomloop hersteld met pachterskapitaal ⁴². In Vlaanderen zou dit systeem pas in de tweede helft der XVe eeuw in voege gekomen zijn, vroeger dan in Brabant.

Besluit.

Zoals prof. Verhulst heeft aangetoond ⁴³ is de XIVe eeuw een periode van opeenvolgende crisissen, met als dieptepunt de opstand van Gent tegen Lodewijk van Male. In de daaropvolgende decennia zijn vele bedrijven verlaten, de contracten die *bloot laten* vermelden en die tot *roden* verplichten zijn vooral rondom Gent aan te treffen. De eigenaars zijn dan nog niet in staat of willen het risico niet lopen met eigen kapitaal de vruchtomloop op hun landbouwbedrijf te herstellen. Vanaf het tweede kwart der XVe eeuw schijnt het economisch klimaat op agrarisch gebied gunstiger geworden, o.m. worden wilde gronden opnieuw ontgonnen. Wanneer ten gevolge van de crisissen in de tweede helft der XVe eeuw terug bedrijven moeten ontgonnen worden, gebeurt dit niet meer met pachterskapitaal maar met eigenaarskapitaal. Dit alles wijst o.i. op een stabiel karakter der landbouweconomie in de XVe eeuw.

(41) Lindemans, *Landbouw*, I, blz. 271 e.v.

(42) Zie boven: A. Bloot laten.

(43) A. Verhulst, *Economie rurale*, blz. 75.

TABEL I

BLOOT LATEN

1. Nummer in de Inventaris van A. De Vos, *Inventaris van de landbouwpachten.*
2. Gemeente
3. Jaar van afsluiten van het contract.
4. Oppervlakte van het goed (in b.)
5. Bezitter - Instelling.

1	2	3	4	5
GENT.				
30	Drongen	1376	28	
45	Stekene	1380	5	
80	Vinkt	1390	—	
117	Oostakker	1394	10	
190	Kluizen	1403	31	
			11	
232	Drongen	1405	14	
314	Bazel-Waas	1409	12	
319	Drongen	1409	9	
336	Afsnee	1410	36	
416	Drongen	1414	14	Abbij Drongen
507	Zaamslag	1417	—	Abbij Vorst.
570	Drongen	1421	24	
588	Laarne	1421	10	
773	Sint-Denijs-Westrem	1428	19	
800	Zaamslag	1429	—	Abbij Vorst.
866	Petegem (Deinze)	1432	11	
921	Zaamslag	1434	—	Abbij Vorst.
931	Lokeren	1435	20	
932	Lovendegem	1435	—	
967	Drongen	1436	19	
1016	Petegem-Deinze	1438	7	
1022	Destelbergen	1438	18	
1032	Merendree	1438	11	
1152	Hansbeke	1443	—	
1282	Ertvelde	1447	—	
1346	Zevergem	1450	4	
1466	Mariakerke	1454	—	
1488	Afsnee	1455	—	
1544	Destelbergen	1461	21	Sint-Jansgodshuis, Gent.
1550	Kluizen	1461	—	
1605	Mendonk	1469	13	Wenemaershospitaal, Gent.
1681	Destelbergen	1480	21	Sint-Jansgodshuis, Gent.
1803	Destelbergen	1493	21	Sint-Jansgodshuis, Gent.
1823	Zaffelare	1495	—	

AALST.

42	Oordegem	1377	5	
132	Sint-Denijs-Boekel	1398	10	
160	Herzele	1401	—	Sint-Geleynsabdij.
197	Velzeke-Ruddershove	1403	—	Sint-Pietersabdij Handen, bisdom Atrecht (Hasnon).
205	Aalst, Hofstade	1403	—	
228	Gontrode	1405	—	Sint-Baafsabdij, Gent.
278	Merelbeke	1407	—	Sint-Jacobskerk, Gent.
302	Sint-Lievens-Houtem	1408	13	
318	Bambrugge	1409	28	Abdij Drogen.
324d	Burst	1410	—	
448	Merelbeke	1416	—	Abdij Ter Hagen, Merelbeke.
463	Merelbeke	1416	—	Sint-Jacobskerk, Gent.
513	Aalst	1418	12	
562	Zarlardinghe	1421	—	
622	Sint-Maria-Lierde	1423	—	
667	Oombergen	1425	9	
671	Merelbeke	1425	—	Sint-Jacobskerk, Gent.
677	Oosterzele	1425	6	Begijnhof ter Hoyen, Gent
735	Roborst	1427	20	
836	Herzele	1431	3	
840	Smetlede	1431	6	
878	Sint-Blasius-Boekel	1433	9	St.-Michielskapelaniij, Sint-Jacobskerk, Gent.
881	Oosterzele	1432	—	
1085	Bottelare	1440	20	
1279	Borsbeke	1447	3	
1435	Appelterre-Eichem	1453	70	Sint-Jacobsgodshuis, Gent.
1452	Outer	1454	24	Sint-Jacobsgodshuis, Gent.
1566	Appelterre-Eichem	1463	100	Sint-Jansgodshuis, Gent.
1567	Sint-Maria-Horebeke	1463	—	
1572	Hofstade	1464	5	Sint-Jacobsgodshuis, Gent.
1723	Zulzeke	1483	—	
1868	Landskouter	1499	—	

OUDENAARDE.

222	Eine	1404	14
227	Kerkhove	1404	6
406	Eine, Bevere	1414	35
424	Kruishoutem	1424	4
775	Mullem, Huise	1428	4

KORTRIJK.

161	Waregem	1401	6	
268	Kaster	1406	32	Abdij Corbie

271	Wielsbeke	1407	—
879	Sint-Denijs	1433	41
1477	Olsene	1455	—
1507	Gottem	1457	25
1685	Rekkem, Lauwe	1480	34

DENDERMONDE.

1838	Wetteren	1496	—
------	----------	------	---

TABEL II

RODEN. - PLOEGING MAKEN.

1. Nummer in de Inventaris van A. De Vos, *Inventaris van de landbouwpachten*.
2. Gemeente.
3. Jaar van afsluiten van het contract.
4. Oppervlakte van het goed (in b.).
5. Bezitter - Instelling.

1	2	3	4	5
GENT.				
58	Landegem	1388	9	Armen Wevershuis, Gent.
63	Vinkt	1389	28	
86	Astene	1391	39	
90	Oostwinkel	1392	6	
97	Bachte-Maria-Leerne	1393	11	
100	Nazareth	1393	31	
107	Landegem	1392	9	Armen Wevershuis, Gent.
231	Heusden	1405	20	
303	Petegem (Deinze)	1408	39	
363	Deurle	1412	—	
368	Wachtebeke	1412	7	Abdij Marquette, Rijsel.
389	Wachtebeke	1412	12	Abdij Marquette, Rijsel.
520	Destelbergen	1418	26	Sint-Jansgodshuis, Gent.
550	Aalter	1420	18	
576	Wachtebeke	1421	9	Abdij Marquette, Rijsel.
577	Wachtebeke	1421	21	Abdij Marquette, Rijsel.
578	Wachtebeke	1421	4	Abdij Marquette, Rijsel.
579	Wachtebeke	1421	11	Abdij Marquette, Rijsel.
580	Wachtebeke	1421	4	Abdij Marquette, Rijsel.
582	Wachtebeke	1421	12	Abdij Marquette, Rijsel.
583	Wachtebeke	1421	12	Abdij Marquette, Rijsel.
584	Wachtebeke	1421	3	Abdij Marquette, Rijsel.
584b	Wachtebeke	1421	1	Abdij Marquette, Rijsel.

585	Wachtebeke	1421	3	Abdij Marquette, Rijsel.
585b	Wachtebeke	1421	2	Abdij Marquette, Rijsel.
588b	Wachtebeke	1421	2	Abdij Marquette, Rijsel.
589	Wachtebeke	1421	6	Abdij Marquette, Rijsel.
581	Wachtebeke	1421	10	Abdij Marquette, Rijsel.
654	Wachtebeke	1421	20	Abdij Marquette, Rijsel.
693	Moerbeke-Waas	1426	5	Sint-Elisabethbegijnhof, Gent.
744	Nevele	1427	35	
764	Destelbergen	1428	26	Sint-Jansgodshuisgoed, Gent.
889	Sint-Gillis-Waas	1433	—	Sint-Pietersabdij, Gent.
912	Saaftinge	1434	28	Abdij Flines.
914	Vinkt	1436	17	Abdij Marquette, Rijsel.
1077	Nazareth	1440	—	
1149	Vinkt	1443	17	Abdij Marquette, Rijsel.
1472	Wachtebeke	1455	3	Abdij Marquette, Rijsel.
1473	Wachtebeke	1455	12	Abdij Marquette, Rijsel.
1474	Wachtebeke	1455	13	Abdij Marquette, Rijsel.
1475	Wachtebeke	1455	8	Abdij Marquette, Rijsel.
1476	Wachtebeke	1455	2	Abdij Marquette, Rijsel.
1481	Wachtebeke	1455	5	Abdij Marquette, Rijsel.
1482	Wachtebeke	1455	6	Abdij Marquette, Rijsel.
1483	Wachtebeke	1455	6	Abdij Marquette, Rijsel.
1484	Wachtebeke	1455	14	Abdij Marquette, Rijsel.

AALST.

53	Massemem	1386	—	Kommanderij Pitzenburg, Mechelen.
78	Bottelare	1390	8	
175	Scheldewindeke	1402	3	
186	Westrem	1402	15	
494	Welle	1417	22	
510	Merelbeke	1417	22	

DENDERMONDE.

59	Wetteren	1388	3	
----	----------	------	---	--

KORTRIJK.

69	Sint-Eloois-Vijve	1389	—	
159	Meulebeke, Oost-Rozebeke	1401	—	
167	Markegem	1401	—	
287	Gottem	1408	16	Fermerie Sint-Baafsabdij, Gent.
379	Gottem	1412	16	Fermerie Sint-Baafsabdij, Gent.
511	Gottem	1417	16	Fermerie Sint-Baafsabdij, Gent.

OUDENAARDE.

907	Kruishoutem, Machelen	1434	49	O.L.V.-Hospitaal, Oudenaarde.
1227	Kruishoutem, Machelen	1445	55	O.L.V.-Hospitaal, Oudenaarde.
1827	Huise	1495	—	

Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkherstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582*

door

J. A. MERTENS

De stuwkracht en de uitslijtende werking van het water vraagt in kustgebieden een vrijwel onafgebroken dijkonderhoud. Vroeger was de waakzaamheid van de verantwoordelijke autoriteiten en ingezetenen zeker niet minder groot dan nu ¹. De techniek van toen in aanmerking genomen, was een onafgebroken zorg voor dijkherstel een noodzakelijkheid ².

Zo deden zich in de middeleeuwen herhaaldelijk grote dijkbreuken voor ³ en in de tweede helft van de XVde eeuw werd o.m. te Ossensisse ⁴ grote schade aangericht door het water. In een akte van 30 maart 1460 verklaart hertog Philips de Goede „que, par les grandes tempestes et inundations de la mer qui avoient este par cy-devant, plusieurs parroisses et terrouirs de nostre pays de Flandres estoient noyees et inundees et qui depuis estoient demourees et encorres gisent soubz leaue... Entre lesquelles terres ainsi inundees en nostre terrouir des quatre mestiers ou mestier de Hulst en la parroisse de Hossensse avoit certaine place de terre contenant quatorse

(*) Wij danken van harte Prof. Dr. A. Verhulst, die onze tekst heeft willen nalez en die ons zeer nuttige opmerkingen en inlichtingen heeft gegeven.

(1) Pauwels, A., *Polders en Wateringen*, Brussel-'s Gravenhage, 1935, blz. 30-35. Beeckman, A.A., *Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795*, 2 dln. (doorlopende paginatuur), 's Gravenhage, 1905-07, sub Dijkbestuur, blz. 439 en Dijksonderhoud, blz. 494. P.H. Gallé, *Beveiligd Bestaan. Grondtrekken van het Middeleeuwse Waterstaatsrecht in Z.W. Nederland en Hoofdlijnen van de geschiedenis van het dijksbeheer in dit gebied*, Delft, 1963, blz. 145-186. De zorg voor dijkonderhoud blijkt ook uit het te dien tijde door de rentmeester van Steenberg, Andries Vierlingh, opgesteld *Tractaet van Dijkkagie*, uitg. De Hullu, J. en Verhoeven A.G., Rijksgeschiedkundige Publicatiën, kleine serie 20, 's Gravenhage, 1920.

(2) Zie hierover, naast de in n. 1 vermelde werken, bvb. de bijdragen van F. Prims, *Resolutieboek van de dijkage van Oosterweel*, 1649-1656, Bijdragen tot de Geschiedenis bijzonderlijk van het Oud Hertogdom Brabant, reeks III, jaar III, 1951, blz. 22-68 en 77-88, en P.J. Goetschalcx en F. Prims, *Lillo en Zandvliet*, Bijdragen tot de Geschiedenis bijzonderlijk van het Oud Hertogdom Brabant, reeks III, jaar V, 1953, blz. 65-103; G. Vander Heide, *Dijkbouw door de eeuwen heen*, in: *Honderd Eeuwen Nederland*, 's Gravenhage, 1959, blz. 265-291 (ook verschenen als vol. II, nr. 5-6 van „Antiquity and Survival“).

(3) Zie: Vander Linden, E., *Chronique des événements météorologiques en Belgique*, Académie Roy. de Belg., Classe des Sciences, Mémoires, 2e série, t. VI, Bruxelles, 1924 - Dept. G.G., *Etude critique sur une grande inondation maritime à la côte flamande*, Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne, Bruxelles, 1937, blz. 105-124. - M.K.E. Gottschalk, *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, 2 dln., Assen, s.d. - 1958.

(4) Ossensisse, gehucht van Vogelwaarde, Nederland, prov. Zeeland.

cens mesures ou environ sur la quelle la mer fluoit et venoit journalment" ⁵.

Naast de gevaren door de natuur teweeg gebracht, werden de dijken bedreigd door de schade veroorzaakt door mensen en dieren. Zo werden in het begin van de XVde eeuw dijkschouwingen verricht door het bestuur van het Brugse Vrije met de bedoeling de middelen te vinden waardoor men best de schade door de wilde konijnen veroorzaakt, zou kunnen keren ⁶. In 1452 verbood Philips de Goede, dat zijn onderdanen nog binnendijken zou slechten in Zeeland, Holland en West-Friesland ⁷. Omstreeks 1500 blijken de „waterstaatstoestanden" veel te wensen over te laten ⁸.

In de tweede helft van de XVIde eeuw werden in Zeeuws-Vlaanderen herhaaldelijk dijkbreuken veroorzaakt door de rebellen tegen Spanje ⁹. Kort vóór deze kunstmatige inundaties plaats hadden werd Hulsterambacht nog geteisterd door dijkbreuken door de natuur veroorzaakt. Immers, het jaar 1582 was rampspoedig voor de gebieden langs de Westerschelde ¹⁰.

De dijkbreuken van dit jaar werden de aanleiding tot het opmaken van een rapport dat bewaard is op het Rijksarchief te Brugge ¹¹. Zowel de administratieve als de technische zijde van dijkschouwing en -herstel op het einde van de XVIde eeuw kunnen wij volgen in het rapport dat inlichtingen bevat over de aanbesteding van de herstelwerken, de subsidiëring, het gebruikte materiaal en de wijze waarop dit aangewend werd.

Het rapport verhaalt de werkzaamheden van Guido de Bruecq, schepen van Brugge ¹², die, in verband met de dijkbreuken in Hulsterambacht, op last van de stad en van het Brugse Vrije naar Hulst is gegaan, waar hij op

(5) Rijksarchief Gent, Fonds St.-Baafs, B. 5550. Gaarne nemen wij hier de gelegenheid te baat om Dr. M. Gijsseling, geaggregeerde aan de Rijksuniversiteit te Gent, van harte te danken voor de inlichtingen die hij ons bezorgde over de stukken die zich bevinden in dit fonds, dat hij inventariseert. Wij danken hem tevens voor de gegevens die hij ons over de toponymie van Hulsterambacht wilde verstrekken.

(6) Rijksarchief Brugge, Registers Vrije 143, f° 41.

(7) Gallé, *op. cit.*, blz. 93.

(8) S.J. Fockema Andreae, *Studiën over Waterschapsgeschiedenis, V, Zeeuws Vlaanderen*, Leiden, 1950, blz. 16.

(9) Leper, J., *Kunstmatige inundaties in Maritiem Vlaanderen, 1316-1945*, Tongeren, 1957, blz. 155-163. - Gottschalk, M.K.E., *op. cit.*, dl. II, blz. 213 en vlg.

(10) Zie bvb. Stadsarchief Brugge, Rekening 1581-82, f° 41 v°-42, over de herstelwerken waarbij de stad tussenkomt te Damme en te Sluis.

(11) Rijksarchief Brugge, Registers Vrije 639, f° 585-596.

(12) Over bedoelde zending vonden wij, noch in de Brugse stadsrekeningen, noch in de rekeningen van het Brugse Vrije, gegevens. Wel werd Guido de Bruecq, als schepen van Brugge, van 6 tot 10 maart 1582, belast met een zending in verband met dijkonderhoud: „Den vi, viii, ix^{en} ende x^{en} (van maerte) waeren dheeren Guido de Bruecq schepene Inghelbert Reynaert tresorier Loys Thyerin pensionaris eensdeels om een nyeu accort met de pyloten volghende dordre van myn heren vander wet voorts met den ryswerckere ter cause vanden rijswercke ter Sluus voorts ende daernaer met oick den stapelare tot Oosburch om ghelycke ryswerck bevyndende wedercommende te Sluus de cayen vanden sasse overghevallen de eerde der jehgens liggheende inghezoncken en ten upsiene van dyen ontbiedende van Brugghe den stede temmerman ende matsenare ende wierden betaelt zy schepene tresorier ende pensionaris elc van v daghen te x s.gr. sdaechs ii lb. x s.gr.; den stapelare ii daghen vi s. viii gr.; den ryswerckere oick over v daghen xvi s. viii gr. ende den temmerman ende matsenare elc ii daghen te ii s. gr. sdaechs es elck iiiii s. gr. comt tsame ix lb. i s. iiiii gr." (Stadsarchief Brugge, Stadsrekening 1581-82, f° 34 v°).

20 maart 1582 vóór de middag aankwam¹³. Waarom, en in hoeverre de stad Brugge en het Brugse Vrije door de dijkbreuken in Hulsterambacht werden beroerd, staat niet uitdrukkelijk in het rapport vermeld. Nochtans werpt een passus uit het dokument enig licht op een eventuele reden: het is waarschijnlijk dat beide besturen als „leden van Vlaanderen” in deze zaak van algemeen belang tussenkwamen¹⁴. Immers, hoewel dijkonderhoud gewoonlijk ten laste van de ingelanden viel¹⁵, toch kwamen de „openbare besturen” tussen in sommige gevallen. In dit verband dienen de Staten van Vlaanderen geciteerd te worden¹⁶. Ook is het interessant er hier op te wijzen dat één der belangrijkste ingelanden, de St.-Baafs-abdij van Gent, die in Hulsterambacht belangrijke bezittingen had¹⁷, in de XVIde eeuw steeds moeizamer haar dijkplicht schijnt te kunnen nakomen¹⁸.

De zending van Guido de Bruecq was het gevolg van het noodweer dat op donderdag, 8 maart 1582, de dijken van Hulsterambacht had geteisterd¹⁹. Verschillende bressen werden in de dijken geslagen en het mocht een wonder geheten worden dat niet het hele gebied overstroomd was. Dat de toestand van de dijken in Hulsterambacht bovendien een slechts slecht gewaarborgde veiligheid aan de bewoners bood, kan afgeleid worden uit een „Beschrijving van noodzakelijke dijkwerken uit te voeren in Osse-nisse en Hontenisse” een 15-tal jaren vroeger ten behoeve van de St.-Baafs-abdij opgesteld²⁰. In dit stuk wordt reeds gesproken over de „apparente inundatie die zoo grootelick te vreesen es ghebeuren ende gheschieden zal metten eersten grooten storme ende hoogher vloed in welcken ghevalle ende dat tzelve gheschiede dat God behoeden wille zoo zouden van ghe-lijcken moeten volghen ende inunderen de achterpolders ende achterlan-den tot binnen der stede van Hulst”²¹. Natuurlijk zullen tussen 1566 en 1582 wel dijkwerken uitgevoerd zijn maar op dit laatste tijdstip lagen de dijken opnieuw zo slecht dat ze scheurden tijdens het noodweer van maart. Dit noodweer was daarenboven geen plots en korstondig verschijnsel. Het hield verscheidene dagen aan en op maandagavond 12 maart ontstonden nieuwe breuken. Hierdoor werd de dijkontvanger Pauwel Villix genoodzaakt

(13) Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije 639, f° 585 r°.

(14) Ibid., f° 588 r° en de tekst waarbij verwezen wordt naar n. 29. Prevenier, W., *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Verhandelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren Nr 34, Brussel 1961, blz. 203-204.

(15) Gallé, P.H., *op. cit.*, blz. 151.

(16) Van Houtte, H., *Tafels op de resolutieboeken der Staten van Vlaanderen*, I, Brussel, 1936, blz. 32. - Zie over de tussenkomst van de landsoverheid voor buitengewoon dijkonderhoud: Gallé, P.H., *op. cit.*, blz. 159 en vlg.

(17) Verhulst, A., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Verhandelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, Nr 30, Brussel, 1958, blz. 503-509.

(18) Rijksarchief Gent, Fonds Sint-Baafs B 5550.

(19) Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije 639 f° 585 r°. Ook in Brabant heerste omstreeks deze datum noodweer: Vander Wee, H., *The growth of the Antwerp Market and the European Economy, vol. I. Statistics*, Leuven, 1963, blz. 561.

(20) Rijksarchief Gent. Fonds Sint-Baafs K. 9077.

(21) Ibid., f° 1.

in allerijl een schip rijshout uit Antwerpen te laten komen om de gevaarlijkste bressen te laten dichten²². Natuurlijk was dit slechts een voorlopige maatregel. Het was om de modaliteiten van een definitief dijkherstel te bespreken dat de gezant van Brugge en van het Vrije op 20 maart naar Hulst kwam.

Nadat hij zich bij Pauwel Villix had begeven, trokken ze samen naar Hontenisse, waar ze Jan de Vos, baljuw van Hulsterambacht²³ en de ingezetenen van Hontenisse bij zich ontbieden. De hele groep gaat de dijken schouwen en stelt o.a. bij Kalfsteert²⁴ de noodzakelijkheid vast van „repareren upmaken ende de zelve dijcken bringhen wel vul ende sat van goeden slijcke ende erft ende daer up legghen een goede dobbel ende dichte matte met dobbel besteck ende bringhen den dijk tzeewaerts van afganghe vier r. up sijn beloop ende ter stont de zelve dijcken tusschen thooff van Calfsteerte ende den Cnol streckende oostwaert beslaen met rijste ende belegghen met steene”²⁵. Vermits, zoals reeds boven gezegd werd, het dijkonderhoud en -herstel gewoonlijk ten laste van de ingelanden viel, werden deze onmiddellijk tot het uitvoeren van de noodzakelijke herstelwerken uitgenodigd. Ze verklaarden nochtans dat ze niet gehouden waren de herstellingen uit te voeren, ofwel, dat het hun niet mogelijk was dit te doen wegens hun grote armoede. Jan Vergauwen, „nemer” van het 40e gedeel waarin drie grote bressen geslagen zijn verdedigt dit standpunt „sustinerende tverbant van de kueringhe te cesserende ende extinct te wesen duer dien dat eenighe landen waeren gheinundeert ende dat de dijcken waren ghebroken tot over den tweeden waghenslach soo dat de cruyne vanden zelve dijcken wech was in welcken ghevalle ende als zulcx gheschiede sustineerde den dijckers in de kueringhe onghedaen te zijne conforme alle aude costumen diemen in alle waterlanden bij alle memorie van menschen heeft gheobserveert ghehad”²⁶. Jan de Velare geeft een gelijkaardig antwoord en Pieter Martin Lievenss. beweert niet tot herstel gehouden te zijn omdat er „vloetganck” is geweest en omdat „de dijcken over den tweeden waghenslach zijn ghebroken gheweest”. Ook elders weigeren de ingezetenen het herstel zelf te bekostigen. Daarop wordt besloten bij enkele bejaarde lieden naar de gebruikelijke wijze van procederen te informeren. Samen met Jan Mattheeuss. Arentss., sinds 40 jaren gezworen landmeter van de „dicaige” verklaren ze „dat men den dijckers bij tijde van groote brexemen van tverbant van de kueringhe niet en plach tontslaene dan uut mercke-

(22) Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije, f° 587 v°.

(23) Deze Jan de Vos mag waarschijnlijk geïdentificeerd worden met de rendantbaljuw van de Namen-polder voor de rekening over de jaren 1572-76 (Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 28.011).

(24) Zie over dit toponiem: Verhulst, A., *op. cit.*, blz. 507 n. 288. Rijksarchief Gent. Fonds Sint-Baafs, originele oorkonde van 1412: „quandam petiam seu portionem unius schorre sive terrarum nunquam culturam jacentem supra mare in parochia de Ossenessen... vulgariter nuncupatam Calfstert”. Wij ontvingen deze inlichting met dank vanwege Dr. M. Gyseling.

(25) De roede stemt overeen met 3,50 à 4 meter (cfr. Beekman, A.A., *op. cit.*, blz. 1391). Voor de tekst: zie Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije, 639, f° 585 r°. Zie ook n. 34.

(26) Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije 639, f° 585 v°.

liker consideratien altemet eenighe arme weduwen ofte belaste personen maer datmen in sulcken tijde van brexeme plach te vergoeden naer gheleghenteyt van de groote van hueren brexems hoe wel zij allen verclaeren binnen huerl. leven noyt de dijcken ghesien thebben zo ghebroke noch oynt sulcken overval van water gheweten thebben" ²⁷.

Op donderdag 22 maart worden de ingelanden opnieuw ontboden bij De Bruecq, baljuw, dijkgraaf en andere vooraanstaanden aan het hoofd te Kalfsteert ²⁸. Deze keer komt men tot een akkoord. De reeds genoemde Jan Vergauwen zal de gedelen waarvoor hij volgens de „kueringhe” verantwoordelijk is herstellen, maar „mijn heeren de leden hem sullen toevoughen boven de kueringhe ende besproken loon de somme van thien ponden grooten eens binnen veerthien daghen naer dat hij sal wesen int werck bijden ontfanghere hem te tellen" ²⁹.

Nochtans kon geen regeling getroffen worden met alle ingelanden. De „nemers” van het 36e, 37e, 38e en 39e gedeel werden, waarschijnlijk wegens de te grote omvang en kosten van de werken, van de herbedijking ontslagen. Er werd besloten dat het herstelwerk van deze dijkdelen in aanbesteding zou gegeven worden. Op zondag 25 maart werden te Wachtebeke, Winkeler, Stekene, Moerbeke, Koudenborn, Hontenisse, Ossenisse, Hengstdijk en Hulst de kandidaat-aannemers opgeroepen. De toewijzing van de werken had plaats op 27 maart. Wegens de omvang en de ernst van de breuken werd besloten de 4 genoemde gedelen, samen 127 roeden lang, in twaalf delen aan te besteden. De voorwaarden waaraan het werk van de aannemers moest voldoen, geven ons inlichtingen over het gebruikte materiaal, het uitzicht en het karakter van de uit te voeren werken, de verhouding tussen de aannemers, hun werkvoorwaarden en de wijze waarop ze zullen betaald worden. De werken moeten op St.-Jansdag 1582 beëindigd zijn ³⁰. Volgens de aanbesteding zou het uitvoeren ervan 4261 lb. 15 s.gro. kosten.

Alle boven genoemde herstelwerken beveiligen de streek nog niet. De dijken van Hontenisse vereisen nog dringende herstelwerken o.m. tussen de Gheerspolder en Kalfsteert, waar de dijken hersteld of opnieuw opgetrokken dienen te worden. Om de kosten te ramen worden de landmeter

(27) Ibid., f° 587 v°.

(28) Ibid., f° 587 v°. Voor „hoofd”, zie de verwijzingen onder n. 34.

(29) Ibid., f° 588 r°.

(30) zie bijlage.

Wachtebeke, prov. O.-Vlaanderen, arr. Gent, kanton Lochristi.
 Stekene, prov. O.-Vlaanderen, arr. St.-Niklaas, kanton St.-Gillis-Waas.
 Moerbeke, prov. O.-Vlaanderen, arr. Gent, kanton Lochristi.
 Coudenborn, gehucht van Moerbeke.
 Hontenisse, Nederland, prov. Zeeland (Hulsterambacht).
 Hengstdijk, Nederland, prov. Zeeland (Hulsterambacht).
 Hulst, Nederland, prov. Zeeland.

De „St.-Jansschouw”, die in de meeste gebieden de tweede dijkschouwing van het jaar was, wordt hier als einddatum voor het dijkherstel gesteld. Zie over „dijkschouw”: Beekman, A.A., *op. cit.*, blz. 464 en vlg.

en de meester van de rijswerken van de drie parochies ontboden ³¹. Deze werken, die eveneens vóór St.-Jansdag moeten beëindigd zijn, zullen, naar raming 249 duizend rijshout en 190 last stenen vereisen. Het hout zal 682 lb. gro. mogen kosten en de stenen „met tlossen stellen ende bedecken van dien” 760 lb. gro.

Ook te Hengstdijk en te Ossenisse zullen nog dijkherstellingen verricht worden, waarvoor de overheid een vergoeding aan de nemers zal uitkeren ³².

Dit alles geeft een idee over de enorme kosten en moeilijkheden door dijkonderhoud en -herstel veroorzaakt. De strijd tegen het water vereiste de grootste zorg en een immer voortgezette inspanning. De inspanning na maart 1582 was nochtans vruchteloos daar tijdens de volgende jaren de stad Hulst tot een eiland werd gemaakt door de voor oorlogsdoeleinden vrijwillig veroorzaakte dijkbreuken ³³.

BIJLAGE

VOORWAARDEN VAN DE AANBESTEDING VAN DIJKHERSTEL

Rijksarchief te Brugge, Registers van het Brugse Vrije 639, f° 590 v°-592 r° ³⁴.

Alvooren wat elcken nemer met sijnen borghe ghehouden sijn anghenomen deelinghe dijckx te maken vul ende sat van goeden tayen slijcken ofte cooreneerde sonder eenich zant daerinne te bringhen up peyne van nemers coste gheweert te werden bijden schaut te twijsschatte welverstaende dat de nemers daer de cruyne ghebroken es de zelve cruyne sullen maken twee voeten hoogher dan de aude cruyne ende tzeewaerts de voorn. cruyne een voet breder dan den auden dijck omme also te bringhen het nieuwe werck eenen voet ruymmer jeghens het sijnnen.

Ende den voors. dijck alsoo vul ende sat ghemaect zijnde sullen de nemers daerup legghen eene goede dichte dobbel matte van terwen ofte rogghen gheleye van onder den thee tot boven uute zo dicke ghestroyt datmer gheen eerde deur en siet haudende xlviij banden ende xxxvi bueghels onder de roede al achtervolghende de generale kueringhe up peyne van ten twijsschatte bijden schaut ghebeteret te werden ende bovendien te verbueren de boete van iii lb. par.

Item daer de nemers bedwonghen sullen werden huerl. anghenomen deelinghe te wercken met sooden ofte veerwerck sullen de nemers de zelve soode al wel vaste in elcanderen trappen de drije up een ende dat tot bearasschen van vleckende ende mes tot drije voeten dichten up elcke deelinghe daert hemlieden hier naer belast sal werden al up peyne van ten

(31) De drie parochies zijn: Saemslacht, Aendyc en Notene. Beide laatste, die verdwenen zijn, lagen in de nabijheid van Zaamslag, Ned. prov. Zeeland.

(32) Rijksarchief Brugge, Reg. Vrije 639, f° 596 v°.

(33) Blanchard, R., *La Flandre*, blz. 188. - Leper, J., *op. cit.*, blz. 160-161.

(34) Voor de terminologie, zie Andries Vierlingh, *op. cit.*, en Beekman, A.A., *op. cit.*, onder bedoelde termen. Wij danken Drs. L. Danhieux die de tekst van deze bijlage met ons collationeerde.

twijsschatte ghebetert te werden ende boven dien te verbueren de boete van iii lb. par.

Ende als de nemers den erft van binnen haelen moeten sullen tzelve doen met peerden ende karren ende anders niet verhooghende altyts huerlieder anghenomen deelinghe van drije voeten tot drije voeten dicten smaels omme tzelve werck also wel bereden ende duereden te werden naer behooren conforme de generale kueringhe up peyne ende boete als vooren.

Dies moeten de nemers elck respectivelick ende sijn ghehauden te sturten huerl. eerde zes voeten up elcanders werck sonder jeghens elcanderen up te hoofden omme de deelinghen vast in elcanderen ghesloten te werden al tot proffijte ende heesch vanden wercke ende sullen de nemers ghedoghen elcanderen te laten rijden ende keeren over elcanders deelinghe up peyne ende verbuerte als vooren.

Item de nemers sullen int werck commen van stonden aen ende huerlieder deelinghe wel lovelick leveren inder manieren voorscreven onthier ende St.-Jansdach eerstcommende 1582 ende de guene die ten zelve daghe in ghebreke sullen wesen sal hemlieden gheconsenteert worden een ghenachte van vervanghe naer costumen ende die daer naer in ghebreke wesen sal wesen up peyne van tonvulcommen werck ten twijsschatte ghemaect te werden sonder voordr uutstel te moghen versoucken conforme de generale kueringhe.

Item de nemers werden ghehauden huerlieder eerde allessins te haelen ii roeden van den thee vanden dijckebarmen ende specdammen zo sijn insghelijcx niet en sullen vermoghen de zelve barmen ende specdammen eenichsins te berooven up peyne van ten twijsschatte ghebetert te werden ende te verbueren de boete van iii lb. par. ende voorts al achtervolghende de conditien bijde generale kueringhe breeder gheexpresseert.

Item de nemers sullen hemlieden mette metinghe tevreden hauden zo die bijden landmeter afgheleyt es sonder hermetinghe te moghen versoucken.

Item sullen de nemers ghehauden wesen de schooresteenen ligghe up huerl. anghenomen deelinghe up te nemen ende te legghen voor den thee upden barme sonder eenighe up den dijck te laeten ligghe ten fijne men de zelve naer de upleveringhe ghebruucken mach daert noodt wesen sal ende van ghelijcken het haude ghebroken rijs up peyne van tzelve bijden schaut ten twijsschatte gheweert te werden ende te verbueren de boete van xl s. par.

Item de betaelinghe sal gheschieden den derde naer dat de nemers een maent int werck gheweest ende ghecontinueert sullen hebben ende voorts naer advenante vanden wercke dies sijn de nemers ghehauden van stonden anne te stellen goeden souffisanten zeker ende borghe daermede den ontfanghere tevreden es.

Kenmerken van de industriële ontwikkeling te Aalst (1795-1875)

door

L. DE RIJCK

Door de uitzonderlijke politieke en economische omstandigheden in de Franse Tijd, ontwikkelt zich een klimaat dat uiteindelijk de expansie van de nijverheid te Aalst ten goede is gekomen. De ondernemingsgeest is levendig genoeg om tijdelijk of voorgoed over te schakelen op nieuwe productiemiddelen. Ook laten de nijveraars niet na gebruik te maken van bepaalde winstkansen gelegen in de behoeften van het leger of in bepaalde politieke en sociale maatregelen. Zowel bij de leveranciers van levensmiddelen als bij de aankoop van genationaliseerde goederen tonen bepaalde nijveraars die dikwijls tegelijk op het commerciële vlak optreden, geen enkel bezwaar tegen een omstreden politieke en sociale orde.

De klasse der nijveraars, waartoe bij het begin van de Franse Tijd ook de ambachtelijke beroepen worden gerekend, start nochtans met bescheiden middelen. Een indirect bewijs hiervan kan gevonden worden in een belangrijke maatregel van het stadsbestuur in 1795. Door nalatigheid van de kant van de geestelijkheid kon de integrale vereffening van de oorlogsschatting die een jaar te voren aan het land werd opgelegd¹, niet wor-

NOTA : *Afkortingen* :

A.R.A. : Algemeen Rijksarchief - Brussel.

L.D.P.B. : Vereffening van de gevestigde en achterstallige schuld der Nederlanden

C.C.A. : Kamer van Koophandel - Aalst (A.R.A.).

R.G. : (1798-1830) A.R.A.
Rijksarchief - Gent.

P.A.G. : Provinciaal archief van O.-Vlaanderen - Gent.

S.A.A. : Stadsarchief - Aalst.

K.K. : Kamer van Koophandel.

G.R. : Gemeenteraad.

(1) Besluit van Representant Laurent, 13 fructidor II = 30 aug. 1794. „Plan de repartition de la contribution de 4 millions en numeraire à charge de la ville et pays d'Alost...” A., 15 frictidor II = 1 sept. 1794 (S.A.A. V, 2).

Vervaeck (S.), *De samenstelling van de gegoede stand te Mechelen op het einde van de XVIIIe en in het begin van de XIXe eeuw (1796-1813)*, (Interuniversitair centrum voor Hed. Geschiedenis, - Bijdrage 11, p. 4-5). Leuven, 1960.

Vervaeck (S.), *Enkele bronnen uit de Franse tijd - Hun belang voor de sociale geschiedenis* - (Interuniversitair Centrum voor Hed. Gesch. - Bijdrage nr. 22), Leuven 1962, p. 5-8.

Dechesne (L.), *Histoire économique et sociale de la Belgique depuis les origines jusqu'à 1914*, Parijs-Luik, 1932, p. 340.

den verzekerd. Om aan een reeks ernstige maatregelen ² te ontsnappen had het stadsbestuur tenslotte het besluit genomen een lening met geforceerd karakter uit te schrijven onder de gegoede burgerij ³. Deze schikking zou toelaten het tekort in de militaire contributie van 1794 aan te zuiveren. Tot bijdrage werden verplicht: alle burgers die over onmiddellijke betaalmiddelen beschikten. Nu blijkt dat slechts een gering percentage nijveraars in staat werd geacht om tot deze lening bij te dragen ⁴. De groep die tenslotte wel moest betalen werd echter alleen maar in de laagste schijven gekwotiseerd ⁵. Geen enkel nijveraar betaalde meer dan 2 000 gulden, wat wel het geval was voor 2 renteniers en 3 rechtskundigen. Zonder uit deze vaststelling al te vérstrekkende besluiten te willen halen, moet toch worden opgemerkt dat hier een duidelijke aanwijzing bestaat voor het feit dat de nijveraars zowel numeriek als potentieel een minderheidspositie innemen binnen de als gegoed bekende klasse te Aalst. In deze toestand treedt geleidelijk verandering in, zoals zeer duidelijk blijkt uit bepaalde statistieken en rapporten van het stadsbestuur. Ook de aankoop van kerkelijke goederen is een duidelijke aanwijzing.

Zonder te streven naar een volledig beeld van de sociale en economische ontwikkeling waaruit de betekenis van de nijveraars als beroeps categorie zou kunnen opgemaakt worden, kan toch gewezen op enkele verschijnsels die alle in dezelfde richting wijzen.

In een scherp geformuleerde klacht over de teloorgang van de stad in gevolge verwaarlozing van het wegennet, de ongelooflijke onbekwaamheid en corruptie van de diensten voor logement en proviandering van het leger, om te zwijgen van de muntontwaarding en de levensduurte, wordt nochtans de lof gezongen van de ondernemingslust van de Aalsterse nijveraars ⁶. Men bezweert de overheid alle maatregelen te treffen om deze gunstige ontwikkeling in handel en industrie in de hand te werken en te consolideren door een soepele fiscale politiek ⁷. Ongetwijfeld werden de mogelijkheden aangegrepen om het grootst mogelijke voordeel te halen uit bepaalde leverancies. Enkele grote producenten toonden zich bijzonder ac-

(2) Brief van Representant Haussmann aan Adm. Aalst, 13 frimaire III = 3 dec. 1794 (S.A.A. V, 2).

(3) Verslag vergadering der notabelen Aalst, 21, 22, 23 nivose III = 10, 11, 12 jan. 1795 (S.A.A. V, 2).

(4) 48 op 345, hetzij 13,91 %. — Repartitie van een somme van 158 786, 0, 8 gulden, bordereel ontvang lichteinge : (S.A.A., V, 2 en 2/1). — Zie ook corresp. Adm. Aalst, aan Onderprefect onder n° 180010, 14 juni 1806 (S.A.A., V, 2).

(5) 50 - 500 gulden : 43 (16,23 % der leners in deze schijf)

500 - 1 600 gulden : 4 (10,53 % id.)

1 000 - 2 000 gulden : 1 (3,84 % id.)

1 000 en meer gulden : nihil.

(6) Rapport over de buitengewone zitting van de gemeenteraad dd. 18 frimaire IX = 9 dec. 1800 (S.A.A., II, 10 en V, 10). Rapport Adm. Aalst, aan Onderprefect, 5 messidor X = 24 juni 1802 (S.A.A., V, 12/2).

Vgl. *Qualifications des professions ou fonctions* onder K. Bertelot, Aalst, 24 maart 1812 (S.A.A. V, 28).

(7) Rapport Adm. Aalst, 18 frimaire IX = 9 dec. 1800 : (S.A.A. II, 10).

tief⁸. Dezelfde personen kopen aanzienlijke delen van het genationaliseerde domein⁹. Zelfs werden hiermee rechtstreeks commerciële of industriële belangen gediend, aangezien bepaalde aankopen bestemd waren voor het vestigen van nieuwe bedrijven of het verbeteren van de infrastructuur¹⁰. Wij weten met zekerheid dat bepaalde aangekochte terreinen of gebouwen achteraf van de hand werden gedaan¹¹, wat de betekenis van de aankopen zelf zou kunnen verminderen. Maar zelfs een gewone rol van tussenpersoon zou reeds wijzen op durf en initiatief tegen een vijandelijke openbare opinie in¹².

Hoe ook, het is een feit dat een groep welstellende eigenaars zich weet op het voorplan te dringen, en dat niet alleen bij leveringen en aankoop van genationaliseerde goederen. Wanneer met het oog op de vorming van de administratieve kaders de lijsten worden opgesteld van de 100 hoogst belasten in 1803, 1807 en 1812 dan blijkt dat de vertegenwoordiging van de nijveraars in stijgende lijn gaat.

In 1803 behoren 11 personen tot de categorie van de nijveraars¹³, in 1807, 13 personen¹⁴, in 1812, 14 personen¹⁵.

De grote massa van „vaklieden” valt gewoon buiten onze beschouwingen. De enkelen die zich tot de zeer gegoede klasse wisten op te werken behoren tot het type van de ondernemers¹⁶. Zo de scheiding tussen eigenlijke

(8) A. Boel : landbouwer en jeneverstoker

W. De Clercq : maalter en olieslager, met groothandel, administrateur kanton Aalst, adjunct-burgemeester.

P.J. De Gheest : maalter en olieslager, met groothandel, vennoot van W. De Clercq.

J.B. Guldentops (handelaar), F. Delaroyere (handelaar), vgl. brief Adm. Dep. Schelde aan Adm. mun. Kanton Aalst, 22 prairial IV = 10 juni 1796 : (S.A.A. V, 2, 3).

Resoluties van 10 pluviöse V en 17 frimaire VI = 29 jan. en 7 dec. 1797 : (S.A. A. II, 3 en II, 7). Resolutie van 25 ventose V = 15 maart 1797 (S.A.A., II, 4).

(9) Periode : 1796-1807

A. Boel : 68 ha 38 a 7 ca.

W. De Clercq : 34 ha 71 a 44 ca.

P.J. De Gheest : 113 ha 24 a 70 ca.

L. Rymbaut : 6 ha 79 a 63 ca.

J.B. Teirlinck : 9 ha 5 a 65 ca

(10) Gezamenlijke aankopen door W. De Clercq (maalter-olieslager-handelaar) ; I. De Crombeen jr. (handelaar), P.J. De Gheest (maalter-olieslager-handelaar), D. De Smet (hophandelaar), J.B. Guldentops (handelaar), L. Rymbaut (brouwer), G. Van Boterdael (burgemeester), (vgl. o.a. Brief Adm. Aalst aan Onderprefect te Dendermonde, 18 juli 1806 en 5 jan. 1807 : S.A.A. V, 21 ; Brief Adm. Aalst aan Prefect Dep. Schelde, 11 april 1808 : S.A.A. V, 25).

(11) Adm. Aalst aan Pref. Dep. Schelde, 10 feb. 1806 (S.A.A. V, 21).

Verkoopakte van 4 maart 1809 geregistreerd te Aalst, 13 maart 1809 (archief van notaris De Buck, art. 2292 : R.G. Depot Tibbaut, nr 73) ;

vgl. Brief Adm. Aalst, aan Onderprefect, 7 dec. 1808 : (S.A.A. V, 25).

(12) P.V. van buitengewone zitting van 6 vendémiaire V = 27 sept. 1796 (S. A.A. II, 3).

Resolutie van 15 pluviöse VI = 3 feb. 1798 (S.A.A. II, 7).

Brief Adm. mun. Aalst aan Onderprefect te Dendermonde, 14 ventose VI = 4 maart 1798 (S.A.A. V, 6).

(13) Lijst van de 100 hoogst belasten, 1803 (S.A.A. II, 11 en V, 14).

(14) Lijst van de 100 hoogst belasten, 1807 (S.A.A. V, 21).

(15) Lijst van de 100 hoogst belasten, 1812 (S.A.A. V, 9 en 28).

(16) bv. J.B. Teirlinck : metser < ondernemer.

„fabriqueurs” en vaklieden minder streng wordt doorgevoerd dan liggen de cijfers van het aantal nijveraars op 22 in 1803, 23 in 1807 en 21 in 1812¹⁷. Gemiddeld werd door hen over diezelfde jaren respectievelijk 196,885, 250,16 en 219,22 Fr. in de directe belastingen betaald.

Of men de nijverheid al of niet ter studie neemt op basis van een strenge selectie waaruit alleen de grote producenten voortkomen, feit is dat de nijveraars na 1800 een steviger positie bekleden binnen de zeer goede klasse. Vergeten we niet dat na weglating van de laagste schijf¹⁸ in de quota der stedelijke lening van 1795 op 80 leners¹⁹ slechts 5 tot de nijveraars kunnen gerekend worden²⁰, dit is nauwelijks 6,25 %. Hiertoe rekenen we dan nog een persoon bedrijvig in het kunstambacht. Daarentoever steekt de vertegenwoordiging van de nijveraars binnen de groep der 100 meest goede burgers in 1803, 1807 en 1812 gunstig af.

Of met de financiële middelen ook het maatschappelijk prestige is gestegen, is een ander probleem. Alleszins mag de vertegenwoordiging der nijveraars binnen het plaatselijk bestuur niet ongunstig heten. In 1799-1800 bedraagt de vertegenwoordiging van de brouwers 10 %, van de stokers - landbouwers 3,33 %, van de olieslagers 3,33 % en van de lederbewerkers 3,33 %²¹. In 1802 zetelen 6 nijveraars, waaronder 4 uit de sector brouwerijen en stokerijen, in de gemeenteraad²². Aldus nemen zij een aandeel van 20 % in deze Raad. Enkele belangrijke benoemingen²³ versterken de indruk dat een verjonging der kaders werd doorgevoerd. De overgrote meerderheid van de nijveraars in de plaatselijke kaders hadden vóór 1794 geen enkele politieke of administratieve taak vervuld²⁴.

In dezelfde kringen wordt geleidelijk ook een sterker klassebewustzijn gemanifesteerd waarbij afstand wordt genomen van de „ambachtlieden”²⁵.

Voor de voedingsmiddelenindustrie, de textiel- en de ledernijverheid kennen een meer dan gewone expansie. De toename van het aantal tewerk-

(17) Lijst van de 100 hoogst belaste 1803, 1807, 1812.

(18) 50 - 500 gulden.

(19) Schijf 500 - 1000 gulden : 38.

Schijf 1000 - 2000 gulden : 26.

Schijf 2000 - 3000 gulden : 11.

Schijf 3000 - 4000 gulden : 1.

Schijf 4000 - 5000 gulden : 2.

Schijf 5000 gulden : 2.

(20) 2 in voedingsbedrijf, 1 in lederbewerking, 1 in kunstambachten, (schijf 500-1000 gulden), 1 boekdrukker (schijf 1000 - 2000 gulden).

(21) Circulaire, Aalst, 15 en 17 fructidor VIII = 2 en 4 sept. 1800 (vgl. Besluit Prefect Departement Schelde, 27 thermidor VIII = 15 aug. 1800 (S.A.A. V, 8).

(22) Tableau des membres municipales (S.A.A. V, 2).

(23) L. Rymbaut (brouwer) benoemd tot commissaire du Directoire exécutif in

1789 : Qualifications des professions ... 1812 : S.A.A. V, 28 ; W. De Clercq in partement Schelde, Aalst, 7 vendémiaire VII = 28 sept. 1798 : S.A.A. V, 6.

(24) Tableau des membres de l'administration municipal (S.A.A. V, 2).

(25) Verslag van de Directie der molens (A., 7 frimaire VI = 27 nov. 1797 in S.A.A. II, 7) ; verklaring van J.B. Boone, Aalst, 7 messidor IX = 26 juni 1801 (S.A.A. II, 10). Vgl. Etat des Fabriques - Manufactures, Aalst, 6 aug. 1808 (S.A.A. V, 25) en Statistique Industrie-Commerce, Aalst, 29 brumaire X = 20 nov. 1801.

gestelde arbeiders is gevoelig, juist in hoger genoemde sectoren²⁶. Het blijkt dat de conjonctuur voor bepaalde sectoren zoals het bedrukken van katoenen stoffen, de vlas- en linnenweverijen en vooral de brouwerijen en maalderijen, gunstig verliep. Een en ander hield uiteraard verband met de algemene economische politiek. Het stadsbestuur war er zich zeer goed van bewust dat de algemene conjonctuur zekere mogelijkheden bood. Het verleende daarom zijn steun aan elk initiatief om deze mogelijkheden maximaal aan te wenden²⁷.

Er doet zich onder meer een tendens voor tot concentratie van de bedrijven.

In de ledernijverheid telde men in 1803 6 belangrijke ondernemingen die samen 67 arbeiders te werk stelden²⁸. In 1808 slonk het aantal bedrijven in deze sector tot 2, maar toen werkten er 84 arbeiders²⁹. In 1812 werkten in het bedrijf van Jaak BOONE alleen 100 arbeiders³⁰. In de olielagerijen en maalderijen werd fortuin gemaakt³¹.

Deze gunstige ontwikkeling kan ook afgelezen worden uit het procentueel aandeel van de fabrikanten in de sectoren textiel, voeding en leder binnen de 100 hoogst belasten van 1803, 1807 en 1812. In 1803 kwamen 4 textielabrikanten voor, hetzij 36,55 % van het totaal aantal fabrikanten³². In 1807 daalde dit aantal tot 2 hetzij 15,38 % om in 1812 weer te stijgen tot 3 hetzij 21,43 %.

Voor de voedingsnijverheid komen in het jaar 1803 op dezelfde basis 6 vertegenwoordigers in aanmerking, hetzij 54,54 %, in 1807 9, hetzij 69,23 % en in 1812 eveneens 9 hetzij 64,29 % en wat de ledernijverheid betreft, deze telt geen enkel vertegenwoordiger in 1803, 1 vertegenwoordiger in 1807 (7,69 %) en 2 vertegenwoordigers in 1812 (14,29 %). Binnen hogergenoemde industriële sectoren komen dus personen voor met een zeer gunstige sociale status.

Na 1812 komen andere bronnen in aanmerking om de welstand te meten van bepaalde industriëlen. Op de lijsten van de kandidaat-kiezers³³ werden alleen personen opgenomen die het vastgesteld minimum betaalden in de

(26) bv. Van Hecke-Servaes : fabricage stoffen met ververij - aantal tewerkgestelde arbeiders 92 (1803), 120 (1808), hetzij + 30,43 %.

J. Boone : leerlooierij + fabricage van schoenen : 45 (1803), 100 (1812), hetzij + 122,22 % (Zie Etat des compagnons et ouvriers de fabriques : S.A.A. V, 16) ;

Vgl. Circulaire v. Prefect Departement Schelde, 20 nivose XII = 11 jan. 1804, id. Adm. Aalst, 7 pluviöse XII = 28 jan. 1804 (S.A.A. V, 12, 2).

(27) „... depuis l'entrée des français et la prohibition des cotons imprimés anglais qu'il est important de maintenir à tout prix" (Statistique Industrielle, Aalst, 8 ventöse X = 27 feb. 1802 : S.A.A. V, 12, 2).

(28) Corresp. Adm. Aalst, 7 pluviöse XII = 28 jan. 1804 (S.A.A. V, 15).

(29) Etat Fabriques - Manufactures, Aalst, 6 aug. 1808 (S.A.A. V, 25).

(30) Zie opmerkingen bij de „lijst der 100 hoogst belasten - 1812" (S.A.A. V, 34).

(31) Vgl. bv. Belastingcijfers van W. De Clercq : 361,39 Fr. (1803), 424,80 (1807), 892,87 (1811) 1 002,15 (1812) : stijging van 177,30 t.o.v. 1803 en id van P.J. De Gheest : 173,05 Fr. (1807) en 259,75 Fr. (1812) hetzij + 50,10 %.

(32) Aantal : 11.

(33) Tableau alphabétique des habitant de la ville d'Alost, droit d'être nommés électeurs : 1818, id. (Alfabetische lijst...) voor 1821 en 1824 : S.A.A., V, 35, 40 en 44).

directe belastingen ³⁴. In 1818 beantwoordden 93 personen aan de vereisten om tot kiezer te worden aangeduid. 14, hetzij 15,05 %, kunnen tot de eigenlijke nijveraars worden gerekend. Onder hen kwamen 6 brouwers voor (42,50 %), 1 stoker 7,14 %), 1 blauwverver (7,14 %) en 1 leerlooier (7,14 %).

De vertegenwoordiging binnen de nijveraars stemt overeen met de rapporten over de basisnijverheden te Aalst. Deze waren inderdaad de voedingsmiddelenindustrie, de textiel en de lederbewerking.

De evolutie binnen de zeer goeode burgers verloopt, op basis van de kiezerslijsten berekend, eerder gunstig voor de industriëlen.

In 1821 worden reeds 25 kandidaat-kiezers gequoteerd op een totaal van 135, hetzij 18,52 %, waarvan met zekerheid is geweten dat zij tot de industriële producenten werden gerekend ³⁵. Van deze 25 nijveraars behoren er 9 tot de sector textiel (36 %), 13 tot de voedingsmiddelenindustrie (52 %) en 2 tot de lederindustrie (8 %). Dit betekent dat 96 % van de zeer goeode nijveraars behoren tot de 3 basissectoren van de industrie te Aalst.

In 1824 vertoont de vertegenwoordiging van de nijveraars op de lijst der kiesgerechtigden nogmaals een stijging tot 19,44 % tegenover 18,52 % in 1821 ³⁶. Na onderverdeling per bedrijfstak verkrijgen wij volgende verhoudingen: textielfabrikanten: 47,62 %, producenten van levensmiddelen: 42,86 %, fabrikanten van lederwaren: 9,52 %.

Alleen de 3 grote industriële sectoren hebben dus een vertegenwoordiging binnert de zeer goeode burgerij.

Wanneer wij alle vermelde percentages verzamelen uit de periode 1795 tot 1830, dan stellen we vast dat de vertegenwoordiging van de nijveraars binnen de goeode burgerij wel ruimer wordt, maar toch geen doorbraak betekent. De totale stijging in 1824 tegenover 1795 belooft in % uitgedrukt slechts 5,53 % meer. Per bedrijfstak gezien zijn de verschuivingen soms veel gevoeliger. Voor de nijveraars in de textielsector is de vertegenwoordiging uitgroeoid van 12,50 % in 1795, tot 47,62 % in 1824, hetzij een stijging van 35,12 %.

Wat de vertegenwoordiging betreft van de voedingsmiddelenindustrie, bedraagt de stijging 24,11 % ³⁷, voor de lederindustrie slechts 1,19 % ³⁸. Hierbij moet worden opgemerkt dat de strengere normen inzake de census de cijfers voor 1824 ongetwijfeld hebben beïnvloed ³⁹.

(34) Tot 1824: 37,50 fl. (stemgerechtigden),
75.00 fl. (kiezers).

vgl. Resolutie, 15 juni 1818: S.A.A. II, A., 14; id. 27 juli 1821: S.A.A. II, 16); 1824-1830: 40 fl. id. - 75 fl. id.: Resolutie, 29 sept. 1824: S.A.A. II, 18, id. 29 juli 1830: S.A.A. II, 26).

De patentbelasting kwam niet in aanmerking.

(35) Tableau alphabétique des habitants de la ville d'Alost, droit d'être nommés électeurs: 1818, id (Alfabetische lijst ...) voor 1821: S.A.A. V, 40).

(36) 25 op 135 (in 1821, hetzij 18,52 %);
21 op 108 (in 1824, hetzij 19,44 %).

(37) 18,75 % (1795) < 42,86 % (1824)

vgl. 18,75 % (1795) < 64,29 % (1818).

(38) 8,33 % (1795) < 9,52 % (1824)

vgl. 8,33 % (1795) < 21,43 % (1818).

(39) census 37,50 fl. < 40 fl.

Minder gunstig dan uit de cijfers van de vertegenwoordiging der goeude nijveraars zou mogen blijken, is hun aanwezigheid en rol binnen de bestuurskaders. In de gemeenteraad van 1817 zetelt slechts 1 industrieel. In het kiezerscollege van 1818 dat 21 leden telt, hebben de nijveraars de kleinste vertegenwoordiging ⁴⁰. De toestand verbetert er niet op in 1824 en 1827 ⁴¹.

De traditionele positie van renteniers en rechtskundigen had zich binnen het plaatselijk bestuur grotendeels gehandhaafd, zelfs nog na 1830 ⁴².

Er komen echter steeds nieuwe bewijzen voor dat de klasse der nijveraars zich een bijzondere plaats tracht te verwerven. De industriëlen worden niet alleen de meest gegoeden, zij nemen ook in vele sectoren van het openbaar leven de leiding waar. Het klimaat waarin de nijverheid een steeds sneller groeiërhythme kent, is volkomen anders dan vóór 1830. Al nam de stad de belangen van handel en nijverheid ter harte, toch beheersen deze niet de verhouding tussen staatsbestuur en overheid zoals dit het geval was met de financiële problemen. Het niet rembourseren van een deel der geforceerde lening van 1795 verdringt jarenlang — zelfs nog na 1830 bij gelegenheid van de schuldverdeling tussen Nederland en België — alle andere problemen. Vooral de renteniers en de notabelen hadden hierbij verliezen geleden. Het kwam zover dat men een soort passieve verzetsbeweging ontketende om de eis tot gunstige likwidatie van de openbare schuld meer kracht bij te zetten. Zuiver industriële problemen zoals de gevolgen van de beperkingen op de tabakfabricage en het stoken van jenever, hebben nooit een zodanige hardnekkig verzet uitgelokt ⁴³. In het eerste geval ging het om belangen van renteniers en notabelen die ook vóór 1795 de grote beleggers waren in overheidsobligaties ⁴⁴.

Vóór 1830 bestond er geen handelsbeurs te Aalst. Het stadsbestuur drong bij de overheid niet aan, terwijl de belangstelling van commerciële en industriële kringen eerder gering was ⁴⁵. De kern van een groepsverband

(40) Naamlijst kiezerscollege 1818 (S.A.A. II, 15).

(41) Statistiek ... Ledernijverheid, Aalst, 27 feb. 1818: Corresp. Adm. Aalst: (S.A.A. V, 34).

(42) G.R. 1833: 2 industriëlen; G.R. 1843: 1 industrieel.

(43) Brief Adm. Aalst aan Onderprefect, 10 thermidor XI = 29 juli 1803 (S.A. A. V, 11); Zie ook Etat permis de tabac, 1812: S.A.A. V, 11).

Brief Adm. Aalst, aan Onderprefect, 26 prairial XII = 15 juni 1804 (S.A.A. V, 15); id. 13 vendémiaire XIII = 5 okt. 1804 (S.A.A. V, 17).

(44) Op basis van de registers en dossiers der openbare schuld (zie A.R.A.L.D. P.B., 47, 133 e.a.) werd uitgemaakt dat 27 renteniers en 13 rechtskundigen die op grond van de verplichting bij te dragen tot de geforceerde stedelijke lening van 1795 bij de goeode burgerij horen, in 1795 een tegoed hadden van respectievelijk 265 484, 10, 8 en 149 043, 1, 6 gulden, hoofdzakelijk in overheidsobligaties. 10 nijveraars verkeerden in hetzelfde geval maar konden slechts een tegoed van 26 603, 3, - gulden laten gelden.

(45) Een beurswezen was onbestaande, Brief Adm. Aalst aan Gouv. O.VI., Aalst, 28 maart 1827: (S.A.A. V, 50); verslag dd. 2 floréal IX = 22 april 1801 (S.A.A. II, 10) instelling van een handelsbeurs werd in 1801 door het stadsbestuur niet nodig geacht (vgl. met houding na 1830 t.o.v. initiatieven in handel en industrie: corresp. Aalst, 2 floréal IX = 22 april 1801 en verslag van zelfde datum (S.A.A. V, 11; II, 11).

onder de industriëlen was weliswaar aanwezig, maar pas na 1830 worden de groepsbelangen steeds sterker geaffirmeerd. De initiatieven volgen elkaar steeds sneller. In het kader van het Comité de Commerce et de l'Industrie ⁴⁶ en „Comité de l'Association pour le progrès de l'ancienne industrie linière” ⁴⁷ trachtten de industriëlen een „Atelier d'Apprentissage” in te richten naar het voorbeeld van de inrichting te Gent ⁴⁸. Men bewam de toelating tot het oprichten van een „Fabrique de peluche et de velours dans la prison militaire” ⁴⁹.

Een zeer belangrijk feit betekende de vorming in 1842 van een Kamer van Koophandel. Ruim dertig jaar lang werden de stellingen en de belangen van de Aalsterse handel en industrie tot op het hoogste vlak gepropageerd. De oprichting van een werkrechtensraad („Conseil des Prud'hommes”) ⁵⁰ en een koophandelsrechtbank ⁵¹ zijn voor een goed deel het resultaat van de adviezen en het eisenprogramma van de Kamer van Koophandel. Niet alle initiatieven waren even doordacht. De experimenten met de productie van zijde liepen zoals elders op een mislukking uit. Ook de opvattingen over de buitenlandse handel waren op zijn minst bevreemdend ⁵². Dat men streefde naar de vorming van een „Société d'Exportation” ⁵³ en zelfs naar een eigen ministerie van industrie en buitenlandse handel ⁵⁴, kon echter, samen met het propageren van de vrijhandel gelden als een ernstige poging om alle particularisme of regionale beperking van het economisch leven te doorbreken ⁵⁵. De actie van de Kamer van Koophandel culmineert in de eis tot aanleg van een nuttige spoorverbinding in het belang van de „gemeenschap” ⁵⁶. In werkelijkheid had men vooral oog op

(46) Corresp. Adm. Aalst, 29 okt. 1830 (S.A.A. V, 59) Aalst werd vertegenwoordigd door de groothandelaar K. De Clercq.

(47) Plechtige prijsuitreiking, Aalst, 29 sept. 1839 onder voorzitterschap van de Minister van Financiën (Corresp. Aalst, 24 sept. 1839 : S.A.A. V, 71).

Brief Min. Binn. Zaken aan K.K., 9 sept. 1842 (A.R.A.C.C.A., 13, nr 51).

Brief Adm. Aalst aan Min. Binn. Zaken, 12 juli 1843 : (S.A.A. V, 78);

vgl. Raadszitting van 26 jan. 1844 (S.A.A. II, 31, 10).

(48) Atelier des Métiers (Verslag 31 okt. 1818 : S.A.A. II, 15, wordt Atelier de Charité : brief Gouv. O.VI. aan Adm. Aalst, Gent, 25 mei 1821 : S.A.A. V, 40 ; vgl. Verslag van Raadszitting, Aalst, 24 okt. 1820 : ibid.

(49) Brief. Min. Binn. Zaken aan K.K. Aalst, 9 sept. 1842 : (A.R.A.C.C.A., 13, nr 51).

(50) Corresp. Adm. Aalst, 13, 22 okt. 1840, 28 dec. 1840 : (S.A.A. V, 75).

(51) In 1858, vraag van K.K. Aalst gericht aan Min. van Justitie te Brussel, 23 feb. 1844 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 107).

(52) Brief K.K. Aalst aan Min. Buitenl. Zaken, 24 juni 1849 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 305).

(53) Brief K.K. Aalst aan Min. Binn. Zaken, Aalst, 16 maart 1845 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 148) ; id. aan Kamer van Volksvertegenwoordiging, Aalst, 8 feb. 1847 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 219) ; id. aan Gouv. O.VI. Aalst, 7 sept. 1847 (A.R.A.C.C.A., 3, nr 240).

Jaarverslag K.K. Aalst, 1863 in *Annuaire de l'Industrie...* jaar 1863, p. 146.

(54) Jaarverslag K.K. Aalst, 1844 en 1847 (A.R.A.C.C.A., 15).

(55) Rapporten van de K.K. Aalst, juni, juli, sept., dec. 1844 id. maart 1845 (S.A.A. V, 78) ; id. over jaren 1844 en 1845 (S.A.A. C.C.A., 15).

(56) Rapport van de Kamer van Koophandel, 1845 en 1846 : (A.R.A.C.C.A., 15).

Zie ook „zaak sttion Oudegem” : Brief Adm. Aalst aan Min. Openb. Werken,

de marktorganisatie voor de industriële produkten. Vluggere verbindingen met de grote centra waren hiertoe noodzakelijk. In afwachting van de realisatie werd aan grondspeculatie gedaan tot groot voordeel van enkele industriëlen⁵⁷.

Werden dus hoofdzakelijk industriële en commerciële belangen gediend, toch moet worden toegegeven dat bepaalde bekommernissen mogelijk wijzen op een meer positieve houding tegenover de sociale problematiek van de arbeidende klasse...⁵⁸, voor zover het rendement der productie niet werd geschaad⁵⁹. Aan de basis van al deze initiatieven lagen de zeer geegoede nijveraars die samen met de topfiguren uit de handelskringen de leiding van de Kamer van Koophandel monopoliseren. Elke poging tot verruiming in de richting van een meer representatieve vertegenwoordiging in het belang van landbouwers en kleinhandelaars werd in de kiem gesmoord⁶⁰.

Wij hebben de lijsten opgesteld van de leden van de K.K. Aalst tot 1866⁶¹. Hieruit blijkt dat de personen die bij de industriële productie waren

Aalst, 14 nov. 1837 : (S.A.A. V, 68); id. 26 okt. 1839 : (S.A.A. V, 71); id. 4 juni 1841; id. 20 okt. 1841 : (S.A.A. V, 75).

Brief van de Kamer van Koophandel, Aalst, aan Min. Openb. Werken vn 5 april 1842 en 18 mei 1842 (A.R.A.C.C.A., 13, nr 17 en 28);

Vgl. *Etat de l'Industrie*, Corresp. nr 1494, Aalst, 12 nov. 1849 : (S.A.A. V, 86).

Zie plans en projecten. *Memoire...* Aalst, 26 feb. 1845 (S.A.A. V, 77).

Planning station te Aalst aan de Gentse Poort of achter de Keizerlijke Plaats : brief burg. Aalst aan Min. Openb. Werken, 1 sept. 1845; id. aan Desart, hoofdingenieur van Bruggen en Wegen, 1 okt. 1845 (S.A.A. V, 77).

Tracé nieuwe straat : brief van K.K. Aalst aan Min. Binn. Zaken, 20 okt. 1845 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 172).

Vgl. ligging van de brouwerij van J. De Gheest, en de katoenspinnerij van de gebroeders Van der Smissen.

Vgl. Plan station buiten de stad door stadsbestuur afgewezen om economische redenen (Adm. Aalst aan Min. Openb. Werken, Aalst, 16 okt. 1852 : S.A.A. V, 90).

(57) Vgl. (56).

(58) Brief K.K. aan Min. Openbare Werken, Aalst, 5 okt. 1845 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 169).

Jaarverslag K.K.: 1847 : (A.R.A.C.C.A., 15);

Oprichten van „Caisses de prévoyance pour secours en cas de maladie” in de textielbedrijven van K. Cumont, Eliaert-Cools, Van der Smissen (gebroeders), Van Santen-Van de Wiel (Brief K.K. Aalst aan Gouv. O.-VI., 16 mei 1847 : A.R.A.C.C.A., 3, nr 229);

Houding t.o.v. het „livret” : voordelig voor de arbeider, want is gelijk aan „certificat d'honnêteté...” (Brief K.K. Aalst aan Min. Binn. Zaken, 17 sept. 1867 : (A.R.A.C.C.A., 3, nr 229).

Houding t.o.v. kinderarbeid : eis tot reglementering : („une obligation morale et nécessité absolue”), maar vrees dat dit zou uitlopen op verplicht onderwijs : (brief K.K. Aalst aan Min. Binnenlandse Zaken, Aalst, 8 nov. 1870 : A.R.A.C.C.A., 4).

Geneeskundige zorgen en bedeling van kleding in fabriek Eliaerts-Cools (fonds „boeken”) : Zie corresp. Aalst, 25 juni 1841 : (S.A.A. V, 75).

(59) Rapport K.K. Aalst, 1846 : (A.R.A.C.C.A., 15).

(60) Bulletin du conseil supérieur de l'industrie et du commerce, 1860/61 - 1862/63; Brussel, 1862 - 1864, p. 83 en vlg.: advies van de K.K. Aalst inzake benoeming van de leden van de K.K. in het algemeen.

(61) Zie Bijlage A.

betrokken een toonaangevende rol vervulden. Van de 15 leden in de periode 1842 - 1848 kunnen er 12 gerekend tot de industriëlen, dit is 80 %.

Voor een periode met gelijke duur (1852 - '58) waren alle leden industriëlen. Van 1862 tot 1866 waren 9 van de 11 benoemingen op naam van industriëlen, of 81,81 %. Zelfs de secretaris, advocaat BRUNEAU nam belang in de nijverheid. Hij lag aan de basis van de pogingen om een eigen productie van natuurzijde te realiseren.

Dat kringen die niet rechtstreeks te maken hadden met de productie ook interesse en kapitaal over hebben voor investeringen in de nijverheid bewijst dat de winsten zeer aantrekkelijk waren. Renteniers, geneesheren, ja zelfs een geestelijke, wagen hun kans bijvoorbeeld, bij de productie van baksteen⁶²

De industriëlen, leden van de Kamer van Koophandel, beschikken over zeer grote financiële mogelijkheden. Dit kan worden afgeleid uit de grootte van hun belastingcijfers. Voor de leden uit de periode van 1842 - 1848⁶³ hebben wij de schijven opgesteld waarin zij hun directe belastingen betalen:

— - 100:	1	olieslager-handelaar
100 - 200:	2	leerlooiers
	1	olieslager-handelaar
200 - 300:	1	olieslager
300 - 400:	1	olieslager-handelaar
	1	fabrikant (specialiteit niet gekend)-handelaar
400 - 500:	1	textielfabrikant-handelaar
500 - 600:	2	textielfabrikanten-handelaars

De 3 leden uit de handelskringen betaalden respectievelijk 151,56 Fr., 179,94 Fr. en 334,17 Fr.

In de periode 1852 - 1858 komen zoals gezegd alleen industriëlen voor onder de leden van de Kamer van Koophandel. De spreiding betekent een verschuiving in de richting van de hoogste schijven:

— - 100:	1	textielfabrikant
	1	linnenbleker
100 - 200:	1	olieslager
	1	linnenbleker
200 - 300:	1	textielfabrikant
300 - 400:	geen	
400 - 500:	1	leerlooiër
	1	olieslager-handelaar
500 - 600:	1	brouwer
600 - 700:	geen	
700 - 800:	1	textielfabrikant-handelaar

(62) Zie bijlage B.

(63) A.R.A.C.C.A., 1.

Uit het overzicht van de verschillende categorieën waarin de leden van de Kamer van Koophandel uit de periode avn 1862 - 1866⁶⁴ voorkomen, blijkt volgende indeling:

- - 100: 1 textielfabrikant
- 100 - 200: geen
- 200 - 300: 1 textielfabrikant-handelaar
1 leerlooier
- 300 - 400: 1 olieslager
- 400 - 500: 1 fabrikant (specialiteit niet gekend)-handelaar-functionaris
- 500 - 600: geen
- 600 - 700: 1 textielfabrikant
- 700 - 800: geen
- 800 - 900: geen
- 900 - 1000: 1 brouwer
- 1100: 1 jeneverstoker

In de 3 vermelde perioden hebben de industriëlen het leiderschap waargenomen binnen de Kamer van Koophandel. Onder hen komen alleen de vertegenwoordigers voor van de textielnijverheid⁶⁵ het brouwersbedrijf, de stokerijen en olieslagerijen, samen met de ledernijverheid. Juist deze sectoren kenden reeds vóór 1830 een merkwaardige expansie. Na 1840 wordt de topklasse van de welstellende burgerij uit deze sectoren gerecruteerd.

Toen in 1795 „alle rijke ende gegoede” burgers aangeslagen werden in de geforceerde lening, betaalden renteniers en rechtskundigen nagenoeg uitsluitend in de hogere categorieën⁶⁶. Op de lijsten van de 100 hoogst belaste in 1803, 1807 en 1812 behielden deze beroeps categorieën een belangrijke plaats. Dit geldt ook voor hun vertegenwoordiging op de kiezerslijsten in de Hollandse Tijd.

In 1845⁶⁷ betalen van alle kierechtigden voor de gemeente 9 meer dan 300 Fr. Slechts 6 industriëlen verkeren in hetzelfde geval. Er zijn in het totaal 26 kiesgerechtigden die meer dan 300 Fr. betalen. Hieruit blijkt nog de minderheidspositie van zeer goeode industriëlen.

10 jaar later⁶⁸ betalen in het totaal 29 personen meer dan 300 Fr. in de directe belastingen. Hieronder komen 6 renteniers voor, 11 rechtskundigen en 1 geestelijke, tegenover 9 industriëlen.

Het is van belang te onderstrepen dat in de hoogste schijf (700 - 800) slechts 3 industriëlen worden aangetroffen, waarvan 1 behorend tot de sector textiel. De verschuiving is pas totaal in 1864⁶⁹. Toen kwamen op de kiezerslijst voor de gemeente 4 renteniers en 6 rechtskundigen voor in de

(64) Voor 1868 beschikken wij niet over de kiezerslijst waaruit wij de belastingcijfers lichten. De duur van de periode is dus niet gelijkwaardig aan vorige.

(65) Vooral garensponnerij en bedrukken van katoenstoffen.

(66) In de schijven van 1000 tot 5000 gulden kwam 1 nijveraer voor tegenover 16 renteniers en 17 rechtskundigen en ambtenaren (Zie verdelingslijst in S.A.A. V, 2).

(67) Kiezerslijst jaar 1845 (P.A.G., nr 150 en nr 334).

(68) Kiezerslijst jaar 1855 (P.A.G. nr 191).

(69) P.A.G., nr 200.

schijven boven de 300 Fr., tegenover 14 industriëlen die nu met 14 tegenover een totaal van 31 niet zover van een absolute meerderheid staan in de categorieën der belastingbetalers van + 300 Fr. en meer. Deze absolute meerderheid is wel een feit wanneer men alleen de schijven boven de 400 Fr. in beschouwing neemt.

1 rentenier, 3 rechtskundigen en 1 handelaar staan dan tegenover 8 industriëlen. Op een zodanig nauwe basis is de vertegenwoordiging van de 3 grote sectoren van de nijverheid verzekerd ⁷⁰ met 5 textielfabrikanten, 1 brouwer, 1 leerlooier-schoenfabrikant. Dat het aantal gegoede nijveraars is gestegen, dat de topklasse van de grote kapitaal- en grondbezitters nagenoeg volledig door hen wordt ingenomen, mag in hoofdzaak worden toegeschreven aan het groeirhythme van de 3 grote industrietakken te Aalst, textiel, voedingsmiddelenindustrie en lederbewerking.

Een zeer belangrijke bron licht ons in over de aard van vestiging en uitbreiding van industriële bedrijven ⁷¹. Wij hebben het aantal bedrijven genoteerd die zich na 1830 heeft gevestigd tot 1875, jaar waarin de Kamer van Koophandel te Aalst wordt ontbonden. Wij komen tot de bevinding dat de vernieuwing en heruitrusting hoofdzakelijk in de textielnijverheid en de voedingsmiddelenindustrie wordt doorgevoerd. Niet minder dan 73 aanvragen tot vestiging, uitbreiding of heruitrusting werden in de periode 1830-1875 onderzocht en ingewilligd.

Steeds werd de mechanisatie verder doorgedreven. 703 P.K. werden geïnstalleerd. Zeker ligt dit cijfer nog gevoelig onder de werkelijk op gerichte nieuwe P.K., want in verschillende gevallen kon in de registers en dossiers in verband met de onderzoeken geen cijfers worden teruggevonden. Ook in de voedingsmiddelenindustrie werden belangrijke vernieuwingen doorgevoerd vooral in de maalterijen, brouwerijen en stokerijen. 60 aanvragen tot vestiging of vernieuwing werden tussen 1830-1875 ingewilligd ⁷², waarbij meer dan 62 P.K. werd geïnstalleerd. ⁷³ Minder expansief is de ledernijverheid. Practisch heel deze tak werd te Aalst geconcentreerd in het bedrijf van A. BOONE. Hier stonden in 1855 40 kuipen opgesteld en een schorsmolen. De produkten in zijn bedrijf onderscheiden zich zelfs in het buitenland ⁷⁴.

Wanneer wij de belastingcijfers nagaan die werden betaald door de nijveraars uit de grote sectoren in expansie dan blijkt dat deze over het algemeen zeer hoog liggen of een sterke stijging te zien geven op een korte termijn ⁷⁵. Dit bewijst dat deze industriëlen over voldoende financiële middelen beschikken om het versneld investeringsprogramma te volgen, terwijl

(70) P.A.G., nr 200.

(71) Onderzoeken „Commodo et Incommodo”, verplichtingen (1838-1849): S.A.A. II, 22, id. (1849-1898): S.A.A. II, 23; id. (1852-1858): S.A.A. II, A, a, 2; id. (1858-1866): S.A.A. II, A, a, 3; id. (1866-1875): S.A.A. II, A, a, 4.

(72) Goedkeuringen zie S.A.A., II, A, 22, 24, 31, 8.

(73) P.K. cijfer niet steeds vermeld (zie hoger).

(74) *Liste des recompenses - Expositions universelle*, Londen, 1862 (*Annuaire de l'Industrie*: 1863).

(75) Zie bijlage C.

de snelle stijging van de patentbelasting ⁷⁶ wijst op toename van de bedrijfs capaciteit met verhoging van rendement en winsten.

Uit de opsomming der initiatieven van de klasse der nijveraars na 1830, de berekening van de grootte van hun bezit op grond der belastingcijfers, de aanvragen tot uitbreiding en verbetering van bedrijfsinvestering blijkt dat een kleine maar zeer kapitaalkrachtige groep aan de basis ligt van een industrieel kapitalisme. Mogelijk wordt dit sociaal feit door de hoger geschetste kenmerken geldig voor de stad Aalst, enigszins verduidelijkt.

(76) Van de 10 belangrijkste textielfabrikanten (op basis van het belastingcijfer en uitbreiding van bedrijf) betalen in 1845 6 méér patent dan grondbelasting; id., voor 7 van de 16 belangrijkste textielfabrikanten in 1866 (patentbelasting 162,78 % groter dan grondbelasting).

BIJLAGE A

Leden van de Kamer van Koophandel (1842-1848)	Directe belastingen 1845
Boone Albert, leerlooier ° A., 23 feb. 1805	133,72
Boone Josse, handelaar-olieslager ° A., 6 jan. 1801	338,81
De Gheest Willem, olieslager-handelaar ° A., 19 mei 1799	89,24
De Craecker Jan Raymond, olieslager ° A., 23 jan. 1792	221,19
De Tramasure Frans, handelaar-olieslager ° Gent, 14 aug. 1785	180,58
Dommer Theodoor, handelaar-fabrikant ° A., 23 okt. 1808	345,82
Cumont Karel, handelaar-textielfabr. ° Oisemont, 11 mei 1791	489,91
De Schaepdrijver Frans, handelaar ° A., 6 sept. 1786	334,17
Eliaert-Cools, handelaar-textielfabr. ° Ninove, 1 aug. 1800	539,97
Jelie Jan Baptist, garefabr. handelaar ° Ninove, 14 nov. 1799	369,31
Possemiers Frans, leerlooier ° A., 9 nov. 1802	124,44
Possemiers Jan Baptist, handelaar-schipper ° A., 12 okt. 1770	179,94
Servaes Adolf, fabrikant (indienne.) ° A., 5 juni, 1801	(62,28)
Van Santen-Van de Wiel, handelaar-fabr. (textiel + voeding)	in 1855
° Welle, 26 okt. 1798	578,42
Verbruggen Alfons, handelaar ° A., 18 okt. 1795	151,56

BIJLAGE A

Leden van de Kamer van Koophandel (1852-1858)	Directe belastingen 1855
Boone Albert, leerlooier ° A., 23 feb. 1805	400,79
Cumont-De Clercq, handelaar-fabrikant ° Oisemont, 11 mei 1791	538,65
De Craecker-Notte, olieslager ° A., 23 jan. 1792	196,13
De Gheest Willem, olieslager handelaar ° A., 19 mei 1793	427,99
De Smedt-Breckpot, linnenbleker ° A., 11 okt. 1805	120,68
Levionnois-Dekens, handelaar textiel ° A., 5 juli 1803	744,69
Servaes Raymond, textiel ° A., 1 sept. 1808	61,55
Van Assche Karel, jeneverstoker ° A., 17 dec. 1813	736,53
Van der Smissen Eduard, brouwer ° A., 14 juni 1811	506,04
Van der Smissen Frans, textielfabr. ° Ninove, 8 okt. 1801	247,34

BIJLAGE A

Leden van de Kamer van Koophandel (1862-1866)	Directe belastingen 1866
Boone Albert, leerlooier ° A., 23 feb. 1805	645,91
Cumont-De Clercq, garenefabrikant ° Oisemont, 11 mei 1799	(674,65) ¹
De Gheest Willem, olieslager ° A., 19 mei 1799	342,99
Dommer Theodoor, rentenier-fabrikant handelaar-functionaris ° A., 23 okt. 1808	(469,36) ²
Govaert Florimond, handelaar in kanten ° A., 27 mei 1835	125,37
Leenaert Josse, leertouwer ° A., 17 sept. 1805	252,47
Levionnois-Dekens, zijdefabr. ° A., 5 juli 1805	641,90
Noel Josse, fabrikant (tafellinnen) ° A., 2 mei 1806	96,26
Van Assche Karel, jeneverstoker ° A., 17 dec. 1813	1143,45
Van der Smissen Eduard, brouwer ° A., 14 juni 1811	982,55
Van der Smissen Frans, textiefabrikant handelaar ° Ninove, 8 okt. 1801	250,36

(1) Uit G.K. 1860.

(2) Uit G.K. 1860.

BIJLAGE B**EXPLOITANTEN VAN STEENOEVENS**

Klassificatie volgens beroep

	Aantal	Percentage
Particulieren	8	7,55
Handelaars	10	9,43
Winkeliers	6	5,66
Herbergiers	3	2,83
Landbouwers	33	31,13
Notarissen	2	1,89
Geestelijken	1	0,94
Textielabrikanten	2	1,89
Gemengde beroepen	21	19,81
Andere of niet gekende	20	18,77
Totaal	106	100,00

BIJLAGE C**NIJVERAARS
BEDRIJVEN IN EXPANSIE**

Indeling der bedrijfsleiders volgens belastingscijfers.

I. TEXTIEL. 1845. 11 G.K.

Schijf	Totaal		
- 100	2	300 - 400	2
100 - 200	4	400 - 500	1
		500 - 600	2

<i>II. TEXTIEL. 1855: 17 G.K.</i>		<i>III. TEXTIEL. 1866: 16 G.K.</i>	
- 100	2	- 100	2
100 - 200	7	100 - 200	5
200 - 300	3	200 - 300	4
300 - 400	—	300 - 400	1
400 - 500	—	400 - 500	—
500 - 600	2	500 - 600	—
600 - 700	1	600 - 700	1
700 - 800	2	700 - 800	—
		800 - 900	—
		900 - 1000	2
		+2000	1

BIJLAGE C

VOEDING

	1845: 12 G.K.	1855: 13 G.K.	1866: 14 G.K.
- 100	3	3	2
100 - 200	4	5	6
200 - 300	4	2	3
300 - 400	—	—	1
400 - 500	—	1	—
500 - 600	1	—	1
600 - 700	—	1	—
700 - 800	—	1	—
+1000	—	—	1

De Gentse Werkersverenigingen in 1887

door

H. BALTHAZAR, aspirant N.F.W.O.

*Uit het Archief van de Gentse afdeling
van de Belgische Werkliedenpartij.*

Inleiding.

In haar bespreking en uitgave van het verslagboek van de Gentse sectie der Vlaamse Socialistische partij in de jaren 1877-1878 spreekt D. Deweerdt over één van die „gelukjes” die de historicus soms eens te beurt vallen door het vinden van onverhoopt interessante documenten¹.

Het is steeds diezelfde paradox. De XIXe eeuw is de erflater van torenhoge bundels bronnen en toch moeten we bij de reconstructie van dit nog nabije verleden steeds weer bekennen hoe moeilijk het is een precies en geldig inzicht te krijgen in de betekenis en de genese van een aantal sociale fenomenen. Het is zeker waar voor de historiografie van de arbeidersbeweging. Wij zijn wellicht in onze eigen tijd nog te zeer getuige en/of deelnemer aan dit sociaal proces.

In een ongemeen boeiende studie over de Gentenaar Karel De Boos, een leidend militant van de eerste Internationale te Gent, wijst Prof. Dr. J. Dhondt op de oorzaken van deze moeilijkheden². Wij moeten ons meestal tevreden stellen met het werk van getuigen of amateurs. En de historici zelf, merkt Prof. Dhondt op, verwringen dikwijls het perspectief door de geschiedenis te willen schrijven van *het* socialisme in plaats van *de* socialisten. De macht en de betekenis van een sociale beweging berustte gisteren even goed als vandaag op een deel „mythe” en een deel „realiteit”. Wat men dikwijls over het hoofd ziet is dat, op zoek naar getuigenissen, de „mythe” veel tastbaarder is dan de „realiteit”. Misschien is „realiteit” een slechte woordkeuze omdat de mythe tenslotte evenzeer tot de realiteit behoort. Wat we bedoelen is meer de zuiver materiële stelling van mensen en middelen die mythe scheppen en zelf tot mythe worden. De socioloog voor de problemen van vandaag, de historicus voor deze van gisteren, moet de waardeschaal van deze twee polen kunnen blootleggen.

In het kader van de herdenking van 100 jaar Socialistische Internationale in 1964 kregen we de opdracht om documenten op te sporen in verband met de rol die Gent toen speelde. Vrij onverwacht hebben we in vergeten hoekjes zeer veel materiaal gevonden van ongelijke waarde en kregen we

(1) Deweerdt D., *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de jaren 1877-1878*. Handelingen K.C.G., CXXII, 1e afl., 1957, p. 1-110.

(2) Dhondt J., *Un militant gantois de la première Internationale*. Contributions à l'histoire économique et sociale — U.L.B., Institut de Sociologie, t. II, 1963, p. 91-141.

de kans dit materiaal voor wetenschappelijk gebruik te ordenen en publiek ter kennis te geven. Aldus ontstond de gedachte aan een modern en bruikbaar partijarchief. Dit scheen ons uitermate belangrijk om verschillende redenen. In de ontwikkeling van de Belgische arbeidersbeweging heeft Gent ongetwijfeld een dominerende rol gespeeld, zeker in de tachtiger jaren. De tendenz voor politieke actie in het bestaande maatschappelijk kader nam toen het overwicht met een welomlijnd reformisme voor het ogenblikkelijk lenigen van sociale noden.³ Deze rol kunnen belichten met het eigenlijke archief van de beweging laat een rechtstreekser konfrontatie toe. We leren er de mensen beter kennen in de oplossingen die zij gaven aan de dagelijkse problemen die de organisatie stelde. Tenslotte is de mogelijkheid tot het gebruik van zulk archief een belangrijk precedent. In de reeks archiefbronnen die tot heden voor de historicus open staan figureert geen enkel partijarchief. Tenzij dan fragmentair, in privé-verzamelingen van staatslieden waar dan meestal een moeilijk te verkrijgen introductie voor nodig is. We moeten de partijen steeds van buiten uit benaderen in hun agitatie, propaganda, wetsvoorstellen enz... of met de mémoires van een of ander prominent.

Een woord van dank mag daarom niet ontbreken aan diegenen die ons de mogelijkheid tot deze publikatie verschafte: het zijn de heren G. Temmerman en E. Peire, respectievelijk secretaris en adjunct voor de B.S.P.-federatie Gent-Eeklo; de heer Ch. De Bruycker sr., voorzitter van de Centrale voor Arbeidsopvoeding en de heer A. Bracke, bibliothecaris van de „Vrijzinnige Werkmansbibliotheek”, rechtstreeks erfgenaam van het in 1865 opgerichte leesgezelschap door een groep vooruitstrevenden uit „De Broederlijke Wevers”.

Kort overzicht van het archiefmateriaal

Een ordentelijke en beschrijvende inventaris geven van het aanwezige materiaal is voor het ogenblik onmogelijk. We hopen dat in zo kort mogelijke tijd een volledige inventaris zal opgemaakt en gepubliceerd worden. Er moet trouwens verder uitgekeken worden naar toevallig bewaarde documenten die nu nog kunnen berusten in één van de takken van de socialistische beweging. Niettemin kan het nuttig zijn om in een korte notitie de waarde van het materiaal te belichten.

Van alles wat we nu reeds verzameld hebben dateren de meeste zaken van na 1885. Van de vorige periode vonden we alleen enkele brochure'tjes met de stempel van de „Internationale Werkersvereniging - Werkersbond - Sectie van Gent” of uitgaven van de Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij, die half 1877 werd opgericht. We troffen er bijvoorbeeld de verschillende afleveringen aan van het werk van Eugène Sue, „De verborgenheden van het volk” waarvan de perikelen rond de uitgave er van verhaald worden in het verslagboek van 1877-1878⁴.

(3) Dhondt J., Besluiten (1876-1885) in: *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België*, Brussel, 1960, afl. 12, p. 373.

(4) Deweerdt D., *Het verslagboek van de Gentse sectie...*, p. 27-29.

De meeste ruimte wordt in beslag genomen door een vloed aan gedrukt materiaal: uitgaven van de Samenwerkende Volksdrukkerij, boeken, verslagen, periodieke publikaties, propagandaschriften en dies meer. Naar het nu reeds bijeengezamelde schijnt ook het fotomateriaal tot een interessante afdeling uit te groeien.

Van het handschriftelijke materiaal zijn voornamelijk de verslagen van het Midden-comiteit, bestuurscentrale van de partij, het vermelden waard. Er is in de eerste plaats het bijzondere verslag van 1887 over de toestand der Gentse werkersverenigingen. Dit belangwekkend document zullen we in deze publikatie uitgeven. Van de zittingen van het middencomiteit zijn 12 verslagboeken bewaard, lopend van 30 november 1899 tot 6 juni 1917. Zeer interessant is een „copie de lettres” van partijsecretaris Arthur Verschraegen waar men een 1100 brieven aantreft van 10 december 1901 tot 12 november 1904. Meer nog dan de soms stereotiepe verslagen van het middencomiteit leert zulke korrespondentie met wie en wat de beweging in contact kwam.

De verslagen van de verschillende onderafdelingen leveren een interessant correctief op het bovenvermelde. Zij leefden het ganse partijleven intens mee vanuit hun eigen opdracht en kleine problemen. De moeilijkheden en wrijvingen komen er vaak beter tot uiting dan in het middencomiteit. Alleen van de Vrijdenkersbond is er een vrij volledige verzameling overgebleven. Het oudste dokument is een onvolledige „Etat-civil van den Socialistischen Vrijdenkersbond” van 1881. De bedoeling was er alle geboorten, huwelijken en overlijdens in op te tekenen waar geen kerkelijke plechtigheid bij gemoeid was. (Geboorten: van 10 november 1869 tot 2 juli 1898; huwelijken van 27 maart 1863 tot 8 september 1868; overlijdens van 12 januari 1882 tot 18 maart 1895). Het oudst bewaarde verslagboek van bestuurs- en algemene vergaderingen loopt van 3 maart 1887 tot 6 december 1888. Verder zijn er korrespondentiemappen, ledenboekjes, bodenboekjes, kasboeken, testamenten enz... van ca. 1880 tot ca. 1930. Tot 1914 was de Vrijdenkersbond één van de belangrijkste verenigingen in de schoot van de Gentse partijafdeling. In het grote offensief voor het algemeen stemrecht vond men de bondgenoten op het vlak van het antiklerikalisme. De vrijdenkersbonden waren de ideologische en propagandistische centrale's van deze zeer sterke antiklerikale tendenz.

DE GENTSE SOCIALISTEN IN 1887.

1887 was een relatief kalm jaar. Het was zowat de stilte na de storm van 1886, die zulke diepe indruk had nagelaten dat het arbeidersprobleem voortaan niet meer van de dagorde zou geraken in het Belgische politieke leven.

Het Katholiek ministerieel kabinet August Beernaert zat stevig in het zadel en werd in 1887 door niets ernstigs verontrust. Behalve de arbeidersagitatie waarvan verder sprake was er alleen de wet Dumont, die een aanzienlijke verhoging van de vleesprijs met zich meebracht, en het militaire probleem om wat beroering te brengen. Bij de liberalen groeide de twist verder tussen doctrinair en progressisten. Deze laatsten kwamen met meer

dan 400 afgevaardigden te Brussel in kongres bijeen op zondag, 29 mei om te beslissen over het probleem van het algemeen stemrecht⁵. César De Paepe kwam er namens de Belgische Werkliedenpartij de socialistische eisen verdedigen. 127 kongressisten waren met die eisen akkoord tegen een meerderheid van 317 bij 35 onthoudingen die het onmiddellijke en eenvoudige algemeen stemrecht niet konden bijtreden. Wel was de overgrote meerderheid bereid om A.S. te verlenen mits de kiezer kon lezen en schrijven.

In de schoot van de Belgische Werkliedenpartij kon men het probleem van de algemene staking niet meer uit de weg gaan⁶. Het kongres van 10 april te Charleroi werd nog totaal beheerst door het incident met Alfred Defuisseaux. Zijn uitsluiting werd bekrachtigd maar de algemene raad zag zich verplicht een speciaal kongres in te richten om definitief de houding van de partij te bepalen tegenover de algemene staking als politiek wapen.

Ondertussen werd in mei Henegouwen terug overspoeld door een stakingsgolf. Twintig dagen kreeg de arbeidersagitatie terug een plaats op de frontpagina van de grote kranten. In de week van 22 tot 29 mei liet Defuisseaux een manifest verspreiden in mooie, anarchistische meetingstijl. Hij raadde de regering aan binnen de acht dagen de grondwet nietig te verklaren, de Kamers te ontbinden en een Constituante samen te roepen waar het volk zijn rechtmatige plaats in zou hebben. 500.000 betogers op Brussel beloofde hij de regering indien ze niet wou plooiën voor deze eisen. „Attendons huit jours encore, puis en avant, frères, en avant pour conquérir le pain et la liberté”⁷.

De maandag van Sinksen, dag waarop Defuisseaux de laatste belegering van het burgerlijk gezag had aangekondigd, was de staking doodgelopen. Alleen in het Luikse was er wat aarzelende steun gegeven. Begin juni konden de kranten melden dat de rust was teruggekeerd.

Op 14 augustus kwam het speciale kongres van de Belgische Werkliedenpartij bijeen te Mons, weer in het hart van de oeroerige streek. Reeds in de loop van de eerste dag bleek dat de breuk onvermijdelijk werd. De afgevaardigden van de Borinage verlieten de zaal en samen met enkele andere bondgenoten stichtten ze de „Parti socialiste républicain”. Een burgerlijk verslaggever merkte op: „Les chefs sont débarassés maintenant de l'élément violent et insubordonné, ils ne doutaient pas de leur succès, et

(5) *L'Indépendance belge*, 30 mei 1887. Buiten de algemene literatuur hebben we voor het situeren van de Gentse socialisten in 1887 vaak beroep gedaan op de kolommen van *l'Indépendance belge*. In vergelijking met andere was deze Brusselse krant het best geïnformeerd door haar talrijke korrespondenten verspreid over gans België. Ook door haar strekking — liberaal, fransgezind en gematigd-progressistisch — was haar interesse voor de sociale spanningen en voor de houding van de B.W.P. voldoende groot om niet alleen in tijden van hevige agitatie informatie te brengen. (Zie voor de betekenis van deze krant o.m.: Williquet J., *Documents pour servir à l'histoire de la presse belge, 1887-1914*. Cahiers du C.I.H.C., nr. 16, 1961).

(6) Dhondt J., *Inwendige Strijd over de te volgen Taktiek (1885-1914)* in: *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België*, Afl. 14, p. 416.

(7) Bertrand L., *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*. Bruxelles, 1907, p. 456-461.

sans en montrer grande joie n'en étaient pas le moins affligés" ⁸.

De rest van 1887 bleef kalm. Zo af en toe hoorde men van een beperkte staking: te Flénu, Quaregnon, Pâturages, Farciennes... Steeds in dezelfde streek. Het was maar een waakvlammetje meer.

Hoe kunnen we nu de plaats van Gent bepalen in dit politieke kader van 1887? Organisatorisch was het socialisme te Gent ongetwijfeld zeer sterk, zoniet het sterkst in vergelijking met andere centra. Dit hoeft bijna geen betoog. Alle getuigenissen zijn het hiermee eens.

Het schema van deze organisatie is ons goed bekend. „Rond een koöperatie van verbruik groepeerden zich de mutualiteit, de syndikale kamer en de politieke kringen. Gezien het alleen de koöperatie was die werkelijk winsten afwierp valt haar leidersrol te begrijpen" ⁹.

Wij kunnen hier alleen pogen van dit schema een konkreet beeld te geven.

Op vrijdag, 9 november 1887 verscheen in Vooruit een vragenlijst die door het middencomiteit was opgesteld geworden ten behoeve van alle Gentse socialistische verenigingen. De bedoeling was een statistiek op te stellen betreffende de numerieke, materiële en morele kracht van de socialistische organisatie in het Gentse.

Een ganse reeks vragen moest beantwoord worden op uniform papierformaat; de zaak moest behandeld worden op de dagorde van een bijzondere bestuursvergadering. Men voorzag dat dergelijke statistiek om de zes maanden zou opgesteld worden. Alleen van die eerste poging is ons het resultaat bekend in een register dat een résumé geeft en lange uittreksels van de verschillende antwoorden samen met een uitvoerig kommentaar van Ferdinand Hardyns (1864-1927).

Als vlasbewerker in La Lys had Hardyns eind 1885 een artikel ingestuurd voor Vooruit: „Waarom moeten de werklieden zich met politiek bemoeien" ¹⁰. Zijn knap geschreven artikel riep op tot organisatie en politieke actie en lag helemaal in de lijn van de door de B.W.P. uitgestippelde taktiek. Zeer vlug werd hij in het hogere partijkader opgenomen. Hardyns behoorde tot een nieuwe generatie van socialistische militanten. Die generatie kwam op met de grote politieke ontplooiing van de arbeidersbeweging en verschilde hierin van de vorige dat voortaan de partij als machtsmiddel op de eerste plaats van de bekommelingen kwam te staan. „Right or wrong, my country" zou men hierbij durven opmerken als we terzelfdertijd willen inzien dat het juist met deze zienswijze was dat de Belgische Werkliedenpartij in die jaren verbazend snel groeide tot een volwassen, invloedrijke politieke formatie.

Een deel van de oudere generatie heeft deze evolutie niet kunnen volgen en ontroerende getuigenissen vindt men hiervan in de mémoires van

(8) *L'indépendance belge*, 17 augustus 1887.

(9) Deweerdt D., *Organisatie B.W.P. (1885-1914)* in: *Geschiedenis van de socialistische Arbeidersbeweging in België*, Afl. 14, p. 423.

(10) *Avanti, Een serugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging*, Gent, 2e uitg., 1930, dl. II, p. 18.

een Paul De Witte en een Paul Verbauwen, die in de zeventiger jaren tot de leiders van de Gentse socialisten behoorden¹¹. Bij deze twee oude pioniers valt het des te meer op dat zij moeilijk kunnen gerekend worden tot de militante, anarchistische fractie die in en buiten de jonge partij ageerde. In het eindverslag dat Ferdinand Hardyns opmaakte komt deze nieuwe mentaliteit duidelijk naar voor. Het is een nuchtere, rationalistische analyse die slechts uitgaat van één premisse: organiseren en vormen van gedisciplineerde militanten. Het hoofddaccent van zijn betoog ligt op de syndikale organisatie. Met de koöperatie ging immers alles om ter best in de ogen van de Gentse leiders. De vakverenigingen waren de „doode paarden” van de beweging. We zullen dit verder verduidelijken zien.

Het was een vaste gewoonte dat in het dagblad Vooruit alle partijactiviteiten aangekondigd werden. Om een zeker inzicht te krijgen in de omvang hiervan maakten we voor het eerste halfjaar van 1888 — tijdstip waarop Hardyns zijn commentaar schreef — een lijst met de frekwentie en het globale aantal bestuurszittingen, algemene vergaderingen, repetities, meetings en feesten. In aansluiting bij het verslag geeft het een goed beeld van de partijstructuur.

B = bestuursvergadering
 A = algemene vergadering of voordrachtavond
 M = meeting
 F = feest
 R = repetitie

I. SYNDIKATEN	B	A	M	F	R
Algemene Weerstandskas	2	2			
Vlasbewerkers	24	3			
Velbewerkers + gemengde vakken + blekers	4	6			
Wevers	15	4		1	
Vrije Drukkers	12	5		2	
Houtbewerkers	19	4			
Sigarenmakers	6	2			
Metaalbewerkers	2	6			
Katoenbewerkers	5	8			
Schoenmakers	8	4			
Metsers	6	3			
Staatsbedienden	12	6			
Meubelmakers	4	3			
Steen- en marmerbewerkers		4			

(11) De Witte P., *De Geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*. Gent, 1898.

Verbauwen P., *Schetsen uit mijn leven of de Geschiedenis der Gentsche Wevers*. Gent, s.d. (1924 - tweede versie van zijn in 1905 uitgegeven „Eenige blaadzijden uit de Geschiedenis der Gentsche Wevers”).

	B	A	M	F	R
Vergulders		3			
Dokwerkers		2			
Bakkers	2	3			

II. MUTUALITEITEN

Bond Moyson	7	6			
Wij willen Recht voor Allen		5			
Vrijheid door broederschap	5			1	
Broederliefde is plicht	1	2			
Hulp en Bijstand		1			
Ziekenbeurs uit 't Duifken		1			
Verenigde Werklieden	1	2			
Broederband		1			
Bond der Ziekenbeurzen	12				

III. POLITIEKE KRINGEN

Propagandaclub - centraal	2	5			
» Muide	19	5			
» Heuvelpoort	9	7			
» Ledeberg	2	2			
» Recht voor Allen	12	7		1	
» Eendracht (Kerkstr.)	11	3			
Vrijdenkersbond	16	5	1	1	
Lotelingenkring	15	3	2		
Algemene Partijvergaderingen		14			2

IV. ONTWIKKELING EN VERMAAK

Vrouwenvereniging	12	8			
Kinderen				1	8
Multatuliking		5		1	30
Turners	5	7			112
Muziekkorps	3	1		1	52
Klaroenblazers					40
Gebuurtekring Garsstraat	1	1			
Gebuurtekring H. Kerst		1	(stichting)		
Vooruitgangsvrienden		2			
Excelsior (lees- en debatkring)		1			
Vooruitziende Reizigers	1	1			
Reizigersmaatschappij Nut en Vermaak	5	4			
Bibliotheek Ledeberg		1			
Reizigersmaatschappij Sint-Pieters	2			2	

V. SAMENWERKENDE MAATSCHAPPIJEN

	B	A	M	F	R
De Werkman - Ledeborg	7	3	2	1	
Maatschappij Vooruit	3	3		9	
Bond der Samenwerkende Maatschappijen	1				

Volgens het dagblad zorgden dus een vijftigtal organisaties voor de diverse taken die de partij zich had gesteld. Al deze groeperingen hadden hun afgevaardigde in het middencomiteit.

De leiding van de partij zorgde er daarenboven voor dat buiten al deze innerlijke partijactiviteiten regelmatig de propaganda werd verzorgd binnen en buiten de stad.

De avond van 23 januari trok Edmond Van Beveren, vergezeld van een groot aantal partijgenoten, naar de voorstelling in de Minardschouwburg van „De kleine Patriot” van Julius Hoste. Ze brachten een beetje leven in de zaal met bij elke pro- of anti-republikeinse passage in het stuk passend te juichen of te schelden. „Le peuple de Gand est très irrité contre les socialistes qui sans cesse troublent l'ordre. On parle de convoquer de nouveau la garde civique”¹².

Op 6 februari kwam Anseele uit de gevangenis¹³. Op 4 juni 1886 was hij door het Gentse assisenhof veroordeeld geworden tot 5 maanden gevangenisstraf voor opruiende artikels in Vooruit en scheldwoorden aan het adres van de koning tijdens een protestmeeting tegen de schietpartijen op stakende Waalse arbeiders. Zijn invrijheidstelling was weer een schitterende aanleiding voor een groots propagandafeest met inwijding van het nieuw aangekocht lokaal in de Chartreuzenstraat. Twee mannen waren die dag op het belfort gekropen en hadden er de rode vlag gehesen¹⁴. Een koor met 200 uitvoerders zongen een passende kantate, gekomponoord door de bekende Karel Waeri. Het was meteen de gelegenheid om weer een nieuwe vereniging in het leven te roepen: het socialistische mannenkoor „De Marxkring”¹⁵. Op de verschillende wijken waren sinds maanden geldinzamelingen aan de gang om aan de gevierde Anseele geschenken te kopen. Ook hier werd dit het uitgangspunt voor het stichten van wijkafdelingen, die echter vlug een bron van bekommernissen zouden worden voor de centrale propagandaclub¹⁶.

Schijnbaar wou men geen gelegenheid laten voorbijgaan om de strijdbaarheid levendig te houden. Nog in diezelfde maand, op 28 februari, was er plechtige inspectie van het tweede linie-regiment, in garnizoen te Gent. Minstens 250 personen, meldden de verontwaardigde kranten, begeleidden de soldaten onder het zingen van de Marseillaise, toen nog het geliefde strijdlid van de arbeiders. De officieren werden uitgejouwd. Voorop liep

(12) *L'Indépendance belge*, 25 januari 1887.

(13) *Avanti*, op. cit., p. 24-35 en 55-62.

(14) *L'Indépendance belge*, 7 februari 1887.

(15) Degroote O., *Socialistisch Mannenkoor „Marxkring”, 1888-1923 — Beknopte samenvatting der Werkzaamheden*. Gent, 1923.

(16) Zie hiervoor het verslag p. XLV en XLVI op p. 40-41.

een man met boven het hoofd zijn wandelstok waarop een grote rode zakdoek wapperde ¹⁷.

De tegenpartij begon trouwens rond dezelfde tijd en met dezelfde wapens aan het tegenoffensief. De Vrije Kiezersbond, gesticht in 1878 door oud-leden van de conservatieve vleugel der Broederlijke Wevers, was een eerste kern van anti-socialistische actie ¹⁸. In 1881 bleken ze reeds een geduchte concurrentie door hun overwinning in de werkrechttersraad op de socialistische kandidaten. In 1886 verruimden ze hun werkkingskring; ze doopten zich om in „Algemene Bond van Werklieden en Burgers”, stichtten een katoenbewerkersvereniging, een „Vrije Bond der Ziekenbeurzen” en gaven een weekblad „De Lichtstraal” uit.

De ernstigste tegenzet kwam echter in 1887, ditmaal niet uit de kringen van de Algemene Bond van Werklieden en Burgers. Met 1.000.000 Fr. stichtingskapitaal, geschonken door katoenfabrikant Maurice De Smet De Naeyer, werd op 1 mei „Het Volksbelang” gesticht ¹⁹. Men gaf er het statuut van samenwerkende maatschappij aan en het gehele opzet was duidelijk bestemd als rechtstreekse concurrentie van de socialistische Vooruit. In enkele maanden tijd kreeg de concurrerende koöperatieve meer dan 2.000 leden. Vooruit reageerde hard en vinnig. In het dagblad verschenen dagenlang polemiserende artikels. Op straat werd af en toe gevochten en met honderden gemanifesteerd. De grote stakingsbeweging in Henegouwen op ditzelfde ogenblik zal wel niet vreemd geweest zijn aan deze straat-agitatie ²⁰. In het verslag wordt er overigens uitvoerig gehandeld over „het begin van organisatie die wij bij al de Reactionnaire elementen tegenover onze werkersorganisatie [zien]” ²¹.

Niet alleen in de stad waren de Gentse socialisten onvermoeibaar propaganda aan het maken. In het verslag lezen we de pogingen te Ninove, Menen, Brugge, Wetteren, Leuven, Eeklo... en de onmiddellijke omgeving van de stad om weerstandskassen of andere vormen van socialistische organisatie op te richten ²². Meestal mislukten deze pogingen.

Half augustus brak een langdurig konflikt uit bij de ongeorganiseerde Oostendse vissers tegen de tolvrije invoer van Engelse vis ²³. Vlug kwam het tot ernstige botsingen met burgerwacht, gendarmerie en leger. Er vielen verschillende doden en gewonden. Gent was er bij om te Blankenberge en te Oostende meetings te houden en de organisatie te prediken.

Met al het bovenstaande hebben we gepoogd een beeld op te hangen van de aard van werking der Gentse socialisten in 1887. Laat ons nu even

(17) *L'Indépendance belge*, 4 maart 1887.

(18) Verhaegen A., *Vingt-cinq années d'action sociale*. Brussel, 1911, p. 29-35.

(19) Rock R., *Zo streed Eylenbosch*, Gent, 1954, p. 156-157 en Avanti, *op. cit.*, p. 63-69.

(20) *L'Indépendance belge*, 26 mei 1887.

(21) Zie verslag p. XXVIII tot XXX, op p. 30-32.

(22) Zie het verslag, o.a. op p. VII tot XII en p. XXXI op p. 22-24 en p. 33.

(23) *L'Indépendance belge*, 24, 25, 26, 27 en 28 augustus en 2 en 14 september 1887.

terugkeren tot de reële omvang der verschillende organisaties, die voor deze werking zorgden. Hier is in de eerste plaats het verslag een hoogst-interessante eerste-rangsbron. We krijgen immers volledige tabellen betreffende het aantal leden en betreffende de kastoestand. De opgegeven cijfers schenen een nauwkeurige weergave van de werkelijkheid voor zover we die konden vergelijken met de weinig beschikbare bronnen of werken die over deze periode handelen. Wat meteen opvalt is de recente oorsprong of tenminste de zeer recente herinrichting van de meeste organisaties die we in 1887 aantreffen.

1. *De Syndikaten.*

Het verslag meldt het bestaan van 15 syndikaten, die een ledental opgeven van 4.138. Merken we daarbij op dat buiten Gent en Brussel bijna nog geen syndikaten bestonden²⁴. Dit zeer bescheiden ledental was daarenboven onderhevig aan sterke schommelingen. Het syndikaat der wevers had de stevigste syndikale traditie maar won of verloor niettemin op één jaar tijds de helft van het aantal leden.

De vlasbewerkers vierden in 1887 het elfjarig en even moeizaam bestaan van hun vereniging. Ze waren vertrokken met 350 leden maar dit aantal was tot vlak voor de crisis van 1884 geslonken tot 25²⁵.

De metaalbewerkersbond was op 6 april 1882 opnieuw gestart met een weerstandskas voor 25 leden, maar hadden sinds 3 augustus 1879 ook een eigen ziekenbeurs die in 1885 amper 89 leden telde. In 1886 had de bond een koöperatieve winkel voor kachels, ketels en diverse ijzerwaren geopend in de Chartreuzenstraat²⁶. De katoenbewerkers waren na een vroege bloei onder voorzitterschap van Francis Bilen helemaal zonder organisatie geraakt. Op 7 mei 1876 werd de maatschappij heringericht als „De Spinners van Gent”. In 1878 sloten ze aan bij de Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij en in 1879 veranderden ze hun naam tot de „Verenigde Katoenbewerkers”²⁷.

Voor de kleinere syndikaten bleef het beeld identisch. Ook de Schoenmakersbond was aangestoken door de koöperatieve gedachte en stichtte in 1887 een samenwerkend magazijn. Uit hun verslag blijkt dat verschillende vakgenoten het initiatief met gemengde gevoelens onthaalden²⁸.

Half 1886 was een poging ondernomen om de dokwerkers te verenigen in de bedoeling vooral om zo vlug mogelijk te kunnen werken zonder de tussenkomst van stuwadoors. De stuwadoors drukten niet alleen de lonen

(24) Dhondt J., *La préhistoire du mouvement syndical*, in : Problèmes, juillet-aout 1948, N° 7-8, p. 34-38. Het overzicht dat de auteur in dit artikel geeft van de syndikale organisatie in 1885 wordt overtuigend bevestigd door de gegevens die verschaft worden door het verslag.

(25) Samyn Jan, *De Geschiedenis der Socialistische Vakvereniging van de Vlasbewerkers en bewerksters*, Gent, 1925, p. 10-13.

(26) De Clercq J., *De Organisatie der Metaalbewerkers te Gent 1879-1912*, Gent, 1912, pp. 8, 15 en 17.

(27) Tytgat Karel, *De Geschiedenis der Gentsche Socialistische Katoenbewerkersvereniging - 1857-1932*, Gent, 1932, p. 41.

(28) Avanti, *op. cit.*, dl. II, p. 80 en verslag p. XXXIV op p. 34.

maar konden meestal als herbergier ook het truckstelsel in leven houden. Met de eerst verzamelde gelden werd het nodige werkmaterieel gekocht maar na de wilde staking, begin 1887, kon de jonge vereniging amper stand houden midden de algemene ontmoediging²⁹.

Nieuw gesticht waren de „Steen- en Marmerbewerkers” en de „Vrije Drukkersvereniging”. Aan dit laatste initiatief scheen men heel wat aandacht te besteden. Misschien is dit wel in verband te brengen met het feit dat de socialistten tot hier toe geen sukses hadden gekend met de gewone taktiek van infiltratie in het bestaande syndikaat van typografen dat tot het oudste behoorde van alle Gentse arbeidersorganisaties³⁰. Van de bakkersvereniging waarvan Avanti de oprichting in februari 1887 vermeldde, vinden we in het verslag geen spoor terug³¹. In de hogervermelde tabel voor het eerste halfjaar van 1886 staan niettemin de bakkers opgetekend met drie bestuurs- en twee algemene vergaderingen.

Buiten de textielsector waren er in 1887 weinig arbeidsconflicten die uitdraaiden op staking. De wevers maken gewag van vier stakingen, bij De Coster-Rousseau, Vanderhaeghen & Cruyplants, Heyman en Baertsoen. Zij kostten aan de weerstandskas 8.600 Fr. en slechts één er van liep uit op een overwinning. De katoenbewerkers verloren een langdurige staking bij De Smet-Guequier. Een dertigtal dokwerkers legden gedurende enkele dagen het werk neer. De betrokken firma's vonden zonder moeite vervangers en slechts één schip werd gemeld dat met halve lading de haven moest verlaten³². De meerderheid van deze enkele conflicten waren uitlopers van gebeurtenissen in 1886. Tijdens de Henegouwse stakingen in mei bleef Gent volledig aan het werk. Op de meeting van donderdag, 26 mei — één van de vele in deze dagen — stemde Gent onder geen beding te zullen meedoen aan de uitbreiding tot algemene staking. Men stemde wel groeten van sympathie en solidariteit voor de kameraden uit de Borinage en men verklaarde niets in te brengen tegen het principe van algemene staking. Gent wou zich echter pas engageren als voldoende organisatie was gewaarborgd³³.

2. Ziekenbeurzen.

Eind 1886 was hier het centralisatieproces begonnen om de zo talrijke kleine kassen van onderlinge bijstand te bundelen, in navolging trouwens van de tegenpartij³⁴. Op Kerstdag 1886 greep in de herberg „Den Bruselaar” in de waaistraat een eerste samensmelting plaats³⁵. Het opgegeven ledental in het verslag laat vermoeden dat deze eerste samensmelting niet

(29) Avanti, *op. cit.*, dl. II, p. 72 en verslag p. XXIX op p. 31.

(30) Verhaegen A., *op. cit.*, p. 30.

(31) Avanti, *op. cit.*, p. 72.

(32) Zie verslag op pp. VII, XII, XXIX op pp. 23 en 31; en *L'Indépendance belge*, 21 januari 1887.

(33) *L'Indépendance belge*, 27 mei 1887.

(34) Zie p. 9.

(35) Avanti, *op. cit.*, p. 74-75: 23 bonden gaven hieraan gehoor; Rock R., *op. cit.*, spreekt op p. 114 van 18 aansluitingen; Verbauwen P., *op. cit.*, vermeldt op p. 72-73 18 aansluitingen.

veel meer betekende dan een regelmatig contact in een „Bond der ziekenbeurzen”. Uit het dagblad Vooruit kunnen we ook opmaken dat naast de Bond Moyson nog volgende ziekenbeurzen autonoom onder socialistische vlag werkten: „Wij willen Recht voor Allen”, „Vrijheid door Broederschap”, „Broederliefde is Plicht”, „Hulp en Bijstand”, „Ziekenbeurs uit 't Duifken”, „Vereenigde Werklieden (Mooryaan)” en „Broederband”. Slechts twee ervan behoren bij de ondervraagden in het verslag („Moysons” en „Mooryaan”).

De eigenlijke centralisatie had slechts plaats op 1 november 1889 toen de Bond Moyson met 19 aangesloten maatschappijen 2.700 leden telde en beschikte over een kapitaal van 24.589,27 Fr.³⁶.

3. De overige Kringen.

In even embryonale toestand bevonden zich de overige kringen van de partij. De *Harmonie* had haar eerste optreden gedaan op het partijcongres te Gent van 25 april 1886. In de loop van het volgende jaar was het toch reeds een imposant muziekkorps geworden met 48 muzikanten en 18 klaroenblazers³⁷. In de loop van 1887 ontstonden de *Lotelingenkring* (1 februari) de *vrouwenvereniging* (25 oktober) en de *turnklub* (27 augustus)³⁸. De *Multatulikring*, de toneelgroep, was reeds ontstaan in 1874³⁹. De *propagandaclubs* op de wijken kregen ook in 1887 een eerste vorm van organisatie⁴⁰.

Voor de politieke strijd waren de Lotelingenkring en de Vrijdenkersbond veruit het belangrijkste. Van deze laatste bond beschikken we over het verslagboek voor 1887 hetgeen een interessante mogelijkheid biedt om nog konkreter de kracht van al deze jonge kringen te meten.

In april had de bond 198 leden die om de 14 dagen 5 centiemen inleg betaalden. Dit gaf een opbrengst van 9,90 Fr. waarvan aan de bode 3 Fr. moest betaald worden. De burgerlijke begrafenissen vormden één van de voornaamste propagandamiddelen voor de vrijdenkersgedachte. Als in diezelfde maand april het lid Frans Bouchaute stierf werd hij zoals gewoonte met een indrukwekkende plechtigheid ten grave gedragen. Het bracht 70 leden bij maar het kostte aan de bond ook 81 Fr. Toen in juli het lid E. Primo eveneens met mooie kronen en muziekkorps naar zijn graf werd geleid kon de verslagschrijver meedelen dat het aantal leden tot 300 was aangegroeid. Totaal gaf de bond dit jaar 408,20 Fr. uit en ontving buiten de inleggelden 92 Fr. aan subsidies van andere socialistische organisaties.

(36) Peelman D., *Beknopte Geschiedenis van Bond Moyson*, Gent, p. 6 en De-weerd D., *Organisatie B.W.P. (1885-1914)* in: *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België*, afl. 14, p. 430.

(37) Lefevre J., *Geschiedenis der Harmonie Vooruit - Vooruit - Jubelfeesten der Harmonie, 1886-1911*, Gent, 1911.

(38) Avanti, *op. cit.*, dl. II, p. 41.

(39) De Bruyck Chr., *De Geschiedenis van de Multatulikring van zijn stichting af tot 1940*, in Podium, 2-maandelijks tijdschrift van de Multatulikring, 17e jrg., nr 2, 1963, p. 7.

(40) Zie p. 8.

Het in kas op het einde van het jaar vermeldde „121 frank en onheffen centimen” ⁴¹.

Men had nog regelmatig af te rekenen met onverwachte verliezen. In februari liep de bode van de vrijdenkers door met de opbrengst van 6 weken inleg. En in het verslag lezen we dezelfde klacht bij de Lotelingenkring, waar een bestuurslid de wijk nam met 70 Fr. hetgeen de vereniging meteen zonder geldmiddelen plaatste.

Vrijdenkers en kandidaat-lotelingen stonden nochtans vooraan in de propaganda ⁴². De wet op de loting voor de militaire dienst, de „bloedwet” was één van de meest gehate bij de arbeidersbevolking. De jaarlijkse agitatie op de dagen van de loting behoorden dan ook tot één van de meest succesvolle propagandamiddelen.

4. De Koöperatie.

4.138 leden hadden de Gentse syndikaten en 1337 de overige kringen vermeld in het verslag. Men kon niet eens beide getallen samentellen omdat velen lid waren van verschillende verenigingen. De totale geldmiddelen van dit organisme reikten niet aan 20.000 Fr.

Edmond Van Beveren was toen al 15 jaar in de bres om dit alles op te bouwen, Anseele bijna evenveel jaren en een reeks andere militanten met hem.

In 1881 was men het experiment begonnen met een samenwerkende bakkerij in de opgelapte kelder van de herberg „Zacheus” in het Sint-Gillisstraatje. Het eerste bilan gaf een totaal aan ontvangsten van 78.286 Fr. ⁴³.

Amper zeven jaar later beschikten ze met 2.700 leden over:

- een grote bakkerij op de Garenmarkt
- een herberg, feestzaal en vergaderlokalen (Garenmarkt)
- een winkelmagazijn voor kleren en ellegoederen (Garenmarkt)
- drie apotheken (Garenmarkt, Noordstraat en Sint-Lievensstraat)
- een eigen drukpers (waarde 21.000 Fr.)
- een grote eigendom in de Chartreuzenstraat (1200 m² - aankoop-prijs: 40.000 Fr.). Men vestigde er een nieuwe klerwinkel en een schoen- en ledermagazijn.
- een volkspark op de Kortrijkse steenweg
- gronden op de nijverheidslaan ⁴⁴.

De kastoestand van 1887 kennen we niet. In het verslag staat de opmerking: „Toestand is goed; toch door de vele en spoedige nieuwe inrichtin-

(41) In het verslag, op p. XIV, geven ze 110 Fr. op (zie p. 25).

(42) De Lotelingenkring gaf vanaf 1887 regelmatig pamfletten uit onder de titel: „De Loteling”. Zie Voordeckers E., *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentse Pers-Repertorium - 1667-1914*, Bijdrage 35 van het I.C.H.G., 1964, p. 335.

(43) Hulde aan Vooruit ter gelegenheid van zijn 25-jarig Jubelfeest - 1881-1906, Gent, p. 29.

(44) Hulde aan Vooruit..., p. 29.

gen kort op elkander is er schuld" ⁴⁵. De ontvangsten voor 1887 beliepen tot 528.773 Fr. waarvan aan de leden 137.858,27 als „deel" werd uitbetaald ⁴⁴.

Deze enkele, nog onvolledige gegevens zijn ruimschoots voldoende om de interesse te begrijpen die de Gentse socialistten betuigden voor de kooperatie. De intellectuelen, de theoretici mochten dan aantonen dat de kooperatie nooit het economische vraagstuk in de maatschappij kon oplossen en dat er nog vele mensenlevens zouden verlopen eer ze in vergelijking met de naamloze vennootschappen van het kapitalisme een belangrijke plaats zouden innemen ⁴⁶.

We hebben in dit verband even de gepubliceerde bilans nagekeken van de naamloze vennootschappen met sociale zetel te Gent voor het jaar 1887 ⁴⁷. Er waren op dat ogenblik te Gent nog niet heel veel industriële ondernemingen die de vorm van N.V. hadden aangenomen. Het voorbeeld is des te illustratiever om de verhouding kooperatie-syndikaten uit een andere hoek te bekijken.

Textielindustrie.

Florida	Fr. 5.675.681,
F. Lousberghs	13.068.404,38
Texas	1.938.410,33
La Louisiane	4.211.456,27
Linière Saint-Sauveur	3.088.423,91
La Liève	8.139.066,42
La Lys	13.182.860,71
Linière gantoise	14.814.499,94
Association linière	2.319.723,86

Andere Nijverbeden

Tramways	1.364.284,55
La Coupure	896.287,13
Banque de Gand	22.692.774,33
Bad- en Waschhuizen	240.680,05
Banque de Flandre	11.807.314,36
Tuileries Sainte-Marie de Stekene	753.650,92
Phoenix	970.105
At. de constr. Van De Kerckhove	2.792.817,90
S.A. de Quatrecht	4.608.701,88
La gantoise de navigation	987.880

(44) Hulde aan Vooruit..., p. 29.

(45) Verslag p. XIII, op p. 25.

(46) Zie bij vb.: *Socialisme (Fabian Essays in Socialism)*, vert. van F.M. Wibbaut, Amsterdam, 1891, 1e dl., essay van William Clarke, p. 143. Van Beveren laat ergens in een voordracht blijken dat hij dit standpunt goed kent.

(47) We keken de activa na in de „Receuil spécial des Actes et Documents relatifs aux sociétés" voor 1888 van alle gepubliceerde bilans van Gentse N.V.'s; zie, volgens volgorde van de tabel, nrs. 176, 140, 333, 363, 524, 732, 749, 977, 1074, 282, 328, 567, 654, 665, 527, 800, 932, 1039, 1199, 1747, 1873.

La Ruche (fabr. de sucres)	1.992.651,10
Usines des Moulins	2.319.723,86

De totale activa van de hier vermelde textiel-N.V.'s bedroegen 66.236.526,80 Fr., deze van de twee banken 34.500.088,69 Fr. en de overige nijverheden 14.984.961,98 Fr., te samen 115.721.578,47 Fr.

Dit alles is een zuiver descriptief standpunt. De Gentse socialistische leiders waren geen intellectuelen in 1887. Zij hadden jaren moeten tellen met centiem en rekenen op wat goede wil in de weinige vrije tijd. Met de koöperatieve ging het op enkele jaren om honderdduizenden franken en ze waren voor het eerst in staat zichzelf en tientallen anderen een bestaan te verschaffen dat geheel kon gewijd worden aan de propaganda. Propaganda waar bovendien geld kon aan besteed worden.

Vanuit dit standpunt ging alle kracht en alle argumentatie naar het verzeuenlijken en het uitbouwen van een machtige koöperatieve beweging. Op 2 augustus argumenteerden aldus Anseele, Jan Foucaert en Frans Van Gysegem, drie grote figuren van het ogenblik, op een woelige algemene vergadering van de samenwerkende maatschappij „De Werkman” te Ledeberg, toen nog niet aangesloten bij de socialistische partij ⁴⁸.

Anseele, op het feest van zijn invrijheidsstelling op 6 februari 1887, sprak een lange en merkwaardige rede uit waarvan de lektuur een ongemeen goed inzicht geeft in het talent en de politieke zienswijze. Het geloof in de macht van de koöperatieve kwam er sterk in naar voor ⁴⁹.

Wij menen dat hiermee de betekenis van de B.W.P. te Gent in 1887 voldoende is naar voor gebracht. We hebben gepoogd een inzicht te geven in de activvormen van de Gentse socialisten, afgewogen tegenover hun reële organisatiesterkte. Hun politiek was in de eerste plaats gericht naar praktische en onmiddellijke objectieven: rond de verdere uitstraling van de koöperatieve de uitbouw van de syndikale en de konkreet-politieke sector.

Oppositie tegen deze politiek is er ongetwijfeld geweest maar schijnbaar nooit van die aard dat deze enige invloed kon uitoefenen op de uitgestippelde taktiek.

Uit de lektuur van de mémoires van Paul De Witte of Paul Verbauwen kan men duidelijk opmaken dat hun verwijdering uit de partij geenszins berustte op zuiver ideologische overwegingen. Vooral Paul De Witte poogt wel zijn rancunes in verband te brengen met de doctrinaire ruzies van socialisten ondereen maar de persoonlijke noot blijft overwegen. Zij schrijven ook bitter weinig over hun eventuele medewerking aan een georganiseerde oppositie met een andere politieke optie. De algemene mentaliteit was trouwens weinig revolutionair te Gent.

In 1887 krijgen we wel de gelegenheid om iets meer te vernemen over de rol van de oppositie die zich resoluut kante tegen de politiek die Anseele voorstond. Het voorval staat bekend als de zaak Lootens. Het deed

(48) S.M. De Werkman, Ledeberg. Verslag der algemeene Vergadering van 2 oogst 1885 - Voorzitter Jan Huygevelt, Ledeberg, 1885.

(49) Redevoering uitgesproken door Eduard Anseele ter gelegenheid zijner Invrijheidsstelling den 6 Februari in Voorruit, Gent, uitg. J. Foucaert, 1887; zijn mening over de koöperatie komt vooral goed tot uiting op p. 59 en volgende.

heel wat stof opwaaien en zelfs Avanti wijdt er enkele bladzijden aan in zijn „Een Terugblik” ⁵⁰.

August Lootens was de voorman van een blijkbaar actieve groep revolutionairgezinde opposanten die hun overtuiging met kracht verdedigden in de schoot van de partij.

Toen Anseele op 6 februari uit de gevangenis kwam werd hij overladen met geschenken. Het waren meestal boeken. Lootens echter kwam als geschenk een revolver aanbieden, als zinnebeeld van de revolutie ⁵¹.

In de vrijdenkersbond bereidde men in maart het feest van de sociale kommunie voor als tegenhanger van de plechtige kommunie in de Kerk. Om de stemming te verhogen stelde men voor een feesttafel in te richten met chokolademelk en boterkoeken. Lootens was niet akkoord en in het verslag lezen we „Lootens wil dat men eene printe aankocht en eene wetenschappelijke Brochuren bij om hun te ontwikkelen” ⁵².

Het zijn twee voorbeelden die doen vermoeden hoe de sfeer tussen leiding en oppositie verliep.

De avond van donderdag, 26 mei kwam in het volkshuis te Brussel een telegram aan uit Gent ⁵³. Op dit ogenblik was er meeting over de stakingsbeweging en de eventuele uitbreiding tot een algemene staking. Het telegram meldde dat de Gentse arbeiders in de Vooruit zich in meerderheid hadden uitgesproken voor de algemene staking. Het sloot met de woorden: „Au revoir, à lundi”, wat een duidelijke toespeling was op het manifest van Defuisseaux om de maandag van Sinksen een tweede arbeidersmars op Brussel te houden. Het bericht was vals maar misschien was dit ook een taktische zet van de Gentse linkervleugel.

Lootens werd in augustus uit de partij gebannen. Hij had Anseele in hte openbaar beschuldigd een halve frank per aangekochte zak bloem voor eigen rekening te profiteren. De beschuldiging werd vals bevonden. Men stichtte daarop een dissident blad: „De Opstand. Socialistisch-communistisch en revolutionair orgaan” ⁵⁴. Op 25 september verscheen het eerste nummer. Toen vijf dagen later, op 30 september, een verkoper het blad wou propageren aan de poorten van de fabriek Parmentier-Van Hougaerden ontstond een relletje. De verkoper sloeg op de vlucht maar werd achtervolgd en er ontstond een nieuw gevecht rond de H. Kerstkerk. Er vielen schoten en een jong arbeider werd gewond. Lootens zelf werd beschuldigd, verscheen voor het assisenhof, maar werd enige maanden nadien vrijgesproken. Het was meteen de definitieve afrekening. Op 24 december verscheen het laatste nummer van „De Opstand”. In het verslag maken alleen het syndikaat van de staatsbedienden en de propagandaclub van Ledeberg gewag van een ledenverlies, veroorzaakt door de zaak Lootens ⁵⁵. Bij de vrijdenkers wordt alleen zijn uitsluiting genoteerd in het verslag, zonder commentaar.

(50) Avanti, *op. cit.*, dl. II, p. 106.

(51) De Witte P., *Geschiedenis van Vooruit...*, p. 157.

(52) Verslag Vrijdenkersbond, vergadering van 10 maart 1887.

(53) *L'Indépendance belge*, 3 en 5 september 1887.

(54) Voordeckers E., *op. cit.*, p. 384.

(55) Zie verslag p. XLIII op p. 40.

DE UITGAVE

Voorgaande inleiding achtten wij noodzakelijk om de uitgave van het verslag dat nu volgt beter te situeren in het milieu waaruit het is ontstaan.

Het is geschreven in een register, formaat 35 cm/22 cm. De pagina's zijn niet genummerd maar om de verwijzingen duidelijker te maken hebben wij dit zelf gedaan in Romeinse cijfers. In de uitgave zijn die telkens in margine vermeld.

In een eerste deel van het verslagboek (p. I tot p. XXIV) staan tabellen die een samenvatting geven van de verschillende antwoorden die de betrokken verenigingen gaven op de gestelde vragen. Een tweede deel vormt de kommentaar van Hardijns (p. XXV tot p. XLVII). Zijn eigen oordeel breekt hij telkens met knipsels uit de verschillende verslagen die aan het centraal comitee werden gericht. De oorsprong van deze knipsels hebben wij aangeduid in het kritische apparaat.

Op de overige bladzijden komen ook enkele notities voor die niets te zien hebben met de eigenlijke statistiek over de toestand van de socialistische organisaties in 1887. Alleen het bilan van einde mei 1888 van de samenwerkende volksdrukkerij achtten wij belangrijk genoeg om het ook in deze uitgave een plaats te geven.

BESLUIT VAN 'T CENTRAAL COMITEI[T] DER GENTSCHE
SOCIALISTISCHE WERKERSVEREENIGINGEN ¹.

Zitting van Woensdag 7 Nov. 1887.

De werkersvereenigingen van Gent en omliggende worden dringend verzocht de volgende vragen op de duidelijkste en volledigste wijze te willen beantwoorden tegen Woensdag, 21 December 1887:

- 1 — Hoeveel leden telde uwe vereeniging over één jaar, over twee jaren en nu?
- 2 — Waaraan wijdt gij het verschil in ledental toe? Ontwikkelt eens de reden welke gij meent de oorzaken daarvan te zijn?
- 3 — Waarin bestaan uwe werkzaamheden van 't afgelopen jaar.
 - A. Hebt gij schriften verspreid en welke? Omzendbrieven, manifesten, brochuren of bladen?
 - B. Hebt gij oproepen gehouden, meetingen gegeven, binnen of buiten de stad?
 - C. Zijt gij in betrekking geweest met andere steden?
 - D. Hebt gij werkstakingen te doorworstelen gehad? Hoe was de uitslag? Waaraan wijdt gij dit toe?
 - E. Hoe is de geldelijke toestand uwer vereeniging en hoe was hij verleden jaar?
 - F. Hebt gij nieuwe plannen om uw vereeniging te doen bloeien, nieuwe leden te winnen, propagande te maken, enz.?
- 4 — Zoudt gij niet ten naaste bij het getal werklozen kunnen bepalen onder uwe stielgenooten?
- 5 — Hoe is de algemeene toestand uwer nijverheid hier ter stede? Oefent deze toestand een gunstigen of ongunstigen invloed uit op het bestaan uwer vereeniging?

Alle aangeslotene vereenigingen zijn verplicht die vragen te beantwoorden en te dien einde eene bijzondere bestuurszitting samen te roepen, desnoods ook zoo spoedig mogelijk hunne leden in algemeene vergadering te raadplegen.

Niet aangesloten vereenigingen mogen ook die vragen beantwoorden, van hunne aanmerkingen zal ook rekening worden gehouden.

Men schrijve de antwoorden duidelijk, elk nummer afzonderlijk, op grote vellen gelijnd papier; slechts langs eene zijde beschreven. Wenschelijk is het dat zulks in dubbel gemaakt worde, omdat deze statistiek, alle zes maanden zal vernieuwd worden en de oude moeten bewaard blijven.

Men lette op, op iedere bladzijde een paar centimeters van den kant te schrijven, om het inbinden mogelijk te maken.

(1) Vooruit, 9 november 1887. Het artikel is als knipsel in het verslag geplakt op p. XXV.

Het centraal-comiteit drukt den wensch uit, dat zulks zoo ernstig mogelijk geschiedt en alles op bepaalden datum word ingezonden.

Het Midden-Comiteit der gentsche werkers-vereeningen.

[I]

TOESTAND EN VFRSLAGEN DER WERKZAAMHEDEN VAN DE VERSCHIL-
LIGE BIJ DE PARTIJ AANGESLOTEN MAATSCHAPPIJEN. 1887.

[II]

DE VOLGENDE MAATSCHAPPIJEN HEBBEN GEANTWOORD OP DE GE-
DANE VRAGEN.

	Weerstandskas
1. Wevers.	
2. Katoenbewerkers	»
3. Vlasbewerkers	»
4. Metaalbewerkers	»
5. Meubelmakers	»
6. Houtbewerkers	»
7. Sigaremakers	»
8. Dokbewerkers	»
9. Voorbereidende w[erkers]	»
10. Velbewerkers	»
11. Schoenmakers	»
12. Metsers	»
13. Vrije Drukkers	»
14. Steen-Marmerbewerkers	»
15. Moed - Vlijt	»
16. Moysons ziekenfonds	
17. Vereenigde Werklieden	»
18. Vrijdenkers	
19. Wij willen wat is recht.	
20. Gent Propagandclub	
21. Ledeberg »	
22. Lotelingskring	
23. Vooruit Bakkerij	
24. Werkman Ledeberg	
25. Meenen Wevers	
26. Ninoven	
27. Meenen-Voorwaarts samenwerking.	
28. —	
29. —	
30. —	

[III-IV]

HOEVEEL LEDEN TELDEN UWE VEREENINGEN OVER EEN JAAR EN NU?

	1883	1884	1885	1886	1887
1. <i>Wevers</i>		900	1800		1400
2. <i>Katoenbewerkers</i>			200	950	776
In 1886 ware er van 500 l[eden] in het ziekenfonds en nu 470 l[eden] z[iekenfonds]					
3. <i>Vlasbewerkers</i>			150	800	600
4. <i>Metaalbewerkers</i>	65		22	350	350
5. <i>Meubelmakers</i>			43	60	70
6. <i>Houtbewerkers</i>			40	50	50
7. <i>Sigaremakers.</i>			125	125	95
8. <i>Dokbewerkers.</i>				250	105
9. <i>Vorbereidende werkers.</i>				80	50
10. <i>Velbewerkers.</i>			100	110	20
11. <i>Schoenmakers</i>				40	37
12. <i>Metsers.</i>				80	26
13. <i>Vrije drukkersvereniging.</i>					72
14. <i>Steen en Marmerwerkers.</i>					57
15. <i>Moed en Vlijt. Staatsbedienden</i>					30
16. <i>Moysons Ziekenbeurs.</i>				374	441
17. <i>De Vereenigde Werklieden [ziekenbeurs] (Mooryaan)</i>		100	52	54	52
18. <i>Vrijdenkersbond.</i>		198	130	130	300
19. <i>Wij willen recht voor Allen.</i>			15	20	20
20. <i>Gentsche Soc. Propagandclub.</i>				415	330
21. <i>Ledeberg. » »</i>				71	49
22. <i>Lotelingen.</i>					135
waarvan er 14 in het leger zijn					
23. <i>Bakkerij Vooruit.</i>			2400	2500	2700
24. <i>» De Werkman.</i>			568	661	600
25. <i>Wevers. Meenen.</i>				50	10
26. <i>Gaarebewerkers. Ninove Weerstandskas</i>				75	50
27. <i>Meenen. Voorwaarts</i>					56
			5945	8965	8375

[V-VI]

Nr 2 WAARAAN WIJDT GIJ HET VERSCHIL IN LEDENTAL TOE ?
ONTWIKKELD EENS DE REDEN DIE GIJ MEENT DAARVAN
DE OORZAAK TE ZIJN.

1. *Wevers.* Tijdens werkstakingen worden er vele leden, maar die komen maar bij uit baatzucht; later verlaat de meerderheid de vereeniging. Ook verlies der laatste strijden. Die thans dikwijls twist, en slachtoffers ten gevolgen heeft.

2. *Katoenbewerders*. Einde 85 brak de werkstaking bij Parmentier [uit]; vele uit baatzucht werden leden; door de overwinning werd er eene grote leden aanwinst gedaan. De meesterknechten en kruiperskatoenbewerders stichte een bond welke verscheidene onzer leden vervolgde (Door afbranden in Gent en Frankrijk van spinnerijen gelukte dit)
3. *Vlasbewerders*. Het verlies der leden is toe te schrijven aan geen oogenblikkelijk voordeel aan de leden. de niet ontwikkeling en de betrekkelijken goeden toestand der werkuren.
4. *Metaalbewerders*. Door de werking des bestuur en goede [...] is 'die aanwinst; ook door de schelmerij van een en ander baas die de oogen deed open gaan.
5. *Meubelmakers*. Door de protestatie tegen verkoop van nieuwe meubels in venditie zalen en onze aansluiting bij de werkliedenpartij is ons leden aanwinst.
6. *Houtbewerders*. De niet aanwinst van leden is den hoogmoed van de stielgenooten.
7. *Sigaremakers*. Oorzaak van minder leden is de vervolging; misluken van vroegere strijden; de macht der vereeniging niet gelooven; den inleg van de kleine winst.
8. *Dokbewerders*. Het groot getal leden verlies is veroorzaakt door 2 strijden welk verloren werden. De vervolging onzer leden is groot. De wankelbare geve ontslag.
9. *Voorbereidende werkers*. De leden min welk er zijn is veroorzaakt door niet regelmatig den wekelijksche inleg af te halen.
10. *Velbewerders*. Het ledenverlies is geen werk en de vervolging. Ook de werklieden niet van het vak welk werk innemen. Op iedere fabriek maar eenige mannen met kennis.
11. *Schoenmakers*. Geen leden aanwinst is toe te wijten aan weinig loon en werk; ook dat 0,25 inleg veel is. Schoenmakers vermeenen benadeelig te zijn door Vooruits Winkel.
12. *Metsers*. Leden verlies is toe te wijten aan nalatigheid des boden, onverschil der leden omdat niet direct het lidzijn voordeelen bijbrengt. Tevens daar M[aatschappij] Vooruit haar werk in aanbeesteding geeft.
13. *Vrije Drukkers*. Bestaat nog maar een jaar.
14. *Steen- Marmerbewerders*. Moeyelijk om leden bij te winnen. Vele antwoorden: als u de verbetering bekomt; dat is dan ook voor ons.
15. *Moed en Vlijt. Staatsbedienden*. Ledenverlies. Oorzaak: bode, schrijver, lastering (Zaak Lootens)
16. *Moysons*. Leden aanwinst is door de langen en velen trok die de leden bekomen.
17. *De Vereenigde Werklieden*. De afbraak der wijk nieuwbbrug en de verklaring van socialistische ziekenbuurs heeft eenige leden verlies veroorzaakt.
18. *Vrijdenkers*. Ons leden aanwinst is veroorzaakt door de vrije gedachten die meer onder de werklieden komen.

19. *Wij willen recht voor Allen*. De niet aangroei van leden is toe te schrijven aan den inleg en slechte tijden.
20. *Gentsche Propagandclub*. Dienst der boden gebrekking; geld in de week halen, slecht dit; tegenzin tot betaling der gelden door de vrouwen; werkloozen en kleine winst; werkloosheid des club zelf; ook de onderafdeelingen doen niets om leden bij te winnen in den club.
21. *Ledeberg Club*. Ledenverlies door de aansluiting der bakkerij aan de boekerij; ook Zaak Lootens.
22. *Lotelingen*. Nog geen ondervinding.
23. *Vooruit*. De leden aanwinst is door goed brood en andere artikels welk voordelig zijn; ook door de strijd voor de werklieden.
24. *De Werkman*. Leden verlies is veroorzaakt door de aansluiting bij de partij; en Volksbelang.
25. *Meenen*. Leden verlies. Herbergierkwesties; geen eigen lokaal.
26. *Ninoven*. De vervolging der fabriekanten.
27. *Voorwaarts M[eeenen]*. Propaganda voor bakkerij en eigen lokaal.

[VII-XII]

3de

WAARIN BESTAAN UW WERKZAAMHEDEN VAN 'T AFGELOOPEN JAAR?

1. *Wevers*. Tijdens werkstakingen schriften verspreiding; bespreking der algemene werkstaking; Meenen maatschappij gesticht; Brugge en Wetteren mislukt; in Frankrijk briefwisseling tot ondersteuning des strijd en werk voor de werkloozen te bekoomen.
De maatschappij heeft in 1886 4 werkstakingen gehad.

1886 Janu[ar]y: Heyman:	3.400 frs.
Augustu[s]: Benoit:	1.040 »
October: Morel:	210 [»]
» : Benoit:	200 [»]
	<hr/>
	= 4.850 [»]

1887 Janu[ar]y: De Coster Rousseau:	2.400 verloren.
» : Vander Haeghen:	200 gewonn[en].
April: Heyman:	2.200 verloren.
Mei: Baertsoen:	3.800 »
	<hr/>
	= 8.600

2. *Katoenbewerkers*. Schriften verspreiden; meeting in en buiten de stad; in betrekking met Aalst, Teemsch en 't Noorden van Frankrijk; 4 werkstakingen gehadt sedert 86, waarvan 2 verloren.
3. *Vlasbewerkers*. 33.650 omzendbrieven verspreidt; 3 Meetings; Lokeren, Kortrijk, Doornik, Brugge, Rijssel, Tourcoin[g], Engeland betrekkingen; aan Werkstaking O[nkosten] Vervolging: 894,80; verder

- deelgenomen aan Congressen; boek over vlasspinnen en abonnement op 't blad *La commerce et l'industrie*.
4. *Metaalbewerkers*. Oproep in en buiten Gent; bijwonen der congressen; ondersteuning aan werkstakingen enz.
 5. *Meubelmakers*. Affichen vreemde steden; Meetings in de stad, in betrekking met andere steden, stichten te Leuven enz; geen werkstaking.
 6. *Houtbewerkers*. Oproepen in afzonderlijke gebuurten; betrekkingen met andere steden.
 7. *Sigaremakers*. 4 oproepen, 2 maal in Geeraardsbergen; [betrekkingen met andere steden]; geen werkstakingen.
 8. *Dokbewerkers*. Oproepen en verspreiding van schriften; in Brugge, Antwerpen en Terneuzen onderhandelingen met de vakgenooten. Het totstaand brengen van zelf werk aan te nemen; 3000 frs. materiaal; In den strijd hebben wij 20 tal onzer mannen zien in het gevang geraken.
 9. *De Voorbereidende Werkers*. Oproepen en schriften; ondersteuning aan 2 slachtoffers.
 10. *Velbewerkers*. Oproepen; getracht in Eekloo iets te doen, maar daar uit vrees geen hulp bieden.
 11. *Schoenmakers*. Niets gedaan bij gebrek aan een bestuur.
 12. *Metsers*. Oproepen in stad en rond de stad, zoals op Ledeberg, Gentbrugge.
 13. *Vrije drukkers*. [Oproepen in stad] Werkzaam deel aan de kiesstrijden voor werkrechtensraad en Gemeente; in November een Vakblad gesticht; Goed onthaald.
 14. *Steen- Marmerbewerkers*. Oproepen en in betrekking met Brussel en Walen, plaatsen waar het meest van ons werk gedaan word.
 15. *Moed en Vlijt. Staatsbedienden*. Door den propagandclub Ledeberg Meeting; geen omzendbriefkens of meetings door ons gebrek aan sprekers.
 16. *Moysons*.
 17. *Vereenigde Werklieden*.
 18. *Vrijdenkers*. Schriften verspreiden; bijwonen der Congressen; hulpverlening aan Vrije Huwelijke; geboortens en begravingen 2.
 19. *Wij willen recht voor Allen*. Verspreiding des blad Vooruit, Landbouwer, kiesmanifesten enz; ook Laarne, Destelbergen, Wondelgem, Evergem bezocht.
 20. *Gentsche Club*. Veel beslissen en weinig kunnen doen, gebrek aan geld; laatst nu veel verbeterd; administratiekosten af; frs 200 boeken gekocht, kas enz.
 21. *Ledeberg [Club]*. Schriften verspreiden; 11 Meeting Gentbrugge en 5 Ledeberg; aankoop van boeken enz.
 22. *Lotelingen [Club]*. [Schriften verspreiden]; liedjes, Meeting; ondersteuning aan die welk nu in 't leger zijn.
 23. *Vooruit*. [Schriften verspreiden]; oprichten van 2 nieuwe apotheken bij die een welk bestond; uitbreiding des kleeuwinkel; schoenwinkel; koolmagazijn; Lusthof; aankoop lokaal N 2; stichten eens

bonds van samen aankoop enz. enz.

24. [*Ledeberg*] *Werkman*. Kolen-broodverkoop; schriften verspreiden.
25. *Meenen*. Schriften verspreiden; Congres; Rouselaere; onderhandeling Wevers in Roubaix; ondersteuning aan een strijdend lid; in *Lokaal Voorwaarts*.
26. *Ninove*. Vele vergaderingen, ook in open veld om niet vervolgd] te worden; 2 leden in strijd gewonnen.
27. *Meenen Voorwaarts*. Nog maar gesticht.

[XIII-XIV]

4de vraag

HOE IS DEN GELDELIJKEN TOESTAND?

1887

December in kas

1. *Wevers*. December 1885 was in kas 1211,68.
 ontv. 86 = 12.702,93 1887 = 14.567,00 uitg.
 uitg. 10.527,07 12.460,00 ontv.
 over 2.175,86 te kort 2.107,00
 W[eerstandskas] 900,00
 Z[iekenbeurs] 1300,00
2. *Katoenbewerkers*. Strijden: Parmentier gewonnen wij; Bracq, w[ij] gew[onnen]; bij De Smet Guequier wij nederlag. Dit had voor gevolg dat wij een te kort hadden op einde 1886 van 900 frs en wij nu in bezit zijn van in kas [1886] z[ieken] f[onds] 2475 frs en nu nog
 W[eerstandskas] 2271,00
 Z[iekenbeurs] 2200,00
3. *Vlasbewerkers*. De uitgaven was 3.417,52 voor verschillige; in 1886 was de inkas 2465.15 en nu in kas 4333,41
4. *Metaalbewerkers*. De in kas was 1886 : 955 frs en nu in kas van Vooruit 2100,00
5. *Meubelmakers*. [in kas 1886]: 700, nu 100 frs min veroorzaakt door de aankopen voor hun winkel van gereedschapstuks; de inkas nu 600,00
6. *Houtbewerkers*. Daar wij ondersteuning geven aan de verschillige werkstakingen is de kas niet goed voorzien; nu 150,00
7. *Sigaremakers*. In kas 1886: 800 frs en nu in kas 1000,00
8. *Dokbewerkers*. De inkas was in 1886 515 frs en nu in kas waarde 3000 frs material en 270,00
9. *De Voorbereidende werkers*. De geldelijken toestand in evenredigheid het getal leden is goed ?
10. *Velbewerkers*. [De geldelijken toestand] is goed; de kas is nu 475,00
11. *Schoenmakers*. [De geldelijken toestand] in 1886 was 20 frs en nu 270,00
12. *Metsters*. Den geldtoestand is goed; de in kas nu 226,50

13. <i>Vrije Drukkers</i> . [Den geldtoestand] hopen wij door ons Vakblad te verbeteren	23,00
14. <i>Steen- Marmerbewerkers</i> . Geen geld in kas daar de oprichting nog al redelijk was gekost heeft.	
15. <i>Moed en Vlijt. Staatsbedienden</i> . Wederstand en Ziekenfonds	85,00
16. <i>Moysons</i> . De in kas was 1886 2637,07; De ontvangst is 1887 de somme van 4629,87, uitgaven 4315,58; De in kas is nu	2940,00
17. <i>Vereenigde Werklieden</i> . Toestand zelfde van verleden jaar: 4 actien min 29,60 is	370,00
18. <i>Vrijdenkers</i> . Door de twee overlijdens welk 125 ieder begravingskosten is ons toestand niet al te goed; nogthans nog in kas nu	110,00
19. <i>Wij willen Recht voor Allen</i> . De inleg voor was 0,25 in de week en nu 0,15 en dit is nog te veel.	
20. <i>Gentsche club</i> . Zelfde toestand, niets in kas, altijd geld te kort voor propagande.	00,00
21. <i>Ledeberg [Club]</i> . Verleden jaar 52,51 schuld. Onze uitgaven dees jaar was van 324,75; de inkas is nu nog	6,44
22. <i>Lotelingen</i> . Onze inrichting heeft nog al wat gekost. Nu bestolen door een bestuurslid (Van Acker) voor de somme van rond 70 frs.	200,00
23. <i>Vooruit</i> . Toestand is goed; toch door de vele en spoedige nieuwe inrichtingen kort op elkander is er schuld.	
24. <i>Werkman</i> . [Toestand is goed.]	
25. <i>Meenen</i> .	
26. <i>Ninove</i> . In kas 1886: 175 frs; nu in kas	450,00
27. <i>Voorwaarts</i> . Beginne.	

[XV-XVIII]

sde vraag

HEBT GIJ NIEUWE PLANNEN OM DE VEREENIGING TE DOEN BLOEIEN EN NIEUWE LEDEN TE WINNEN?

1. *Wevers*. Bestuur aangenomen om de inleg te vermeerderen welk zoude dienen tot ondersteuning der leden wiens fabriek verhuisd of bij ongeluk anders; niet veel kans dit.
Propagande op den buiten waar er fabrikanten van de stad zicht geplaatst[t] hebben; ook een vakblad ware wenschelijk.
2. *Katoenbewerkers*. Een commissie samengesteld uit alle fabrieken; een spinkundig zelf-onderricht; den wensch van een Vakblad te hebben.
3. *Vlasbewerkers*. Van gedacht voor ziekenfonds bij te stichten, en de leden te verplichten de vergadering bij te doen wonnen om hen te ontwikkelen.
4. *Metaalbewerkers*. De Ziekebus bij den bond aan te sluiten; stichten eener boekerij; enkel aankoop van boeken die over het vak handelen.

5. *Meubelmakers*. Alles in het werk stellen om de schrijnwerkers bij de partij aan te sluiten; daardoor ook ledenaanwinst; bond stichten in Luik.
6. *Houtbewerkers*. Gedacht is om hulp in te roepen van vreemde sprekers om zo misschien leden te winnen.
7. *Sigaremakers*. Het stichten van een bond; en oprichten van een samenwerkend werkhuis.
8. *Dokbewerkers*. Met vast besluit de uitbreiding van zelf-werk te ondernemen.
9. *De Voorbereidende W[erkers]*. Samensmelting der leden in Wevers en katoenbewerkers.
10. *De Velbewerkers*. Werking om verschillende kleine vereenigingen te zamen te doen werken; eenige leden hevig tegen dit; in de hoop der geldverdeeling.
11. *Schoenmakers*.
12. *Metsers*. Zoveel mogelijk in en rond Gent oproepen doen.
13. *Vrije Drukkers*. Oproepen overal [waar] kans is om leden te winnen en te ontwikkelen.
14. *Steen- Marmerbewerkers*. Oproepen rond Gent en elders waar ons werk gedaan wordt; voornaamentlijk zie met die plaatsen waar men goedkoop werkt.
15. *Moed en Vlijt-Staatsbedienden*. Niets bij gebrek aan bekwam[e] mannen.
16. *Moysons*.
17. *Vereenigde Werklieden*.
18. *Vrijdenkers*. De kinderen en ouders der eerste communicanten op feesten te vergaderen; verspreiding van schriften aan kerken enz.
19. *Wij willen Recht voor Allen*. Geven van congres voor den strijdpenning; ten minste eens in de maand de leden te verplichten in den zomer buiten pr[o]p[agande] te maken.
20. *Gentsche club*. Werking regeling des arbeidswet; ondercluben bij en met ons te doen werken; leeskring helpen nieuwe sprekers en schrijvers te vormen.
21. *Ledebergen [club]*. Voordrachten geven op vergaderingen en voorts schriften verspreiden.
22. *Lotelingen*. Met dubbel moed te werken.
23. *Vooruit*. Voor de Ontwikkeling meer dan vroeger te zorgen; kosteloze doctor en medecijn; Aardappelen, Vleesch enz. enz. zelf te verkoopen.
24. *Werkman*.
25. *Meenen*.
26. *Ninove*
27. *Voorwaarts*. Samen verbruik uit te breiden.

6de vraag

[XIX-XX]

WELK WAS HET PLAN VERLEDEN JAAR EN ZIJT GIJ ER IN GELUKT?

1. *Wevers*. Het stichten van maatschappijen buiten Gent; dit is niet gelukt; ook het tegenhouden van werkstakingen is mislukt.
3. *Vlasbewerkers*. Al het mogelijke gedaan voor een beweging om minder te werken; dit is mislukt; ook poging voor een vakblad; den overlast van de mannen daartoe in staat heeft dit belet.
23. *Vooruit*. Oprichten van apotheeken en andere nieuwe magazijnen, welk gelukt is.

7de vraag

[XXI-XXII]

SCHAT HET GETAL WERKLOOZEN UWER VAKGENOOTEN
ZOO NA MOGELIJK.

1. *Wevers*. Leden zonder werk: 150; doorgaans nu 2000 z[onder] w[erk]; Gent en Ledeberg kan ruim 4000 wevers plaatsen.
2. *Katoenbewerkers*. [Leden zonder werk]: 51 l.
3. *Vlasbewerkers*. [Leden zonder werk]: 500.
4. *Metaalbewerkers*. [Leden zonder werk]: 10 %. In evenredigheid zijn er altijd meer onvereenigde zonder werk; daar wij elkander als kan er in helpen.
5. *Meubelmakers*. 45 z[onder] w[erk]
6. *Houtbewerkers*. ([Zonder werk] 10 l[eden]
7. *Sigaremakers*. [Zonder werk] 5 l[eden]
8. *Dokbewerkers*. Het getal werkloozen is niet te bepalen daar er vele niet van het vak-zijnde werklieden welk zonder werk zijn het onze gedeeltelijk inneemen.
9. *De Voorbereidende W[erkers]*. [Het getal werkloozen] is O bij ons weten.
10. *Velbewerkers*. [Het getal werkloozen] is omtrent 100.
11. *De Schoenmakers*. Werkloozen veel die maar een gedeelte der week w[erken]
12. *Metsers*. [Werkloozen] groot: 1000.
13. *Vrije Drukkers*. [Werkloozen] is niet groot: 5.
14. *Steen-Marmerbewerkers*. werkloozen: 40-tal.
15. *Moed en Vlijt-Staatsbediende*. Geen werkloozen.
16. *Moysons*.
17. *Vereenigde Werklieden*.
18. *Vrijdenkers*. Het getal werkloozen leden 25 geschat welk in verschillende nijverheden werkten.
23. *Vooruit*. [Het getal werkloozen is groot] welk meest lid zijn van een vakvereeniging.
25. *Meenen Wevers*. [Het getal werkloozen] is groot.
26. *Ninove*. [Het getal werkloozen]: 500.

8ste vraag

[XXIII-XXIV]

TOESTAND DER NIJVERHEID.

1. *Wevers*. Slecht; Fabrieken naar den buiten verhuisd en nog in de toekomst; voorwendsel: niet kunnen concurreeren; op de vereeniging is dit een zeer slechte indruk.
2. *Katoenbewerkers*. In Gent en Noorden van Frankrijk vooruitzicht op beternis; bijzonderste strijd is ook om bekwame en rechtvaardige meester-gasten.
3. *Vlasbewerkers*. Tamelijk voldoende werk; reglementen drukkender; vermindering van loon; dit eens op een botsing uitkomen.
5. *Meubelmakers*. Niet al te best; dit is nadeelig voor de vereeniging.
6. *Houtbewerkers*. In den zomer redelijk; in den winter slecht.
7. *Sigaremakers*. Slapte in den handel; dit is ongunstig.
8. *Dokwerkers*. Den handel scheen te verbeteren door de vele schepen welk niet gewon ware en niet kosten vroeger ten onze binnen komen.
9. *De Voorbereidende W[erkers]*. Ons toestand is verslecht, daar die geheel te zamen gaat met de katoennijverheidstoestaan.
10. *Velbewerkers*. Toestand slecht; nu een weinig verbeterd met de val der fabriek Boré te Eeckloo.
11. *Schoenmakers*. Door de vreemde groote winkels die hun werk elders doen maken en hier verkoopen is dit nadeelig voor ons en 't vooruitzicht is slecht.
12. *Meisiers*. Toestand verslecht van jaar tot jaar; in den zomer meer zonder werk; de oorzaak daarvan is het entreprisewerk.
13. *Vrije Drukkers*. [Toestand] redelijk wat werk betreft; de loonen zijn zeer verschillend; gemiddeld rekenen 0,30 per uur.
14. *Steen-Marmerbewerkers*. Veel werk maar dit komt van elders waar de bazen den arbeid goedkooper hebben.
15. *Moed en Vlijt-Staatsbedienden*. De slechten toestand der nijverheden oefenen bij ons weten niets op ons werklieden toestand uit.
16. *Moysons*.
17. *Vereenigde Werklieden*.
25. *Meenen-Wevers*. Alles voorspeld niets anders dan nog den toestand te verslechteren.
26. *Ninove*. Uiterst slecht.

[XXV]

ALGEMEEN VERSLAG OVER DEN TOESTAND DER WERKERSVERENIGINGEN TE GENT.

Doel: Het Gentsch Midden-Comiteit heeft in de zitting van 7 xbr. 87 besloten de volgende vragen te stellen aan al de Werkersvereeningen van Gent. Dit besluit verscheen in het Dagblad Vooruit van 9 December.

Het doel van dit besluit was eene statistiek te bekomen van de werkin-

gen der verschillende maatschappijen, en vooral uit de werkingen en hun uitslagen te kunnen oordeelen wat er diende gedaan, herhaald, gewijzigd te worden in die werkingen om de partij nog meer uit te breiden en haren invloed op de werklieden te vergrooten. Geen oogenblik was geschikter als nu, terwijl er eene windstilte in de beweging is. Zoo een overzicht was vooral noodig na de koortsachtige spanning waarin wij door verschillende ras opeenvolgende gebeurtenissen verkeerd hadden. Na de doorstane schokken moesten we weer onze positie inemen en versterken voor de toekomst, iets wat ons slechts mogelijk was als we goed op de hoogte van den waren toestand der verschillende regimenten gebracht waren.

De maatschappijen hebben dat tamelijk goed ingezien en op enkele uitzonderingen na goed en volledig geantwoord. In 't slot van ons verslag zullen wij daarover spreken. //

[XXVI]

Uit het verslag blijkt dat de partij in 1885 circa 6.000 leden telde; in 1886 klimt dit getal tot op 9.000 leden terwijl het 1887 terug daalt tot op 8400 leden. In 1886 worden er 5 nieuwe vereenigingen gesticht met een gezamentlijk ledental van 531 leden en in 87 ontstaan de Vrije drukkers[ers] vereen[eging], Steen en marmerb[ewerkers], en Moed en Vlijt met een ledental van 159. Wat valt hieruit op te maken: dat de partij vergeleken bij het jaar 87 tegen 85 ruim 2400 leden versterkt is. Wel is waar was dit getal grooter in 1886 maar hier dienen we een oogenblik stil te staan en de oorzaken daarvan na te gaan. De oorzaken van dien snelle aangroei in ledental vinden wij in de werkstaking der grasfabriek, die een schitterende triomf was voor de werkersbeweging hier in Gent. Ziehier wat de katoenbewerkers er op antwoorden:

2e. Op het einde van 1885 en begin van 1886 brak de werkstaking los bij Parmentier-Van Hoeghaerde en Cie (Grasfabriek); gedeeltelijk uit overtuiging en ook uit baatzucht *sloten zich alle de werkstakers aan bij de vereeniging*; de triomf door de vereeniging behaald wakkerde nog andere vakgenooten aan om zich te vereenigen. ^a

Die rede is doorslaande maar echter meenen wij dat ze nog versterkt wordt door latere voorvallen zoals het zenden van 10.000 brooden naar het Wahlenland tijdens de werkstaking aldaar. Het gevoel van solidariteit was in de werklieden opgewekt door de behoefte aan vreemde hulp die ze tijdens hun eigene strijd ondervonden hadden en omdat het nu enkel Vooruit was, die in staat was in zoo ruime mate de hongerige werkstakers te ondersteunen, was Vooruit in dien oogenblik de liefde van duizende werklieden; iedereen wilde er deel van maken; iedereen was van gedacht dat de werkersver-

[XXVII]
eenigingen // nu onoverwinbaar waren. Alle vereenigingen troken van die gebeurtenissen profijt. De Vlasbewerkers vervierdubbelde op enkele maanden. De wevers wonen 900 leden en vermeederde het ledental op enkele maanden tot 3.000. Juist nu dit blind vertrouwen in de vereeniging, of

(a) opgeplakt knipsel uit het verslag der katoenbewerkersvereeniging.

om juister te zeggen, het verkeerd opvatten van het doel der vereeniging; te weinig kennis van de ware macht der maatschappijen-weerstandskassen, was de schuld van eene reactie onder de werklieden zelve. Verscheidene werkstakingen werden roekeloos aangegaan, op slechte tijdstippen, met onvoldoende hulpmiddelen enz., en mislukten. Vandaar ontmoediging, soms bitterheid tegen besturen of iets dergelijks. De wevers denken er over als volgt.

(Antw. 2de vr.) Ten gevolge der meenigvuldige werkstakingen die in 86 en 87 zijn uitgebroken en deze gevalen de geschikste zijn om de werklieden het nut der vereeniging te doen begrijpen, heeft het bestuur natuurlijk der gelegenheid gebruik gemaakt om de vereeniging zooveel mogelijk leden te doen winnen of het mogelijk is geweest. Het spreekt van 't zelfs dat deze aangeworvene leden *geen overtuigde personen* waren en die naar de werkstaking het hun waarschijnlijk te kostelijk is gevalen om langer lid te blijven. ^a

Ontleden we dit goed dan wil zulks zeggen: een groot deel werd lid met het oog op den onderstand tijdens de werkstakingen, die naar hun inziens spoedig moesten uitbreken. Overal toch zijn er talrijke grieven, zulks betwist niemand, maar toch is het nutteloos het werk te staken, op oogenblikken en in voorwaarden die niet de minste kans van lukken aanbieden. Veel verstandiger is het in dergelijke gevallen te wachten, zich uit te rusten en nieuwe krachten te verzamelen voor eene versche attaque. Die leden, of toch een groot deel zeggen de wevers, waren geen overtuigde personen; dat wil geheel duidelijk zeggen: eens de werkstaking mislukt hielden [XXVIII]

ze op lid te blijven // en lasterde soms nog de partij en de vereeniging op den hoop toe.

Wij hebben nu gezien wat de rede was van den plotselinge aangroei der vak en andere vereenigingen. *Mislukte werkstakingen* mogen wij nu als een der bijzonderste oorzaken beschouwen van eene gedeeltelijke terugwerking. Hier rijst voor velen eene vraag op. Waarom lukten de werkstakingen zo gemakkelijk niet meer als vroeger? Iedereen die hier te Gent de beweging heeft willen nagaan kan daar gemakkelijk op antwoorden en wij vatten het in een volzin samen: *het begin van organisatie die wij bij al de Reactionnaire elementen tegenover onze werkersorganisatie [zien]*. Hetgeen de wereld door op grote schaal gebeurd, namelijk het internationale verbond ^b der bezitters om de werkersbeweging te dempen, heeft men hier te Gent gemakkelijk kunnen waarnemen. Daags na het uitbreken der werkstaking van Casier lazen we reeds in dagbladen aan hoeveel per spil dien fabrikant schadeloos zou gesteld worden voor de verliezen door de werkstaking geleden. En dien onderstand genoot hij van wege zijne confraters, zoo liberale als katholieke. Opmerkzaam was het hoe dit voor de eerste maal gedaan werd, of ten minste was het voor zoover wij weten de eerste maal dat zulks openlijk door de bladen werd bekend gemaakt. De werkersvereenigingen rond „Vooruit” gegroepeerd waren een gevaar gewor-

(a) opgeplakt knipsel uit het verslag der weversvereeniging.

(b) Doorgeschrapt: de samentrekking van alle.

den voor de fabrikanten en van dan af werd er niets meer gespaard om ons te dwarsboomen en als het kon „Vooruit” te verpletteren. Opvolgentlijk zien wij geheel de *drukpers, liberaal, katholiek* en onpartijdig als op commando de vuigste laster, de onbeschaamdste leugens neerschrijven. Dezelfde pers verricht goed haar werk tijdens de *tendance* processen, die ons door [XXIX]

de burgers worden aan // gedaan. De politie word uitgezonden om loonbedervers op te zoeken en te beschermen, en van het uitschot der Gent-sch[e] werklieden richt men een bond op, onder bescherming van de politie en 't patroonschap der fabrikanten om overal op de fabrieken enz. de anti-social[istische]propaganda aan te vatten, door beloften en bedreiging de werklieden van ons af te rukken, om ze in geval van weigering broodeloos te stellen en te vervolgen.

De vermindering ^a in ledental wijten wij toe aan het mislukken van twee tegelijk uitgebarsten werkstakingen, namelijk bij Huisman-Bulcke en Cesar Debaerdemaecker ¹ waardoor onze kas uitgeput geraakt[e] en ons nog bovendien in schulden staken bij andere maatschappijen en dan nog onze leden niet konden voldoen want het getal werkstakers was ten getalle van 33 leden.

Het werk der werkstakers werd onderkropen door andere werkloozen van wijd en zijds en zoo waren er veele verplicht werk te zoeken bij andere bazen, hun lidboekje en kaart in hunne tegenwoordigheid te scheuren, in een enveloppe te steken en naar de maatschappij te zenden. ^b

... ook de schrik en 't bekrompen oordeel van veel personen d[i]e denken met hunne vereeniging getrouw te blijven te zullen op hun werk vervolgd worden of in geval van werkverlies zoo ligt niet elders te zullen kunnen binnen geraken. ^c

Die vrees bij de werklieden welke op het eerste zicht ongewettigd kan voorkomen bewijst niettemin dat de moucharddienst op breeder voet werd ingericht en medehielp de niet-overtuigde leden aan 't wankelen te brengen, en er eenige van ons af te trekken. Een blad, de *Kaarsendomper* ² werd door de fabrikanten ondersteund en ziet nog heden het licht. In navolging

(a) Doorgeschrapt : Het verschil.

(b) Opgeplakt knipsel, waarschijnlijk uit het verslag van de dokwerkersvereniging.

(c) Opgeplakt knipsel ; zelfde handschrift als het verslag der weversvereniging.

(1) Hier worden twee scheepsagentenfirma's bedoeld : De Baerdemaecker uit de Fiévéstraat en Huisman & Bulcke op de Dok (Zie *Wegwijzer der stad Gent 1887*, p. 494).

(2) De naam „Kaarsendomper” is kennelijk een spotnaam. Steeds onder deze naam polemiseerde „Vooruit” in die dagen heftig met dit krantje. Waarschijnlijk werd er „De Lichtstraal” mee bedoeld. Dit blad verscheen voor het eerst op 6 november 1886 en kondigde zich aan als resoluut anti-socialistisch. Het werd de voorloper van het christen-democratisch dagblad „Het Volk”. (zie hiervoor Voordeckers E., *op. cit.*, p. 332).

van Vooruit stichtte men eene kapital[istische] broodbakkerij, die nu reeds eene werkstaking voor loonaftrok had te doorworstelen. //

[XXX]

Vooruit werd echter niet getroffen; bij duizende werklieden heeft hij al zijnen invloed en *prestige* behouden. Slechts de maatschappijen wiens social[istisch] karakter min duidelijk afgeteekend was verloren eenige leden, iets wat ten volle bewijst dat de samenw[erking] zooals ze door ons beoefend word, ingang heeft gevonden en het de werklieden van dag tot dag helderder in het hoofd word dat er tot hunne redding iets meer dient gedaan te worden als broodbakken. De woede der Reactie is waarlijk door die mislukte pogingen ten toppunt geklommen in zoover dat ze na de uitgaven, de politieke richting, alles enfin in „Vooruit” te hebben bekriticeerd het zoover drijven de maatschappij te willen treffen in den persoon van haren gérant, E. Anseele, door dezen laatsten als *dief* uit te geven. Ook dit middel zal mislukken: door de algemeenheid der leden is het besluit genomen het dompersblad die dezen laster drukte te vervolgen.

Dit alles hebben wij aangehaald om die zoogezegde terugwerking uit te leggen en om te toonen dat we niettegenstaande die menigvuldige aanvallen sedert 1885 met 2400 leden geklommen zijn, een respectabel cijfer, de omstandigheden in acht nemende.

Voor wat het ledental der partij aangaat moeten wij nog een woordje reppen over de propagandacub in 't bijzonder. Die vereeniging welke de ziel der partij moet zijn heeft ook haar ledental zien afnemen. Wel is waar is dit veeleer aan verschillende bijzaken toe te schrijven in 't verslag vermeld, zooals gebrekkigen dienst der boden en uit de slechte inrichting van den club, waaronder de hooge administr[at]iekosten mogen gerekend worden, sprout ook zijne gedwonge werkloosheid voort. Maar hier rijst weeral [XXXI]

de // vraag op. Waarom was de club slecht ingericht en daardoor tot werkloosheid gedwongen? Wij gelooven dat de aandacht van de partij van die vereeniging gedurende eenigen tijd is afgetrokken geweest. De rol immers die hij vervulde gedurende de opvolgende werkstak[ingen] enz. was van tweeden rang, en al de verstand[elijke] en mater[iële] krachten hebben zich gedurende eenigen tijd samen getrokken op die feiten. Nu echter dat alles betrekkelijk rustig is, is het ook meer dan tijd aan die vereeniging te denken, haren vorigen bloei trachten te doen herleven en haar ledental te verdubbelen. Wij zullen verder daarover de propagandecub hooren spreken.

Gaan we nu over tot de werkzaamheden der verschillende vereeniging[en] en zien we daarna wat er zou dienen gedaan te worden in 't belang der partij. Raadplegen wij de verslagen en dan vinden wij als bijzonderste werkzaamheden het verspreiden van briefjes, manifesten, enz. ter gelegenheid van werkstakingen, aankondigen van algem[eene] vergaderingen enz.. De Vlasbewerkers meldden in hun verslag dat ze niet min dan 33.680 omzendbrieven hebben rondgedeeld. Dit getal is groot. Iedereen zal het bekennen en nogtans bleven de oproepen onbeantwoord en de uitslagen waren nietig in vergelijking met de aangewende pogingen. Dit is sprekende over 1887. In 1886 echter was eene aankondiging in het blad voldoende

om op eenen oproep eene proppensvolle zaal uit te lokken en leden te winnen.

Door de Wevers, Vlasbew[erkers], Sigarenmakers hebben mislukte pogingen aangewend om elders vakbonden in te richten. Slechts te Meenen is er eene Weversmaat[schappij] tot stand gekomen, welke nu voor den oogenblik bestaat. De meubelmakersbond hielp eene vakvereening stich-

[XXXII]

ten in Leuven en door vele pogingen gelukte zij erin een belgische // federatie te stichten van de verschillende meubelmakersverbonden des lands.

Over 't algemeen gezien meenen de verschillende vereeningen dat ze met hunnen propagandemiddelen weinig of niets gewonnen hebben en waaraan schrijven zij de rede toe. De Vlasbewerkers zeggen het volgende.

... omdat de vakvereening *geen oogenblikkelijk voordeel geeft*, ook het lage peil der ontwikkeling der vakgenooten en den betrekkelijken goeden toestand der nijverheid. ^a

Hier moeten wij eene bijzondere melding maken van de metaalbewerdersbond wiens eigenhandig verslag wij gemeend hebben te moeten inlaschen, omdat hij bijzonderlijk goed vooruit is gegaan.

In het begin van 1886 werd weder een oproep gedaan welke een honderdtal leden medebragt en die na verloop van zes maanden aangroeide tot 350 leden. In deze toeloop kwamen ook allerhande karakters en onontwikkelde lieden. Het bestuur, bijgestaan door de ontwikkelde als ook de socialistische propagande in Gent hielp mede dezelve te ontwikkelen en diegenen hier niet voor vatbaar verlieten langzamerhand de maatschappij maar werden steeds door nieuwe leden vervangen. Alhoewel de gentsche metaalbewerders grieven en ^b onrecht aangedaan wierden, welke zij aan de werkcommissie blootgelegd hebben, werd de bond gespaard van werkstaking; ook werd dit laatste geenszins aangemoedigd of uitgelokt. In dezelfde plaats ondersteunden zij de stakingen van andere steden en vakken, zooals de staking in Ensival, Cobertange, Amerceau, Aalst, Geeraardsbergen enz., wevers en spinners van Gent (Grasfabriek, Smet-Guequier, Baartsoen enz.), welke gezamentlijk de som van 600 franks overtroffen. Niemand vroeg om onderstand of bijdragen zonder voldoening, boven 500 franks in 2 jaren aan de werkliedenpartei, kreeg de boekerij 47 franks, harmonie en vrouwenvereening //

[XXXIII]

ook hun aandeel enz. Bij al deze ontotale uitgaven bleef den bond nog in kas de som van 2.100 franks, welke in de samenwerkende maatschappij Vooruit op intresten is aangelegd. Wat er voor de gentsche metaalbewerders veelbelovend is zij de landelijke vakbond, welke het mag tot hun eer gezegd worden zijn ontstaan grootelijks aan hun te danken heeft, wiens zetel te Brussel is en met Kerstdag

(a) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de vlasbewerdersvereniging.

(b) Bijgevoegd in andere inkt: 1887.

zijn tweede congres houdt waar Gent telkens met 3 afgevaardigden vertegenwoordigd is geweest. Ook zijn wij voornemens ^a tot bloei des bonds de ziekenbeurs der vereenigde metaalbewerkers bij den bond aan te sluiten. ^b

De cigarenmakers:

B. Dat de werklieden over het algemeen genomen te weinig verdienen voor het betalen der inleggelden welke als lidmaatschap der vereeniging geëischt worden.

C. Dat vele werklieden door het mislukken van vroegere werkstakingen *geen hoop hebben in de macht der vereeniging* en vele daardoor in een slaafschen en onverschilligen toestand zijn gebracht waarin zij blijven berusten. ^c

De velbewerkers:

Eenige onzer zonder werk zijnde leden hebben [wij] naar Eecloo gezonden daar het juist die ^d stad is dat de hevigste concurrentie doet aan de gentsche velbewerkers door de kleine loonen die aldaar betaald worden; dat was dan ook de schuld dat onze mannen daar niets konden verrichten: de werklieden van die fabriek waren te bang, zelfs van volledige inlichtingen tegenover het loon en over de manier van werken. ^e //

[XXXIV]

De schoenmakers:

Wij schrijven de weinige vooruitgang toe ten 1sten dat verscheidene stielgenoten meenen benadeelig[d] te zijn *door de samenwerking*; ten 2den dat wij geen regelmatig bestuur kunnen krijgen; ten 3den en ook gedeeltelijk toe te schrijven aan werkgebrek om nog van het karig loon 25 ctm. ter week in te leggen. ^f

In die eenige regels hebben wij de voornaamste redenen waarom de pogingen om leden te behouden of bij te winnen mislukten. De vlasbewerkers wijzen op de weinige ontwikkeling hunner stielgenoten en den iet of wat meerdere en aanhoudende vooruitgang van meubelmakers, metaalbewerkers, enz. geven hun daar gedeeltelijk gelijk. Die vereeningen groeiden niet zoo snel aan maar ondervonden ook die hevige terugwerking niet in 1887, bij de Vlasbewerkers waargenomen. Het niet geven van oogenblikkelijk voordeel waarop de vlasbewerkers wijzen is slechts het gevolg van dien

- (a) Doorgeschrapt: hebben ... gevoegd.
- (b) Opgeplakte knipsels uit het verslag van de metaalbewerkersvereniging.
- (c) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de sigarenmakersvereniging.
- (d) Doorgeschrapt: in [die stad].
- (e) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de velbewerkersvereniging.
- (f) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de schoenmakersvereniging.

lagen trap van ontwikkeling die de werklieden niet toelaat iets verder te zien in de toekomst, die noodzakelijk eischt dat ze zich verdedigend inrichten tegen alle loonafrokken, nieuwe reglementen enz.... andere wisselvalligheden die de toenemende ontwikkeling der groot-industrie noodzakelijk na zich sleept.

De weinige ontwikkeling der fabriekswerklieden blijkt dus de groote oorzaak dat de arbeiders geen gehoor geven aan de roepstem der vereenigde stielgenooten, zelfs daar waar ze tamelijk vrij zijn. We keeren daarop terug.

Het verval van sommige stielen te Gent blijkt hier ook niet vreemd [XXXV]

te zijn aan // dien betrekkelijk geringe vooruitgang. Het verhuizen der fabrieken naar den buiten voor de wevers, het wegwijnen van het ambacht der velbewerkers, de crisis in 't algemeen die lage loonen voor gevolg heeft, oefent dus ook een zeer nadeeligen invloed uit op de vakvereeniging. De broodstrijd maakt loonbedervers en de lage loonen laffe, ontzenuwde, onverschillige arbeiders bij wien 0,15 tot 0,25 centiemen te veel is om wekelijks in te leggen.

Zeggen wij nu ons gedacht over de te nemen maatregelen. Iets staat vast: dat is, wil eene vereeniging bloeien, ze teeken van leven moet geven en de aandacht der werklieden op haar moet weten te trekken, de aandacht moet weten te boeien. Gebeurd dit nu? Wij gelooven neen. Al onze vakvereeningen zijn nog op den ouden leest geschoeid; voor de grooten hoop is 't programma nog besloten in dien enkele volzin: meer loon en geheel het strijdplan: werkstaking. Geheel dikwijls is de reden van de strijd Pier of Jan, de meestergast die te brutaal is enz. Wij weten wel dat het bij de meeste ^a bestuursleden helder in het hoofd is en zij gewoonlijk iets verder zien maar waar is het toch dat de groote hoop maar heel weinig bewustzijn heeft van de te voeren strijd en in 't bijzonder van de rol die de vakvereeniging te vervullen heeft. Is het waar of niet dat de besturen in sommige gevallen overrompeld worden door de leden? Is het waar of niet dat men onderstand komt eischen in de vereeniging voor gevallen [XXXVI]

waar de vereeniging meestal // niets in te zien heeft? Zeker, en de uitgaven 894,80 aan slachtoffers, door de vlasbewerkers betaald zonder eene enkele werkstaking doorworsteld te hebben, zegt genoeg. Dit halen wij aan om aan te toonen hoe weinig de rol, de roeping der vakvereeningen nog bij de groote massa begrepen word. Er bestaat eene ware leemte in de vakvereeningen of liever verscheidene leemten die zouden dienen aangevuld te worden.

Wij hebben gezien hoe de vereeningen leden winnen en ook moeten bestatigen hoe dien rassen aangroei soms een werkelijk gevaar kan worden voor onze organisaties. Hoe gebeurd het aanvaarden der leden? In vele gevallen op een oproep. Soms word een lid vlasbewerker overgegeven door zijn buurman een meubelmaker. De week nadien ontvangt het lid eene kaart en een reglement, wekelijks worden de centen afgehaald, in

(a) Doorgeschrapt : sommige.

gebracht en aangeteekend en in een geheel jaar ontmoet men het lid niet op eene algem[eene] vergadering. Enkel wanneer ze zonder werk vallen, soms nog door hunne schuld, vinden ze de weg tot de vereeniging om trok te komen eischen die dan in de meeste gevallen bereidwillig word toegestaan om, zoals men zegt, geen leden te verliezen. Zulks gebeurt in de vakvereenigingen, althans geheel zeker in sommige. Geheel zeker is zulks verderflijk. Volgens ons zou ieder nieuw lid ten minste persoonlijk zich in 't bestuur moeten aanbieden en bij zijn reglementboekje een soort van catechismus, bij gebrek aan [een] anderen naam, moeten ontvangen, waarin bijv[oorbeeld] gesproken word over het doel der maatschappij, der partij, de opofferingen die hij zich zal te getroosten hebben, streng opgesteld, hem zijne illusies ontnemende waarin hij misschien verkeerde, maar [XXXVII]

ook duidelijk de middels aanwijzende hoe er tot verbetering // is te geraken. Ook de reglementen moesten strenger en formeeler opgesteld worden. Wat zegt bijv[oorbeeld] een artikel als volgt: „Alle leden die slachtoffer vallen van hunnen moed, bewezen aan de partij, zullen ondersteund worden”. Wat is moed? In eene manifestatie gaan, daarvoor, zooals men zegt gezocht worden en eenige weken nadien dan komen zeggen: ik ben op straat, 't is geheel zeker voor in de manifestatie te gaan. Zoo zijn er talrijke gevallen die moesten voorzien worden en waarmede men moest afbreken. Ware het niet wenschelijk eens aan de vereenegde een schriftje ter hand te stellen: Hoe moet gij U gedragen op de fabriek? Allen die immers op fabrieken gewerkt hebben weten genoeg bij het propagande maken [dat het] daar soms onzinnig toegaat en eene nuttelooze waaghalzerij word. Kon dit ook in het boekje waarvan hooger gesproken is niet vervat worden?

Wel zal men hier zeggen: door zooveel strengheid zal het aanwinnen van leden nog moeilijker worden; 't is ons gedacht niet; eene goede kas alleen is soms bij machte de leden bijeen te houden en is voor de vakvereeniging ook een wezentlijk machtmiddel. Welnu, door strenge handeling zouden vele nuttelooze uitga[ven] bespaard worden die de kas ledigen en de leden wegvagen daar ze altijd met eene ledige kas staan: steeds inleggen en *niet het minste voordeel hebben behaald*.

Overigens, eene strenge vereeniging wint in prestige; iedereen gevoelt [XXXVIII]

dat er daar niet te gekscheren valt en het er ernstig naartoe gaat // Als er nu niet gedurig meer over werkstaking mag gepraat worden, welnu, dan vraagt men zich af wat er nog te doen blijft. Volgens ons zeer veel. Zeker moeten de grieven der verschillende fabrieken onderzocht worden, zelfs kunnen wij niet ontkennen dat eene werkstaking soms onvermijdelijk en niet altijd nadeelig is; enkel willen wij hier aantoonen dat daarvoor ^a niet uitsluitend de zittingen mogen ingenomen worden en er ook al eens over andere middels moeten gesproken worden die, al hebben ze geen practische uitslagen, toch agitatie verwekken en teeken van leven geven. Bijv[oorbeeld]. De fabrieken der wevers trekken naar den buiten. Gent word be-

(a) Doorgeschrapt : zulks.

dreigd met verval, met honger. Is er door de Weversmaatschappij genoeg agitatie verwekt om dit feit ^a ter kennis te brengen; zijn de oorzaken, de gevolgen er genoegzaam van aangeduid om zelfs tot in de burgerwereld, geene sympathie voor de werklieden, maar toch afkeer voor de fabriekanten in te boezemen? Wij zeggen niet dat er niets gedaan is maar wij vragen: is het genoeg met het oog op de gewichtigheid van een dergelijk onderwerp? Die vraag geven wij ter overweging!

Nu eene andere vraag. Wat doet de vakvereeniging voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling harer leden? Bitter weinig of niets. De katoenbewerkers hebben in hun verslag het punt terloops aangeraakt. Het speelt ons het niet meer uitgebreid te zien. Zij sluiten als volgt:

... voornamentlijk hebben wij te strijden om *rechtvaardige en bewakwame bestuurders - meesterknechten*.

Gedaan in zitting van 19e dec[ember] 1887.

Schr[ijver] P. Baudewijn. ^b

Is er al wel eens aan dit zoo kapitale punt gedacht in de vakvereeniging? Bij onze wete niet. Welnu, gaat de toestanden na op onze fabrieken [XXXIX]

en overal zult ge moeten bestatigen dat // er ontbreekt aan bewakwame maar niet aan tyrannieke meestergasten. Ook de onbekwaamheid van spinners, wevers, vlasbewerkers in zake van werk is in 't oogspringend. Nu dient er gezien te worden of de laffe tyranny van een meestergast niet meestal voortspruit uit zijne onbekwaamheid zelve, die hem dwingt te kruipen voor Mijnher en door 't geven van boeten, door 't nog overdrijven der strenge reglementen, in te winnen wat hij niet bezit aan bewakwame en practische kennissen der nijverheid zelve.

Dat ook dus maakt den meestergast afhankelijk en laf. Wij willen ons meester maken over gemeenteraden en meer: is het dus niet logisch dat wij als vertegenwoordigers van den arbeid ook als bewakwame arbeiders optreden en ons ook meester maken over de nijverheidsschool?

Waarom zouden de vakvereenigingen geene prijzen uitloven aan degene die daar eene onderscheiding behalen, het feest plechtig maken en aan die jonge stielgenooten eene blijvende herinnering schenken. Mogen of liever moeten wij hetzelfde niet doen met de zondagscholen of degene te kunnen aanduiden die bewakwam zijn een trap hooger te stijgen en naar de nijverheidsschool te trekken om er de lessen der weefkunde, spinkunde, werktuigkunde, algèbre, meetkunde aan te leeren? Dit onderwerp komt rechtstreeksch in verband met het antwoord der vlasbewerkers gegeven op de vraag: hebt gij nieuwe plannen voor de toekomst om uwe vereeniging te doen bloeien. Ziehier wat ze daarover zeggen:

... zijn vele pogingen gedaan ^c om een vakblad, „De Vlasbewerker”, in te richten; overlast van werk, weinig hulp was de reden dat wij

(a) Doorgeschrapt : onderwerp.

(b) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de katoenbewerkersvereniging.

(c) Doorgeschrapt : geweest.

dit voor eenigen tijd lieten varen om bij gunstiger gelegenheden dit gedacht tot werkelijkheid te brengen. ^a //

[XL]

Laat ons daar ook maar aan toevoegen de onbekwaamheid van ons eigen om een dergelijk blad op te stellen met al de noodige kennissen die daartoe vereischt worden. Het gedacht is nogtans uitmuntend. De spinners en wevers koesteren hetzelfde gedacht. Welnu, waarom zouden wij niet aanstonds beginnen en ons desnoods nog zelf op de banken der nijverheidsschool voor een jaar [te] gaan zetten?

Wij achten het ook nodig dat men in de vakvereeniging naar middels uitziet om de leden bekend te maken met de genomen besluiten. Wanneer er over ernstige kwesties gehandeld word ware het volgens ons goed, telkens een beknopt verslag daarvan aan onze leden toe te zenden of het in Vooruit te laten verschijnen al ware het maar als bewijs dat er werkelijk gewrocht word in de besturen en in de algemeene vergaderingen ernstige kwesties ter sprake gekomen zijn. Nog eene vraag. Ware het niet mogelijk een werkbureel in te richten hier in Gent? Een bureel waar men de reclamatiën zou aanvaarden voor alle vereenigingen, waar de ledenlijst voor alle vereenigingen berust, het geld der boden ingebracht word, inlichtingen gegeven enz. Dit zou voorzeker een groot administratief nut hebben en ook meer etikette aan de organisatie geven.

Wij mogen niet eindigen zonder het volgende gedacht ter overweging te geven, door vereenigde vlasbewerkers opgevat in het belang der vereeniging: //

[XLI]

... [he]bt gij nieuwe plannen om uwe vereeniging te doen bloeien en nieuwe leden te winnen en propagande te maken:

Het bestuur denkt eene soort van ziekebeurs bij de weerstandskas te voegen waar de leden kosteloos doctor en medecin zouden ontvangen in geval van ziekte. Daardoor zouden de leden vaster aan de vereeniging verbonden zijn; dan zou men hun verplichten naar [de] algemeene vergadering te koomen waardoor wij denken hun geestelijk meer te ontwikkelen, hen aan het vereenigingsleven te gewennen en hen zoo moedige strijders, goede en verlichte socialistes te maken. Daarbij, als alle leden met de zaak die wij op de voorgrond plaatsen meer bekend zijn dan zou er gemakkelijker een en dezelfde weg betreden worden.

Men ziet, het gedacht is met een goed doel opgevat en toch moeten wij ons er in beginsel tegen verklaren. Die maatregel doet volgens ons de weerstandskas in ziekenbeurs ontaarden. Het levert administratief werk op en doet langs den anderen kant nadeel aan andere elementen onzer organisatie, namelijk de ziekenbeurzen zelf. Overal klinkt het tegenwoordig:

(a) Opgeplakt knipsel uit het verslag van de vlasbewerkersvereeniging.

ik wil mij wel vereenegen maar wat krijg ik dan als ik ziek ben, zonder werk enz... en dat is dan ook de hoofdzaak. Of men nu daardoor de leden zal kunnen dwingen de algem[eene] vergadering bij te wonen is nog niet uitgemaakt. In alle geval meenen wij dat de vakvereenegingen minstens daarvan mochten bevrijd blijven. Niettemin geven wij het gedacht ter overweging en laten wij het over aan eene verdere bespreking.

Alle vereenigingen zijn het eens om te drukken op het spoedig aanvangen van de beweging voor internationale wetgeving op den arbeid. Met het oog daarop vinden wij het wenschelijk dat de meeting, over eenige [XLII]

weken besloten, gegeven word en eene commissie // benoemd word om zich bezig te houden met het zoeken naar middels om dat gedacht te verspreiden en die beweging algemeen te maken. Van nu af moet die beweging aan de dagorde staan voor de algem[eene] vergadering van al de vereenigingen en ook de propagandeclub belooft in zijn verslag die kwestie ten spoedigste op 't tapijt te brengen.

De meubelmakers zullen trachten eene ons nog vijandige maatschappij tot ons idee en tot aansluiting te overhalen.

De metaalbewerkeren hebben veel hoop^a door hunne ziekenbeurs bij den bond aan te sluiten leden te winnen; en zullen ook eene boekerij stichten gevuld met werken handelende over hun ambacht. Zeggen wij alvorens tot het slot over te gaan dat al deze kwestien op een stedelijk congres dienden besproken te worden daar er in 't comiteit altijd te veel loopende zaken aan de dagorde staan.

Daarvoor zouden wij het wenschelijk achten: 1°, dat er eene goede commissie benoemd word, gelast met de organisatie der stedelijke congressen, de bekendmakingen der datum enz... De dagorde zou van nu af moeten bepaald worden en ten minste de volgende punten behelzen:

- 1°. Herziening van de reglementen der vakvereeneg[ingen].
- 2°. Aanvaarding der leden.
- 3°. Middels bespreken om de leden te ontwikkelen en er nieuwe bij te winnen.
- 4°. Een soort van wetboek opmaken voor de algem[eene] regl[ementen] van werkstaking enz...
- 5°. De beweging voor de internationale wetgev[ing] op den arbeid.
- 6°. De nijverheidsschool.
- 7°. Een werkbureel inrichten. //

[XLIII]

Wij kunnen niet eindigen zonder te spreken over de vrije drukkersvereeniging wiens ledental gedurig aangroeit en die niettegenstaande haar kortstondig bestaan erin gelukte een blad te stichten en reeds aan de kiezingen van werkrechttersraad en gemeenteraad een zeer werkzaam deel nam. De vrijdenkersbond wiens nut ook niet te betwisten valt gaat dapper vooruit sedert de herinrichting zijner administratie. De vrijdenkersbond bestatigt

(a) Doorgeschrapd: zich samenwerkend.

met genoegen dat de vrije gedachten veel veld winnen onder de werklieden.

De Lotelingenkring breid ook zijne werkzaamheden uit en welhaast zal er met de hulp van Gent een Belg[ische] federatie gesticht worden.

Moed en Vlijt van de Socialistische Werkman van Ledeberg bestatigen een verlies van leden door de kwestie Lootens. Dit verlies is onbeduidend en wij zijn gelukkig te mogen bestatigen dat in geene andere vereenigingen die kwestie opgang gemaakt heeft. De samenw[erkende] Maat[schappij] *De Werkman* is ook sedert 1885 in ledental toegenomen alhoewel ze in 87 tegen 86 een vermindering daarstelt. Het opkomen der M[aatschappij] Volksbelang is daar niet vreemd aan alsook de politiek door de vereeneg[ing] aangenomen. Tegen dit laatste meenen wij de *Werkman* te moeten doen opmerken dat hij zich bedriegt en het slechts aan de zuivere politiek van Vooruit is dat hij zijn bloei en het niet getroffen worden door 't Volksbelang te danken heeft. //

[XLIV]

De propagandclub drukt nog een wensch uit die wij hier niet mogen onopgemerkt laten: ^a

Echter bestatigen wij met treurnis dat de zittingen, zoo bestuur als algem[eene] vergaderingen heel slecht worden bijgewoond. Zijne lange lethargie is daar misschien wel voor een groot deel de schuld

[XLV]

van. Ook durven wij verhoppen dat dit in de toekomst // zal beteren. Nochtans moeten wij [hie]r de aandacht van 't centraal comiteit [trekken] op een feit dat van gewicht is en volgens ons een nadeeligen invloed op de goede werking onzer vereeniging uitoefent, namelijk het bestaan der wijkafdeelingen. In beginsel waren veel van ons aanhangers van het bestaan dier sectien, onder voorbehouding nochtans dat ze als onderafdeelingen van de midden sectie werkten. Alles wat in hun midden besproken — beslist ^b werd moest alvorens uitgevoerd te worden aan de goedkeuring der middensectie onderworpen worden. In den beginne werd zulks gedeeltelijk gedaan, spoedig echter verzwakte die samenwerking. De uitdrukkelijke bepaling dat er zich op iedere zitting van de middensectie een afgevaardigde van ieder wijkclub moest aanwezig zijn werd over het hoofd gezien. De wijkclubben namen de vorm aan van afzonderlijke lichamen, discuteerden, besloten en voerden de voorstellen in hun midden gedaan uit zonder de propagandclub nog in iets te raadplegen. Onnoodig hier uit te wijden over de nadeelige gevolgen dat zulks voor het bestaan en de werking der middensectie moet hebben. Het stoffelijk nadeel is onbetwistbaar; niet zozeer het verlies van ouden, maar het niet meer aanwinnen van nieuwe leden is hier te

[XLVI]

vreezen. // De goede voorstellen gedaan op de muide zijn verloren

(a) Opgeplakte knipsels uit het verslag van de Gentse propagandclub.

(b) Uitgeschraapt: uitgevoerd.

voor de rest van de stad daar niemand ze kent, nog hooren bespreken heeft. De goede elementen in die afdeelingen werkzaam zijn ook voor de middensectie verloren die er wezentlijk behoefte aan heeft. Overigens moeten de beste elementen der partij zoveel mogelijk samenkomen; slechts op die wijze kan er wrijving van gedachte ontstaan waaruit nieuwe voorstellen ontspruiten, in ons aller voordeel en kan de eendracht bewaard blijven in het steeds aangroeiende leger der partijgenooten. Nieuwe voorstellen zijn dus nogmaals aan de wijkvereeningen gedaan om zich aan de vroeger genomen besluiten te onderwerpen. Wij wachten hunne beslissingen af en zullen op weigerende antwoorden radikale middels ter bestrijding van den nadeeligen invloed der sectien voorstellen.

En verder:

... winnen. De propagandclub drukt verder de wensch uit de bediende zooveel mogelijk als hunnen bezigheden het toelaten op de zittingen aanwezig te zijn. In den laatsten tijd viel er daar niet op te roemen. //

[XLVII]

Wij besluiten met nogmaals te wijzen op het feit dat de partij sedert 1885 in ledental geklommen is, niettegenstaande ze menigvuldige aanvallen had te doorstaan. De zedelijke invloed der partij is vergroot. Het vertrouwen in Vooruit is aangegroeid, onze gezamentlijke inrichtingen zijn vermeerderd, verbeterd enz... Enkel zouden wij willen dat men nu ook duchtig aan 't verstandelijk ontwikkelen der leden werke; dat de voordrachten regelmatig plaatsgrijpen, de brochuren door alle mogelijke middels verspreid worden en iedereen het zijne bijdrage voor ons blad dat onzen eigendom is recht te houden door aan zijne verspreiding mede te werken. Exelsior moet meer en meer aanbevolen worden en de verzamelplaats worden van al de verstandige elementen der partij en degene die lust hebben zich te ontwikkelen brengen me dan elk ne vriend mede.

Met spijt hebben wij het verslag der Maatschappij Vooruit niet ontvangen en er dus niets meer kunnen overzeggen.

Gent, 11-1-88.

F. Hardijns.

[LIV-LV]

TOESTAND DER DRUKKERIJ EINDE MEI 1888

Uitgaven en schuld

1. Schuld van materieel	30.187,00
2. Papier nog te betalen	5.576,77
3. Nieuw materieel	890,85
4. Inkt	253,80
5. Huishuur zes maanden 88	240,00
6. Stoommachien in gebruik [88]	90,00

7. Verbruikt water [88]	30,00
8. Verbruikt gas	180,00
9. Uitgaven der eerste 24 weken 86 zie cahier z.m.	16.892,44
10. [Uitgaven] octob., Novemb., Decemb. 1866 [zie cahier z.m.]	8.760,69
11. Uitgaven van 1887. [zie cahier z.m.]	47.467,34
12. Uitgaven van 1 trimestre 88 [zie cahier z.m.]	11.320,77
13. Uitgaven April Mei 88, tot 26/5 [zie cahier z m]	4.842,09
14. Door Van Gyseghem nog uitgegeven	3.181,25

 129.912,96

Ontvangsten en te goed

1. Materieel in bezit	25.000,00
2. Papier in magazijn	2.659,03
3. Verschilligen inkt, klein materieel enz.	1.500,00
4. Drukwerk nog te betalen	1.330,25
5. Te goed van geleverd papier	500,00
6. Ontvangsten der eerste 24 weken 86	20.848,11
7. [Ontvangsten] Octob. Novemb. Decemb. 86	11.521,20
8. Ontvangsten des jaars 1887	50.762,10
9. Ontvangsten 1 trimestre 1888	13.260,43
10. Ontvangsten tot 26 mei 1888	6.295,25
11. Gedaan werk nog niet ingeschreven	100,00

 133.776,37

12. Werk van Rienzi	400,00
---------------------	--------

 134.176,37

Ontvangsten	134.176,27
Uitgaven	129.912,96
	<hr/>
	4.263,41 over